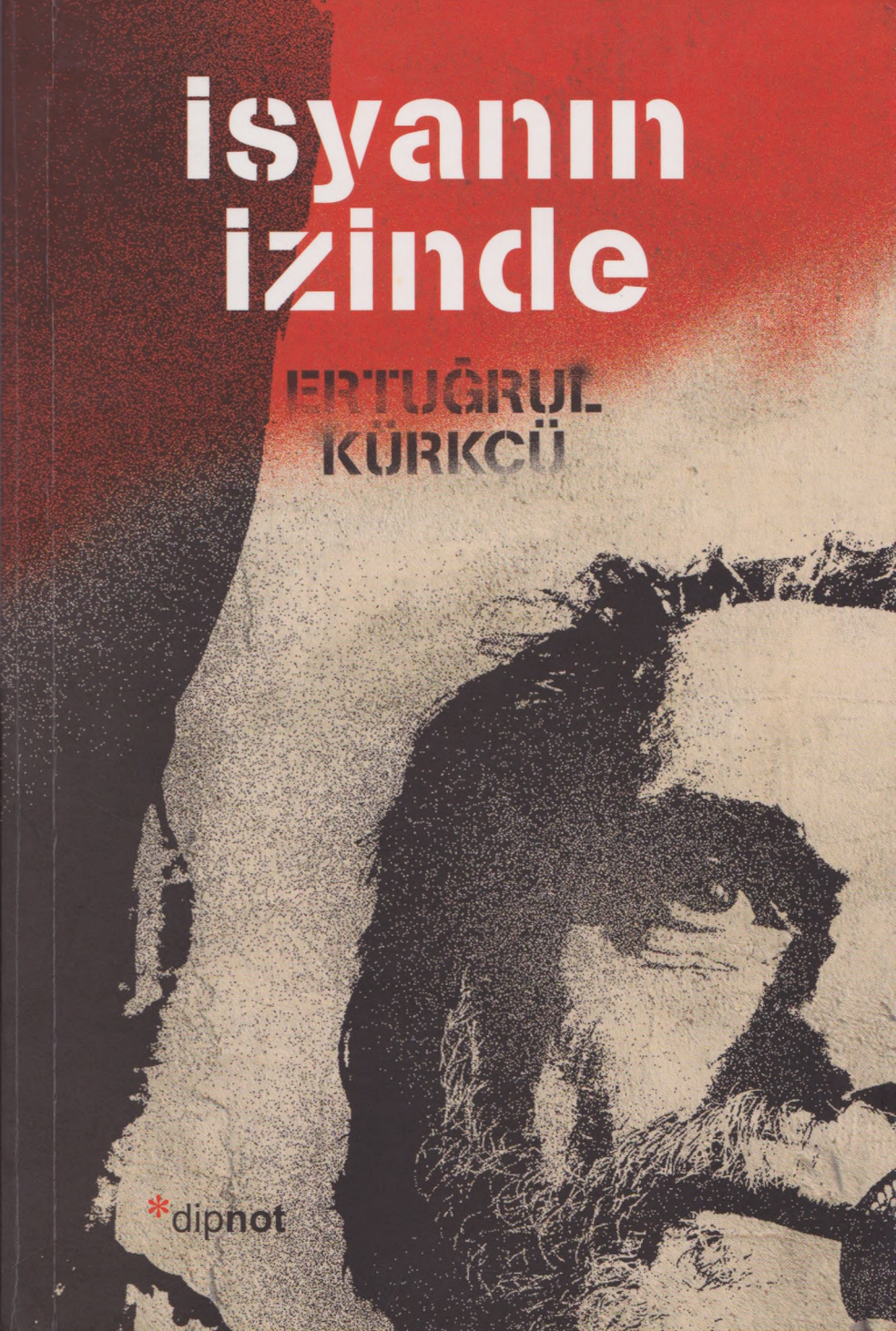
isyanın izinde

ERTUĞRUL KÜRKCÜ

dipnot

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ
İSYANIN İZİNDE

dipnot yayınları

İsyanın İzinde
© Ertuğrul Kürkçü, 2013
© Dipnot Yayınları, 2013

■■■
ISBN: 978-605-4878-00-0
Dipnot Yayınları: 184
Sertifika No: 14999
1. Baskı, 2013/Ankara

■■■
Yayına Hazırlayan: Emir Ali Türkmen
Kapak Tasarımı: Yılmaz Aysan
Düzelti: İbrahim Yıldız

■■■
Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.
Baskı: Sözkesen Matbaacılık
İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40
Yenimahalle/ANKARA ■Tel: (0312) 395 21 10
■■■
Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 ■ Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Ertuğrul Kürkçü

İsyanın İzinde

dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Göçebe Demokrasisi ve Askerî Feodalizm Arasında İç Savaş: Babaîler (Baba İshak) Ayaklanması 13

Osmanlı Toplum Düzeni Üzerine Tezler 29

Celâli İsyanları 41

Mustafa Kemal: İmge ve Gerçek 53

Kapitalizm ile Komünizm Arasında "Geleneksel Aydınlar": Yön Hareketi 65

'68'le Gelen 77

Dev-Genç 85

THKP-C 95

Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi 107

Ütopyacılıktan Marksizme, Marksizmden Ütopyacılığa 131

Komünist Manifesto: Teorinin Pratiği,
Pratiğin Teorisi 143

Devlet ve Devrim 163

Lenin 171

Stalin 183

Antonio Gramsci 191

Ho Chi Minh 201

"Castroculuk"un Olumlu Anlamı 209

"Fococuluk" 221

"Che" Si! 231

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap, biri dışında 1987-88'de *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nde yayınlanmış makalelerden oluşuyor. "Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi" ise İletişim Yayınları'ndan çıkan *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*'nin, "Sol"a ayrılmış 8. cildinde yayınlanmıştı. Makalelerden bazıları, o dönemde imzasız olarak yayınlanmıştı. Bunun nedeni, o metinlerin imzalamak için gerektiği ölçüde kişisel yorum barındırmadığını düşünmemdi. Ama terekeyi bir araya getirmeye başlarken, ortaya koymuş olduğum her şeyin sorumluluğunu üstlenmemin daha doğru olduğu yargısına vardım.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 12 Eylül askeri diktatörlüğünün açtığı yaraların henüz taptaze, toplumun üzerindeki gölgesinin upuzun olduğu yıllarda, "reel sosyalizm" Berlin Duvarı'nın yıkıntıları altında kalır, 20. yüzyıl devrimleri peşpeşe yenilgilere uğratılırken Türkiye sosyalistlerinin ortak hafızasını bir araya getirmek ve sosyalizmin bilgisinin toplum tarafından yeniden mülk edinilmesini sağlamak için -bugün geriye bakınca inanılması güç ge-

len bir silkinişle- egemen düşünce dünyasına karşı başlattığı bir entelektüel meydan okuyuşun ürünüydü. Bu çabaya o sıralar hapiste, sürgünde ya da yeraltında olanlar kadar, çoktandır siyasi faaliyetten çekilmiş olanların da katılmış olması bu meydan okuma iradesinin ne denli yaygın ve güçlü olduğuna ilişkin bir fikir verebilir.

Bir ansiklopedi formu içinde gerçekleşeceğini hayal etmek o koşullarda söz konusu bile olmasa da geçmişte olanların "hepsini birden anlatmak" fikri 1970'ler sonu ile 80'ler başında Niğde ve Malatya cezaevlerinde bir sonraki kuşaktan devrimcilerle ettiğim uzun sohbetler sırasında zihnime yerleşmişti. Onların bilmek istediklerine, bitmek bilmeyen sorularına hiçbir zaman tam olarak yanıt veremezdiniz. Sohbetler gardiyanların koğuş baskını, aramalar veya bir görüşmecinin gelmesi, koğuş kapılarının kapanması, tecrit, hücre hapisleri, kavgalar, isyanlar, sevk ve nakiller ve bin bir başka şeyle bölünürdü. Bir seferinde bir Adanalı genç işçi, Şahin de öyle demişti işte: "Hepsini birden bir seferde anlatsan ya!" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* başka bir sürü imkanın yanı sıra Şahin'in içini yakan dileğin de ürünüydü: "Hepsini bilmek!" Doğrusu bu aslında bütün kuşakların ortak ihtiyacıydı. Benim kuşağım da en başında hep bilmek istemişti kendinden önceki kuşağın mücadele deneyimlerini, farklı bakış açılarını, bu mücadelelerin üzerinde yürüdüğü toplumsal ve kültürel arka planı... Ama hiçbir zaman böyle bir donanımı edineceği koşullara ulaşamadan sürdürmek zorunda kaldı mücadelesini.

Bu makaleler bu ansiklopedinin kuru, standardize edilmiş bilgi paketlerinin stoklandığı bir depo olmaktan çok, o bilgilere hayat veren canlı toplumsal mücadelelerin tarihsel arka

planına dair yorumları, izlenimleri, özgün değerlendirmeleri de bir araya getirmeyi amaçlayan kurgusunun; nesnelliğe öznelliklerin toplamı içinden ulaşmayı deneyen yönteminin de gereği olarak kaleme alınmıştı. O nedenle bu derlemedeyer alanlar o ciltlerin içinden çıkarıldıklarında bağlarını yitirmesi söz konusu olmayan bağımsız metinler.

Bununla birlikte ansiklopedinin bütünlüğünün izlerini taşımaları, onun ruhunun bu metinlere de sinmesi kaçınılmaz. Ansiklopediyi kurarken, tasarlarken, işleri paylaştırırken, 1871 Paris Komünü'nün tarihçisi Prosper Olivier Lissagaray'ın şu sözlerini, düsturunu, hep aklımda tutmaya çalıştım:

> "18 Mart devrimini kim yaptı? Merkez Komite'nin rolü neydi? Komün neydi? 100 bin Fransız ülkeleri uğruna hayatlarını nasıl yitirdiler? Sorumlusu kim? Taburlarca tanık bu soruları yanıtlayacak.
>
> Bu sözlerin sahibi elbette bir sürgün, , ama Komün'ün ne üyesi, ne görevlisi ne de yöneticisi olan, 5 yıl boyunca kanıt peşinde koşan, bir yığın kanıt olmaksızın tek bir iddia bile olsun ortaya atmayan, galiplerin en küçük bir tutarsızlığı bile geri kalan her şeyi inkar için kullanmak üzere gözetleme kulesinde beklediğinin farkında olan, mağluplar için tarihlerinin basit ve içten bir anlatımından daha iyi bir savunma bilmeyen bir sürgün.
>
> Ayrıca bu tarih, onların çocukları, yeryüzünün bütün işçileri için. Çocuğun anne-babasının yenilgisinin nedenlerini, Sosyalist partinin bayrağının bütün ülkelerde nasıl dalgalandığını bilmeye hakkı var. Halka devrimci efsaneler anlatanlar, onu duygusal öykülerle avutanlar denizci-

ler için uydurma haritalar çizen coğrafyacılar kadar ağır bir suç işlemiş olurlar."[1]

Bu kitaptaki makaleler, ansiklopedinin peşine düştüğü sırrın çözülmesinde kendi payına düşeni yerine getirmeye çalıştığı için derleme de kendini öyle adlandırıyor: *İsyanın İzinde...*

Eski çağlarda Selçuklular'ın, Osmanoğulları'nın, zulmüne başkaldıran batınî tarikatların yüzyıllar boyu süren isyanlarının, Kürtler'in, Ermeniler'in, Rumlar'ın, Makedonlar'ın isyanlarının bilgisinin kolektif hafızadan silinmesi için egemen sınıfların okulda, kışlada, basında ve medyada, dinde ve diyanette gösterdikleri çabalar boşuna değildi. Cumhuriyet'in egemenleri onlardan hiç geri kalmadılar - şimdi onların yerine yerleşmek için çırpınan İslamcı halefleri de. Devrimci bir hafıza olmadan, önceki kuşakların bilgisi birbirine eklenmeden ayağa kalkan her yeni kuşak bütün ayaklanma bastırma deneyimlerinin ortak mirasına sahip bir egemenlik mekanizması karşısında bir çocuk saflığıyla kalakalıyordu...

Bu makaleler ortak hafızamızın yeniden kurulması çabalarına katkıda bulunma isteğinin bir kaydı, 1980'ler sonundaki ortak entelektüel meydan okuyuşa bir sahipleniş olarak görülmeli.

Devrimci Alman şair Ferdinand Freiligrath'ın 1851'de yazdığı "Devrim" adlı şiirinin bir dizesi, Rosa Luxemburg'un 1918-19 Almanya Devrimi'nin yenilgisinden hemen sonra ve

---

[1] Prosper Oliver Lissagaray, *History of the Paris Commune of 1871*, Preface, New Park Publications, 1976. (Türkçe baskı için bkz. *1871 Paris Komünü*, çev. Ayşen Tekşen, Payel Yayınları, 2013.)

katledilmesinden hemen önce kaleme aldığı son makalesiyle[2] yeniden ünlenmişti. Şimdi Luxemburg'un mezar taşında kazılı olan bu sözler Devrim'in bu meydan okuyuşunun, bütün ülkelerin bütün devrimci kuşaklarının ve her birimizin ortak çabasının özeti gibidir: "Vardım, varım, var olacağım".[3]

[2] Rosa Luxemburg, "Berlin'de düzen hüküm sürüyor..." *Rote Fahne*, s. 14, 14 Ocak 1919.

[3] Ferdinand Freiligrath, "Die Revolution", 1851.

GÖÇEBE DEMOKRASİSİ VE ASKERÎ FEODALİZM ARASINDA İÇ SAVAŞ: BABAÎLER (BABA İSHAK) AYAKLANMASI

Oğuz boylarında sınıfsal ayrışma

Anadolu Selçuklu Devleti, Türkmen aşiret savaşçılarının kılıçları ile yıktıkları Bizans egemenliğinin yerini alırken, gerçekte, göçebe Türkmen boyları arasında ve her boy ve aşiretin içinde gelişmiş olan servet ve mülkiyet farklılıklarından kaynaklanan bölünmeyi, yönetenler ve yönetilenler olarak siyasal biçimi içinde de tescil etmekten, Anadolu Türkleri arasındaki sınıf mücadelesinin gelecekte yol açacağı kanlı kavgaları haber vermekten başka birşey yapmış değildi.

11. yüzyıl sonundan itibaren Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya akan Türkmen kabilelerin hemen hepsi Oğuz kavmindendiler ve Orta Asya'dan başlattıkları yürüyüşleri boyunca Maveraünnehir ve İran'dan geçerek Anadolu'ya ulaşırlarken ilişkiye geçtikleri uygarlıklarla karşılıklı etkileşimleri içinde hem farklılaşmışlar hem de toplumsal özgün-

lüklerini kendileriyle birlikte Anadolu'ya taşımışlardı. Oğuzların ilk özellikleri Türkmen kabilelerin geleneksel üretim tarzı olan çobanlık ve "talancılık" ve bunlara dayalı bir toplumsal örgütlenme alışkanlığıydı. İkinci olarak, Türkmenler, kabile içinde ve kabileler arasında sürülerin yetiştirilmesi ve atım satımı dolayısıyla başgöstermiş olan servet ve mülkiyet eşitsizliklerine; kabileler konfederasyonu tarzında örgütlenme ve savaş gereklerinin kalıcılaşmasının yol açtığı askerî ve siyasi hiyerarşiye; mülkiyet rejiminin bekası ihtiyacıyla baba soyunun izlenmesinin doğurduğu erkek egemenliğine karşın bu göçebe kavimlerinin tabanında yaşamaya devam eden kan kardeşliğine dayalı, kadın ve erkek tüm kabile üyelerinin eşit söz hakkına sahip oldukları bir kabile demokrasisi geleneğini göç ettikleri topraklara taşıdılar. Üçüncüsü, çok büyük ölçüde "animizm"e, doğa güçlerine tapınmaya dayalı şaman dininin zihniyetini, kurumlarını ve ilişkilerini edindikleri yeni dinleri İslâm'ın içinde uzun süre koruyageldiler.

Beri yandan, kabile içinde ve kabileler arasında doğup şekillenen iş bölümü, servet ve mülkiyet eşitsizlikleri, toplumsal ve örgütsel hiyerarşi, Oğuzların Orta Asya bozkırlarından Anadolu yaylalarına kadar süren yürüyüşleri sırasında yerleşik devletler ve uygarlıklarla girdikleri ilişki içinde kendi kökenlerinden keskin kopuşlarla sınıflar halinde bölünmelerine de yol açtı. İlk başkalaşım, artık ürüne el koyarak zenginleşen kabile aristokrasilerinin Horasan ve İran'da temasa geldikleri ilk İslâm devletlerinde yarı-yerleşik bir toplumsal düzene doğru geçmeleri ve Oğuz Türkmenlerinin bir bölümünün de akrabalık ve başka toplumsal dolayımlarla kabile şeflerinin kışları konakladıkları şehirlerde yerleşmeleriydi. Ancak Oğuz boylarının asıl kitlesi ve toplumsal hayatının merkezi

hâlâ sürülerin otlatıldığı kırlardaydı; böylelikle Türkmenler en önce kent zenginleri ve yoksul kır çobanları olarak birbirlerinden ayrıldılar. Ancak, sürü ticaretinin yarattığı servetin sınırlılığı ve bunun yalnızca büyük sürü sahipleri için çekici bir faaliyet oluşu, çobanlık dışında bildikleri tek şey savaşmak olan göçebe savaşçılar kitlesine bu yeni ülkelerde yegâne ilerleme imkânı olarak yağma ve talanı bırakıyordu. Bu savaşçı yeteneklerini İslâm devletlerinin hizmetine veren, buna karşılık ortaklaşa tasarruf ettikleri otlaklar üzerinde çobanlığı sürdüren göçebe Türkmenler, savaş ganimetlerinden oluşan servetler biriktikçe, bu ilişki biçimini sürekli ve kalıcı kılacak bir devlet olarak örgütlenme eğilimini geliştirdiler. Hizmetine girdikleri despotik devletlerden de örgütlenme modellerinin yanısıra iktidarın tekliği zihniyetini edindiler. Bu tarihsel zemin üzerinde iktidar, Oğuz boylarının çoğunluğunun muhalefetine karşılık serveti ve gücü elinde toplayan Selçuklu ailesine geçerken Türkmen kabilelerin üyeleri, yönetenlerle yönetilenler, "emir ve melikler" ile reaya olarak, bir başka düzeyde daha kesin olarak birbirlerinden koptular. Bir başka farklılaşma da İslâmiyetin benimsenmesi sırasında ideolojik alanda ortaya çıktı. Kentlere yerleşen zengin yönetici sınıflar, devletin ideolojisi olan resmi, ortodoks Hanefi-Sünni İslâm'ı benimsemeye yönelmiş, devlet ile dinsel otorite birbiriyle örtüşmüşken, Oğuzların büyük kitlesi, İslâmiyetle ilişkilerini doğrudan doğruya yaşama ve çalışma biçimlerinin bir yansıması olan şamanizme uyarladılar. Kadın erkek birlikte yaşamayı ve çalışmayı gerektiren göçebe sürü yetiştiriciliğiyle çelişen şeriat ve tesettür hükümlerine aldırış etmedikleri gibi, İran'da temasa geldikleri, ortaklaşa yaşama alışkanlıklarıyla bütünüyle örtüşen Mazdek eşitlikçiliğini ken-

dilerine İslâmiyet kadar, belki de ondan daha yakın buldular, hatta birçoğu İslâmiyetle herhangi bir ilişkiye girmeye eğilim bile göstermedi. Göçebe Türkmenler İslâm'ı tasavvufi bir yorumla kendi hayat tarzlarına tercüme ederek, demokratik bir cemaat ideolojisinin toplumsal tabanını oluşturan batını tarikatları halinde örgütlenerek, Sünni İslâm'ın, dolayısıyla devletin ideolojik egemenliğinden de ayrıştılar. Böylelikle, göçebe Oğuz boyları Selçuklu Devleti'yle birlikte Anadolu'yu fethe yöneldiklerinde artık kandaşlığa dayalı bir aşiretler konfederasyonunu değil, birbirlerinden siyasal, toplumsal, ekonomik ve ideolojik olarak ayrışmış bir sınıflı toplumu oluşturuyorlardı. Bu bölünme üzerinde yükselen toplumun egemen ailesi olarak Selçuklular, Bizans İmparatorluğu'nu parçalamaya ve ele geçirdikleri topraklara yerleşmeye başladıklarında kendi toplumsal/kültürel alışkanlık ve gelenekleriyle İslâm devletlerinden edindikleri yeni siyasal/ideolojik yapıyı, hazır toplumsal/ekonomik yapıya da eklemlediler ve böylelikle Türk egemen sınıflarının Anadolu'da kurduğu ilk askerî feodal devlet dünya tarihine girmiş oldu.

Anadolu'nun yerli halkı olan Ermeni ve Rumların kurmuş oldukları mükemmel ekonomik düzen Selçuklu Devleti'nin de toplumsal/ekonomik aygıtının temeliydi. Uzun zamandır üretimden kopmuş olan komutan ve beyler, şehirlileşen ilk Türklerdi. Zaptettikleri şehirlerde yerli Hıristiyan halkın arsa ve emlâkine el koyup askerî kimliklerini yitirirken zengin ve nüfuz sahibi aileler kurdular. Yaylalarda yerleşen göçerler ise, şehirlerdeki faaliyete Hıristiyan zanaatkâr ve tüccarlarla pazar yerlerinde kurdukları ilişkiler aracılığıyla katıldılar ve aralarından bazıları geleneksel hayat tarzından koparak işçi ya da işletme sahibi oldu. Selçuklu kentinde top-

lumsal hiyerarşiyi biçimlendiren etken doğrudan doğruya sahip olunan siyasal ve askerî güçtü. Bireylerin ellerinde tuttukları servetin miktarı ganimetten edindikleri payla, bu da, hükümet aygıtında işgal ettikleri kademeyle doğru orantılıydı. Böylece kentlerin egemen sınıfları "sultan" ve "melikler" ile "emirler "den oluşuyor, bunları güç ve etkinlik bakımından Türkmen ve Hıristiyan halkı devlet nezdinde temsil eden "ayan", ve "iğdişler" izliyor, sonra da zanaatkâr ve tüccarlar geliyordu. Kentlerin üretici sınıfları olan zanaatkârlar ile onların dükkan ve işliklerinde çalışan "fityan" (çırak işçiler), "ahi" teşkilatı adı verilen loncalarda örgütlenip kent nüfusunun çoğunluğunu ve en alt katmanlarını oluşturuyorlardı. Kırda ise, başlıca iki ekonomik faaliyet biçimine dayalı toplumsal ilişkiler içinde nüfus parçalanmıştı. Toplumun çoğunluğunu oluşturan Türkmen köy halkı, "göçebe" ve "yerleşik" olmak üzere iki kategoride üretim yapıyor ve bu ekonomik ilişkilerin belirlediği hayat tarzı içinde, ister Hıristiyan ister Müslüman olsunlar devlete vergi veriyor ve askerlik yapıyor, devletin savaşçı ve fetihçi karakteri dolayısıyla da bütün harp makinasının yükünü tarımdan alınan "rüsum-vergi" yoluyla yükleniyor, vergilerin toplanmasını devlet "ikta" olarak bıraktığı için de ikta sahibinin raiyyeti olarak yaşıyordu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve toplumun bu şekilde bölünüşü ile birlikte Oğuzların göçebe aşiret demokrasisinin toplumsal hayat üzerindeki egemenliği de son buldu. Maddeci tarih anlayışının yeryüzündeki ilk sözcülerinden biri olduğu söylenebilecek olan İbn-i Haldun *Mukaddime*'sinde bu süreci şöyle dile getiriyordu:

> "Başlangıçta büyük hanedanlıklara boyun eğmek insan nefsine zor gelir, onun için galebeye dayanan kavi bir

kuvvetle halkın boyun eğmesini temin etmekten başka yol yoktur. Bunun sebebi, (yeni devletin garip ve) alışılmamış oluşu, halkın hanedanın mülkü ile ülfet etmemeleri ve bu mülkü itiyatları haline getirmemiş olmalarıdır. Devletteki mülke mahsus nisap sahiplerinin riyasetleri istikrar kazanıp ardarda gelen bir çok nesil ve birbirini takip eden hanedanlar boyunca; mülk, hanedan mensuplarının birinden öbürüne veraset yolu ile geçer hale gelince, insanlar başlangıç durumunu unutur, sözkonusu nisap sahiplerinde riyaset rengi koyulaşır (hükümranlıkları sağlamlaşır), hanedan mensuplarına inkıyad etmek ve teslimiyet göstermek dini inançlarda kökleşir (inkiyad ve teslimiyet dini, âkidelerde iyice yerleşir, ifadesi; devlete itaat ve sadakat dini bir inanç haline gelir, mânasındadır), halk hanedan mensupları ile beraber onların (iktidarı, hâkimiyeti ve) işi için, tıpkı imani akideler üzerine mukatele ettikleri gibi savaşırlar. Bu takdir de hanedan mensupları (iktidarları ve) işleri hususunda büyük ölçüde asabiyete ihtiyaç duymazlar. Daha doğrusu, o hanedana itaat Allah'tan gelen değiştirilemez ve aksi düşünülemez (ilahi) bir ferman gibi telakki edilir.

" (...) Sonra devletin ikinci tavrı gelir, bu tavırda hükümdarın kavmine karşı müstebit ve müstakü olma, mecdi ve şanı sadece kendine tahsis etme hali ortaya çıkar. Kavmini eli ile kendisinden uzaklaştırır, defeder; böylece onlar da, hakikat-ı halde onun düşmanları vaziyetine gelmiş olurlar. Bu yüzden hâkimiyetini onlara karşı müdafaa etmek ve onları ortaklıktan vazgeçirmek için, onların neslinden ve nesebinden olmayan diğer bir takım taraftarlara ve yardımcılara (mevâli ve ehl-i istinâ; client, followers) ihtiyaç duyar. Bunlara dayanarak onlara karşı üstünlük kurar, onları bir yana bırakarak devlet işlerinde sadece bunlara vazife verir. Bu surette berikiler kendisine ötekilerden

daha yakın olurlar, daha özel yakınları ve taraftarları (kulları) haline gelirler, daha fazla tercihe ve makama şayan bir vaziyette bulunurlar. Zira esas itibariyle hükümdarın kavmine ait olan hâkimiyetin ve ortak olmaları dolayısıyle ülfet etmiş oldukları makam ve mevkilerin yine o kavme karşı müdafaası hususunda hükümdarın uğrunda canlarını feda edenler artık berikilerdir."[1]

Yönetici "melik ve sultanlar"ın egemenliklerinin üzerinde yükseldiği bu bölünme, Anadolu bozkırlarında patlak verecek ve Osmanlı Devleti çökene kadar durmak bilmeksizin sürecek olan bir sınıf mücadelesinin, kabileler ile devlet arasındaki açık ya da gizli iç savaşın temeli oldu. Bu iç savaş sürecinin başlangıcını oluşturan "Babaîler Ayaklanması", yaygınlığı, katılımındaki genişlik ve ideolojik içeriğiyle, karşısına koyduğu toplumsal hedefler ve yarattığı popüler sınıf mücadelesi kültürüyle, ezilen sınıfların Anadolu'da izi günümüze kadar sürülebilen mücadele geleneğinin ilk halkası ve yeni, sınıfsız bir toplum kurmaya yönelik ilk toplumsal başkaldırısıydı.

1240 sonbaharında Adıyaman dolaylarında patlak veren ve Malatya, Sivas, Tokat ve Amasya'dan Kayseri ve Konya'ya kadar yayılan mücadelenin "Babaîler Ayaklanması" olarak adlandırılmasının nedeni ayaklanmanın önderleri olan Baba İlyas ve Baba İshak'ın dinsel önderliğinin ifadesi olan "baba" sıfatıyla ilişkilidir. Baba İlyas da, Baba İshak da 13. yüzyıl başlarında Horasan'a yönelen Moğol istilası önünden kaçan yüzbinlerce göçebe ile birlikte Anadolu yaylalarına akın eden binlerce derviş arasındaydılar. Bu dervişler,

---

[1] İbni Haldun, *Mukaddime*, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 480.

İslâmiyeti, kendi şaman geleneklerine göre benimsemişler ve şamanlara genel olarak verilen "baba", "ata" ya da "dede" sıfatlarını da İslâmiyete geçişleri sırasında koruyagelmişlerdi. Hemen hemen hepsi batini mezhep ve tarikatlara bağlanmışlardı ve Sünni İslâmiyetle hiçbir kurumsal bağları yoktu. Dervişler, düzenin resmi kurumlarında görevli din adamı imgesinden bütünüyle farklı olarak yeni kent uygarlığına geçişin sıradan halk arasında doğurduğu hoşnutsuzlukları dile getiren entelektüel ve toplumsal bir muhalefet hareketinin ideolog ve örgütçüleriydiler. Aralarındaki nispi farklılıklara karşın bu tarikatların tümü de, Sünni ideolog İmam-al Gazali'nin nefretle dile getirdiği şekilde "insanın bir bitki gibi olduğu, ölünce hiçe dönüştüğü, (...) Kuran'da ve gelenekte yeniden diriliş, cennet ve cehennem, sevap ve günah hatta kıyamete dair ne söylenmişse hepsinin aldatmaca"[2] olduğu hükmüne varan eleştirel bir dünya görüşüne sahiplerdi.

Dervişlerin bağlı olduğu başlıca üç tarikattan Kalenderîler, Hint etkileri taşıyan bir tür çileciliği savunuyor, bekâr yaşıyor, saçlarını ve başlarındaki tüm tüyleri kazıtıyor, şeriat hükümlerinin hiçbirine uymuyor, içki ve esrar kullanıyor, eşcinsel ilişkilere hoşgörüyle bakıyor, Sünnî din adamları tarafından da "zındık", "cavlak", "abdal" vb. adlarla anılıyorlardı. Bütün bunlar, tıpkı günümüzün "punk"ları, bohem anarşistleri gibi yaşayan ve düşünen bu dervişleri ilginç kılmaya yetebilir ama asıl ilginç olanı bunların taassupla hiçbir alış verişi olmayan Türkmen halk arasında geniş bir sempatiyle karşılaşmaları ve yaygın bir yandaş kitlesine sahip olmala-

[2] Ahmet Yaşar Ocak, zikreden, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980.

rıydı. Yesevîler tasavvufun basit ve dünyevi bir yorumuyla, şaman ozanlarının geleneklerini birleştirerek hem Türkmen halkın manevi hayatını kuruyor hem de din adamı-hekim-büyücü olarak onların bu dünyadaki güçsüzlüklerini bir biçimde telafi etme görevini üstleniyorlardı. Haydarîler ise, Kalenderîler ve Yesevîler'in inanış ve yaşam tarzlarının bir bileşimi olan ideolojilerine Türkmenler arasında geniş bir destek buluyorlardı.

Anadolu'ya ilk göç eden Türkmen kabileler, Selçuklu Devleti tarafından Batıya, Bizans'a doğru sürülerek merkezden uzaklaştırılabilmişler ve muhalefetin patlayıcı etkisi Bizans'tan elde edilen ganimetlerle yatıştırılabilmişti. Ancak, ikinci ve onu izleyen göç dalgalarıyla yüzbinlerce göçebe çadırı Anadolu yaylalarını kaplayınca, yerleşik düzen temellerinden sarsılmaya başladı. 13. yüzyıl başlarında, bir yandan taht kavgalarının çökertmeye başladığı merkezi yönetimin denetiminden çıkan mirî toprak rejimindeki bozulmanın toprakların özel ellerde birikmesine yol açması, bununla birlikte bir toprak sahipleri aristokrasisinin doğuşu tarımla uğraşan köylülerin bir bölümünü ırgatlaştırırken, göçebelerden alınan vergileri de dayanılmaz hale getirdi. Öte yandan sipahilerin ve ümeranın kurdukları vakıf arazilerinin durmaksızın genişlemesi otlak ve tarla olarak kullanılacak arazileri küçülttü. Moğollar önünden kaçan aşiretlerin kalabalıklaştırdığı Anadolu yaylalarının toprakları bu nüfusu beslemez hale gelince kaçınılmaz kavga kızışmaya başladı. Göçebe Türkmenler bildikleri yegâne hayat tarzını yani, sürü yetiştiriciliğini sürdürmeye çalıştıkça mirî toprakları özel mülk olarak tasarruf eden ikta sahipleriyle durmak bilmeyen bir çatışma içine girdiler.

Kavgayı kızıştıran bir başka siyasal/kültürel etken ise kent kültürüne geçmiş olanların göçebe geleneklerini sürdüren çoğunluğu aşağılamaları, onları kendi toplumlarından ve devletlerinden kültürel olarak da dıştalamaları, kendileriyle aynı sınıftan olmadıklarını onlara artan bir şiddetle duyuran bir sınıfsal ayırımcılık uygulamalarıydı. Kentliler için göçebeler "Etrak-ı bi idrak" (akılsız Türkler), ya da "Havaric" (dışarlıklı) iken, göçebeler için de onlar "Yatuk"tan (tembel) başka birşey değillerdi. Sömürenle sömürülen arasındaki karşılıklı nefretin ifadesi olan bu tanımlamalar, yaklaşan kavganın psikolojik temellerini de oluşturmaya başlamıştı. Kentlerde yerleşen ve ancak savaş zamanı malikânelerini terk eden sultan ve emirler, halkı vergilendirerek yığdıkları serveti, zevk ve sefa içinde tüketirken, göçebeler bağlandıkları tarikatlar çevresinde kendi göçebe geleneklerini yeniden üretiyorlardı. Kadınlı erkekli bir arada yaşayarak bir tür komün hayatının eşitlikçi atmosferini kuruyor, bölünmüş, eşitsiz ve baskıcı bir dünya karşısında komünal, ortaklaşmacı geleneklerin yaşatıldığı tekke ve zaviyeleri gitgide yoksullaşan ve devlet baskısı altında ezilen halkın birbiriyle dayanışabildiği birer direnme merkezî halini getiriyorlardı. Başlangıçta, tekkelerin ve vakıfların örgütlenmesini teşvik etmiş olan devlet ise, şimdi artık kontrolünden çoktan çıkmış olan bu örgütlenme odakları karşısında ciddi bir huzursuzluğa kapılmıştı. Bütün bu çelişmelerin ortasında, varolan dünyanın eleştirisi üzerine kurulan ideoloji, kaçınılmaz olarak, daha yeni bağrından çıktığı, özgürlüğünün temeli olan otlakların yeniden ortak mülkiyete devri gereği sonucuna ulaşmakla kalmayacak, yerleşik hayatın da aynı modele göre kurulması talebini geliştirecekti. Kısa zamanda tekkeler tasavvufi form içinde komünal dü-

şüncelerin üretildiği ve yayıldığı örgütsel merkezler, dervişler de yoksul, horlanan, itilen çoğunluğun ideolojik önderleri oldular ve sultanın zulmüne, haksız refahına karşı eşit ve ortak bir dünya çağrısı yayladan yaylaya, kentten kente dervişler aracılığıyla yayılmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nde patlak verecek ve hepsi de yerel iktidar sahipleri arasındaki güç çatışmalarına eklemlenecek iki yüzyıl sonraki Celali isyanlarından farklı olarak "Babaîler Ayaklanması"nın ilk önderi Baba İlyas, doğrudan doğruya sultanın ve devletin yıkılmasına yönelen bir hareketi örgütlemek ve yeni bir toplum kurulması fikrini yaymak üzere "halifeler" görevlendirerek Türkmenler arasında bir ayaklanma örgütlemeye girişti. Ayaklanma hazırlıkları bizzat Baba İlyas'ın zaviyesinin de bulunduğu Amasya, Tokat, Çorum, Sivas ve Bozok gibi yeni göç etmiş ve henüz yerleşik bir düzene geçmemiş Türkmen kabilelerin çoğunlukta olduğu Orta Anadolu illeriyle, Maraş, Adıyaman, Kefersud, Malatya ve Elbistan'ı içine alan Güney Doğu Anadolu kentlerinde yoğunlaştı. Yoksul Hıristiyanların çokça benimsedikleri Pavlisyen tarikatına mensup olanların yaşadıkları birinci bölgede Hıristiyanlar da Baba İlyas'ın çağrılarına kulak vermeye başladı. Türkmenler, mallarını satarak silahlanmaya giriştiler, Baba İlyas'ın halifeleri de zaferden sonra ele geçecek ganimetin eşit olarak bölüşüleceğini ilan edip ayaklanma havasını durmaksızın kızıştırdılar. Ancak savaşın sonunda zenginliklerin paylaşılabileceği ve kendilerinin de bu dünyadan birşeyler elde edebileceği inancı, halkı başkaldırmaya hazır hale getirdi.

Ne var ki, Selçuklu devlet makinası, bu tür ayaklanmaları haber almak ve bastırmak bakımından birikmiş tecrübeye

sahipti. İslamî devletlerin yönetme tecrübelerinin sultanlar için kısalar halinde özetlendiği Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinde istihbaratın önemi şöyle anlatılıyordu:

> "(Devlet) dünyanın dört bir köşesine tüccar, sufi, seyyah, eczacı, derviş kılığında casuslar göndermelidir, (...) casuslar ulaşıp haber getirdiklerinde, padişah zamanında hazırlık yaparak hareket eder ve aniden isyankârın üzerine çullanır."[3]

Siyasetname'nin son fasılları da Mazdekîlerin, Karmatîlerin, Hürremîlerin, Hatmilerin başkaldırılarının cebir, hile, şiddet ve kıyım yoluyla nasıl bastırıldığının hikâyelerinden çıkarılan hisselerle doludur. Anadolu Selçukluları da atalarından miras kalan casusluk şebekeleri aracılığıyla örgütlenme halindeki ayaklanmayı haber almakta gecikmediler ve al Gazali'nin "ıslah olmalarına imkân yoktur, onlarla tartışıp akıl öğretmek anlamsızdır, o bakımdan kan dökülüp köklerini kazımak lazımdır"[4] öğüdüne uygun davrandılar. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, o harekete geçmeden önce davranarak Baba İlyas'ın Çat köyündeki tekkesine baskın düzenledi. Ancak ayaklanmayı patlak vermeden önce bastırmayı amaçlayan bu baskından kurtulmayı başaran Baba İlyas kaçarak Amasya kalesine sığındı. Şeyhinden ayaklanma tarihi için Kefersud'da haber bekleyen Baba İshak ise, Baba İlyas'ın kuşatıldığını haber alınca bir vergi memurunun kendisine yaptığı haksızlığı öne sürerek ayaklanmayı başlattı. 1204 sonbaharında Türkmenler, zamanın tarihçisi İbni Bibi'nin

---

[3] Nizamülmülk, *Siyasetname*, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, Ekler, s. 401 içinde.

[4] Ahmet Yaşar Ocak, zikreden, aynı yerde.

ifadesiyle "bu çağrı onlara eriştiğinde karıncalar ve çekirgeler gibi harekete geçtiler ve kararlaştırılan günde ayaklandılar"[5], kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu büyük kitleler halinde isyanın saflarına katılmaya başladılar. Kentlerdeki "fityan" mensupları da hoşnutsuzluklarını ayaklanmaya katılıp sipahilerin konaklarını ateşe vererek açığa vurunca kısa zamanda Baba İshak'ın orduları, Adıyaman, Kahta ve Malatya'yı ele geçirdi. Malatya valisinin Hıristiyan ahaliyi de yanına alarak kurmaya çalıştığı savunma dağıtıldı. Her türden düzen dışı unsurun da katılmasıyla Baba İshak'ın güçleri büyümeye devam etti.

Baba İshak'ın isyancıları yürüyüşlerini sürdürerek Sivas'ı ele geçirip yağmaladılar, soyluları kılıçtan geçirip, mallarını halka dağıttılar. Gayri memnun halktan, özellikle Çepnilerden kendilerine katılanlarla Tokat'tan geçtikten sonra Amasya üzerine yöneldiler. İsyanın her iki kolunun birbiriyle birleşmesini engellemek isteyen sultan büyük bir Selçuklu ordusunu Amasya üzerine gönderdi. Amasya kalesindeki Baba İlyas Selçuklu komutanı Hacı Mübarizuddin'in birlikleriyle tutuştuğu savaşta yaralı olarak ele geçirildikten sonra Amasya kalesinin burçlarında asılarak sallandırıldı ve halkın kendisine atfettiği ölümsüzlük efsanesini yıkmak üzere bütün cesedi parçalanarak doğrandı. Baba İlyas'ın öldürüldüğünü bildirerek teslim olmalarını isteyen Hacı Mübarizuddin'e "Baba resulallah, Baba resulallah" çığlıklarıyla karşılık veren kadınlı erkekli ayaklanmacılar korkunç bir saldırıdan sonra Selçukluları bir kere daha yenilgiye uğrattılar. Hacı Mübarizuddin Armağanşah'ı öldürdüler ve olanca gazaplarıyla

---

[5] Aynı yerde.

başkent Konya üzerine yürüyüşe geçtiler. Ordunun bozgunu üzerine Erzurum'dan başkente çağrılan sınır birliklerini Kayseri'de bir kere daha yenilgiye uğratan Baba İshak kuvvetleri Konya'yı ele geçirmek üzere Kırşehir yönünde yürüyüşe devam ettiler ve Malya ovasında kadınları, çocukları, sürüleri ile birlikte bütün güçlerini topladılar. Emir Necmuddin komutasındaki, Türklerin yanısıra Kürtler, Gürcüler ve Ferdahala komutasındaki Franklardan oluşan Selçuklu ordusunun yaklaşık 40 bin kişilik gücüne karşı isyancıların 5 bin dolayında gücü vardı ama Selçuklu ordusundaki Türkler, kardeşlerine karşı bir türlü harekete geçmek istemediklerinden Hıristiyan Franklar ön saflara alındılar. Ancak bu kez onlar haç çıkartarak, yerlerinde çakıldılar. Sonunda Türkmenlerin haykırışlarıyla saldırı başladıysa da Frankların mızrakları ve çelik zırhlarıyla karşılaşan Türkmenler çaresiz kaldılar ve aylardır sürdürdükleri zaferler dizisi bir anda bozguna dönüştü. Cesaretlenen Selçuklu ordusu sayısal üstünlüğünün de yardımıyla, İbni Bibi'nin verdiği sayıya göre, 4 bin Türkmen'i kılıçtan geçirerek öldürdü ve Babaîler ayaklanması korkunç bir kıyımla sona erdirildi.

Selçuklu Devleti'nin içinden çıktığı özgür göçebe Türkmen aşiretlerini toprağa bağlayarak reaya haline getirme ve artı ürüne el koyma süreci, göçebe aşiretlerin, reayanın fityanın ve suhtelerin başkaldırılarının, Selçukludan Osmanlıya Anadolu'da sınıf mücadelelerinin toplumsal-ekonomik temelini oluşturdu. "Babaîler Ayaklanması" ise, özgür göçebeler toplumunun sınıflar halinde bölünmesine ve azınlığın üretici çoğunluk üzerindeki egemenliğine karşı ilk belirgin ideolojik ve toplumsal tepki olarak Anadolu halklarının belleğine yerleşti. Askerî feodal devletlerin -Selçuklular ve Osmanlılar-

kurdukları ve korumak için azami titizliği gösterdikleri hiyerarşik düzenin katlanılmazlığına isyan eden kitlelerin her seferinde yüzlerini döndükleri toplum tasarımı yüzlerce yıldır bildikleri ilkel eşitlikçi aşiret demokrasisi oldu. Toplumun iktisadi temeli karmaşıklaşıp göçebelik tarihsel temelini yitirdikçe sahici anlamından uzaklaşan bu eşitlikçi ütopya uğruna girişilmiş kavgalar ve verilen kurbanlar, askerî feodal Osmanlı Devleti'nin yerine sınıfsız bir toplumun geçmesini sağlayamazdı ama bozkırlarda özgür yaşamak özlemiyle tutuşan yoksullar her başkaldırılarında bu despotik devletin temelini kemirerek onun ortadan kalkmasını kolaylaşırdılar. Bugün, onların ayaklanmalarından geriye kalan zalime başkaldırma ve ortaklaşa yaşayıp çalışma ruhu, popüler kültürün içinden çağdaş özgürlük kavgalarına sızarak sosyalist mücadeleye yerel duyarlılıklarının üzerinde gelişeceği tarihsel zemini sağlıyor.■

OSMANLI TOPLUM DÜZENİ ÜZERİNE TEZLER

Osmanlı Devleti'nin toplumsal-ekonomik karakteri, 1960'larda ve özellikle 1960'ların ikinci yarısında yoğun bir tartışmanın konusu oldu. Ancak bu, başlıbaşına çeşitli tarihçilik okulları arasındaki görüş farklılıklarından kaynaklanan akademik bir tartışma değildi. Kaynağını doğrudan doğruya Osmanlı toplum düzeninin kendisi değil, Türkiye'nin 1960'lardaki toplumsal yapısı oluşturuyordu ve tartışanlar da doğrudan doğruya meslekten tarihçiler değil, daha çok sosyalist teorisyenlerdi. Tartışmanın siyasal karakteri, onun bir anda popülerleşmesine olduğu kadar, akademisyenler arasında süren bir tartışmada hiç görülmediği ölçüde gerginleşmesine de yol açtı.

Sosyalist teorisyenler arasındaki bu tartışma "bulutsuz gökte çakan bir şimşek" gibi hiç nedensiz ortaya çıkmamış tı. 1960 sonrasında, toplumsal değişmenin hızlanan ritmi, *Türkiye İşçi Partisi* (TİP) programına da yansıdı. TİP'in seçimleri kazanarak siyasal iktidara geldiğinde "sosyalist bir düzen" kuracağını açıklaması, sosyalist hareket içinde iki yönlü bir

tartışma doğurdu. Birinci olarak siyasal düzeyde, parlamenter seçimler yoluyla iktidarın sosyalizmin toplumsal dayanağı olan işçi sınıfının eline geçmesinin mümkün olup olmadığı; ikinci olarak toplumsal-ekonomik düzeyde Türkiye'de kapitalizmin sosyalizme dönüşecek derecede olgunlaşıp olgunlaşmadığı soruları çoğu kere bir kerteden elde edilen sonuçların diğer kertenin nedenleri olarak birbirinin içine girdiği karışık bir tartışma/mücadele süreci içinde ele alındı. 1960'larda aydınlar arasında hayli revaçta olan sosyalizm taraftarlığı, tartışanlardan biri ya da ötekinin safını tutmalarına bağlı olarak iktisatçı, sosyolog ve tarihçilerin de birer birer tartışmaya katılmalarına yol açtı. Böylelikle Behice Boran *(Türkiye'de Sosyalizmin Sorunları)*, Mehmet Ali Aybar *(Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm)*, Mihri Belli *(Milli Demokratik Devrim Stratejisi)*, Dr. Hikmet Kıvılcımlı *(Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi; Tarih, Devrim, Sosyalizm)*, İdris Küçükömer'in *(Düzenin Yabancılaşması)* ile İsmail Beşikçi'nin *(Doğu Anadolu'nun Düzeni)* açtıkları siyasal düzeydeki tartışma, sosyalist hareket içinde yer almamakla birlikte düzenin "radikal" ya da "sosyal demokrat" bir eleştirisini yaparken Marksist maddeci tarih görüşüne yaklaşan Doğan Avcıoğlu *(Türkiye'nin Düzeni)*, İsmail Cem *(Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi)* ve Ali Gevgilili'nin *(Osmanlı Toplum Yapısı)* de katılmalarıyla genişledi. Türkiye'nin içinden çıkıp geldiği, içinde yaşadığı ve içine gireceği toplumsal-ekonomik formasyonların birbiriyle tarihsel bağıntısı sorunu birkaç yıl içinde her biri siyasal bir bağlam içinde ileri sürülen sayısız tezlerden oluşan kümeler ve bunlardan kısmen ayrılan alt kümeler halinde *bilimsel* bir toplumsal değişme stratejisi oluşturma iddiasının kanıtları olarak tartışma alanına yığıldı.

Öte yandan bütün bu inceleme-araştırma-tartışma süreci sırasında Osmanlı tarih yazıcılığının birikmiş malzemesi de yalnızca sundukları olgusal değerleri ile değil, kimi zaman bu olguların değerlendirilmesinde kullanılan metodolojileriyle birlikte ileri sürülen tezlerin içine sinince, Osmanlı tarihçileri Osman Turan, Halil İnalcık, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mustafa Akdağ, Niyazi Berkes, Ömer Lütfi Barkan, Fuat Köprülü vb. görüşlerinin incelenmesi ve eleştirisi de doğrudan doğruya Osmanlı toplumunun düzenine ilişkin tartışmalara yeni bir itilim verdi. Bu tartışma alanında da tarihçiler arasında saf bilimsel olmayan ve ideolojik düzeyden gelen etkinin dolaysız bir rol oynadığı, maddeci tarih görüşünden yana ve karşı oluşlarına göre, tarihçilerin Osmanlı Devleti'nde toplumsal sınıfların varoluş ve mücadelelerinin koşullarına ilişkin görüş farklılıklarının, birbirleriyle olan metodolojik ve ideolojik farklılıklarıyla örtüştüğü söylenebilir.

1970'lerin ikinci yarısından sonra Türkiye'nin toplumsal ekonomik düzeni üzerindeki tartışma, tarafların kabaca toplumun "geri bir kapitalist düzen" içinde yaşadığı görüşü üzerinde buluşmalarıyla eski hararetini yitirdi. Bu dönemde yazılan birkaç önemli çalışma arasında sayılabilecek Stefanos Yerasimos'un *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Halil Berktay'ın *Kabile'den Feodalizme*, Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, Taner Timur'un *Osmanlı Çalışmaları* başlıklı eserleri, toplumsal yapı tahlilinin siyasal tartışmanın gündeminden çıkmasıyla paralel olarak önemleri ölçüsünde hararetli bir tartışmanın konusu olmadılar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Osmanlı Devleti'nin toplumsal-ekonomik düzenlerinin birbirleriyle ilişkilendirilmesinin 1960'ların ikinci yan-

sında esas olarak bir tarih tartışması değil sosyalist siyaset tartışması olarak önem taşımış olduğunu kanıtlayan bu durumun gerisindeki temel etmen, Türkiye'nin toplumsal-ekonomik formasyonunun kapitalist ya da yarı-feodal olarak tesbit edilmesinin sosyalizm mücadelesinin öznesi olan işçi sınıfının toplumun öteki sınıflarıyla olan ilişkisini belirlemede oynayacağı tayin edici roldü.

Bu tartışma sürecinde elde edilen sonuçların hepsinin doğru olamayacakları ve siyasetle, dolayısıyla doğrudan doğruya çıkarlarla ilişkili oldukları nispette gerek üretiliş gerekse sunuluşlarında her bir görüşün bilimsel olandan kısmî sapmalarla malul olduğu ileri sürülebilir. Ancak, vardıkları sonuç ne olursa olsun her bir görüşün siyasal bir kaygı ile de belirlenmiş olmasının anlamsız olduğunu söylemek de yersizdir, çünkü:

> "...devrimci sarsıntının varolan her şeyin temellerini devirmeye yetecek güçte olup olmayacağını belirleyen şey, çeşitli kuşakların hazır olarak buldukları yaşam koşullarıdır; tam bir alt üst oluşun maddi unsurları, bir yanda mevcut üretici güçler, ve öte yandan da devrimi sadece eski toplumun özel koşullarına karşı değil, ama hayatın önceki üretiminin kendisine, bu üretemin temeli olan 'tüm eylemlerin toplamına karşı yapan devrimci bir yığının oluşmasıdır,' eğer bu koşullar mevcut değilse pratik gelişme bakımından bu altüst oluş fikrinin daha önce binlerce kez ifade edilmiş olması, komünizm tarihinin ispat etmiş olduğu gibi hiçbir önem taşımaz"[1]

[1] Karl Marx, *The German Ideology*, Karl Marx-Frederick Engels, *Collected Works*, c. 5, s. 54, Progress Publishers, Moskova, kendi çevirim (Türkçe basım için bkz. *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 2004).

Demek ki, varolan toplumun nasıl dönüşmüş olduğu ve nasıl dönüşebileceğine ilişkin olarak bizzat onun içinde yaşamakta olanların yapacağı bir tartışmanın siyasal ve ideolojik yüklemlere sahip olması da kaçınılmazdı. Türkiye'nin toplumsal-ekonomik yapısının karakteri dolayısıyla Osmanlı Devleti'nden devralınan üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin neler olduğu sorusu, içinde Osmanlı Devleti'nin toplumsal-ekonomik karakteri sorusunun da cevaplandırılmasının gerektiği bir süreç oldu ve bu soruya üç temel tez kümesi altında karşılık verildi: Osmanlı toplum yapısı, 1) feodalizm; 2) Asya Üretim Tarzı; 3) "kendine özgü" bir üretim tarzı kategorisine giriyordu.

Bu görüşlerin tarihsel hakikatle ilintisinin kurulabilmesi bakımından bir üretim tarzını ayırdetmekte herhangi bir nesnel ölçüt bulunup bulunmayacağı sorusunun karşılanması gerekir. Her toplumsal-ekonomik formasyonun varlığını sürdürmesi, bir genişletilmiş yeniden üretimi ve bu da üretimde bir artığı gerektirdiğine göre, bir üretim tarzının belirlenmesini, üretim ilişkilerinden başlayarak geliştiren Marx'ın şu tanımı yeterince açıklayıcı olur:

> "Karşılığı ödenmemiş emeğin içinde doğrudan üreticilerden çekilip alındığı özgül ekonomik biçim, doğrudan doğruya üretimin kendisinden doğduğu ve belirleyici bir unsur olarak onun üzerinde bir karşı etkide bulunduğu sürece yönetenler ve yönetilenler anasındaki ilişkiyi belirler. Ancak, bunun üzerinde de üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan tüm ekonomik topluluğun oluşumu, dolayısıyla da aynı zamanda onun özgül siyasal biçimi yükselir. Tüm toplumsal yapının gizli temelini, en derindeki sırrını açığa vuran, her zaman, üretim koşullarının sahiplerinin doğrudan üreticilerle -doğal olarak her zaman ça-

> lışma yöntemlerinin gelişmesinin belli bir aşamasına ve dolayısıyla onun toplumsal üretkenliğine denk düşen-ilişkisidir."[2]

Bu temel ayırdedicli tanımdan hareketle Osmanlı Devleti'nin feodal üretim tarzı üzerine kurulu, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkinin feodalizme özgü olduğunu ileri sürenlerin (Avcıoğlu, Belli, Berktay, Boran ...) kanıtları, haklı olarak artık-ürünün doğrudan üreticiden devralınma tarzı üzerinde ayırdediliyordu. Bu tezi en son ve hayli kapsamlı biçimde ifade etmiş olan Berktay'a göre,

> "feodal üretim ilişkisi (...) organik enerjiyle ve basit el araçlarıyla yapılan tarla tarımının istikrarlı sosyal örgütlenmesini ifade eder (...) feodalizm genel kategorisinde iki temel sınıf: topraklı aristokrasi ve köylüler karşı karşıya gelirler. Başlıca üretim aracı olan toprak (Batı Avrupa'da kralın ve senyörlerin; Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın ve 'ehl-i örf'ün ya da askerilerin) sınıf tekelindedir (...) Fakat, toprak üzerindeki bu sınıf tekelinin, mutlaka tek tek aristokratların bireysel mülkiyeti biçimini alması gerekmez (...) Aristokrasinin toprak üzerindeki fiili denetiminin hangi hukuki mülkiyet biçimini alacağı esas olarak bu hakim sınıf içindeki kuvvet ilişkilerine bağlı bir meseledir."[3]

Berktay'a göre toprağa bağlı köylüler Avrupa feodalizminde artık-ürünü emek-rant (angarya) yoluyla Osmanlı devletinde ise ürün-rant (ayni vergiler + öşür vb.) yoluyla

---

Karl Marx, *Capital*, c. 3, Bölüm 7, Kısım 47, Kapitalist Toprak Rantının Doğuşu. s. 550, Marksizm Leninizm Enstitüsü SSCB, 1959; kendi çevirim. (Türkçe basım için bkz. Karl Marx, *Kapital*, Sol Yayınları, 2006)

[3] Halil Berktay, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, 1983.

egemen sınıfa aktarırlar. Kölecilik döneminden arta kalan angaryanın yokluğu feodalizmin yokluğunu değil, Osmanlı Devleti'nde bir kölecilik çağının yaşanmamış olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, tarihsel gelişme özgüllükleriyle ve gecikmiş olarak, göçebelikten, köleci bir evre yaşamaksızın, doğrudan doğruya feodalizme sıçramış olmanın yarattığı farklılıklarına karşın, feaodalizm genel tanımı altında toplanabilecek bütün öteki toplumsal formasyonların ortak özellikleri, yani toprağın bir aristokrasinin mülkü olması (bu Osmanlı'da Tanrı adına devlettir), toprağın gelirinin fiefler yoluyla ast iktidar sahipleri arasında dağılması (miri toprakların gelirinin askerî ikta sahiplerine bırakılması), köylülerin toprağa bağımlılıkları (çift bozmanın yasak oluşu ve cezayı gerektirmesi), ve artık-ürüne, ekonomi dışı zor yoluyla el konulması (ayni ve nakdi vergiler) Osmanlı toplumsal yapısının, ekonominin askerî gereklere göre (fütuhat) düzenlendiği bir feodalizm olarak belirlenmesini gerekli kılar.

Asya Tipi Üretim Tarzının Osmanlı Devleti'nde egemen üretim tarzı olduğunu ileri sürenler (Küçükömer, Divitçioğlu, Sencer, Gevgilili) Avrupa'da belirmiş olduğu biçimi içinde feodalizme kıyasla Osmanlı toplum yapısının feodal olmadığı sonucuna varır. Ancak, (literatürde kısaca ATÜT ya da AÜT olarak anılan) bu tezin ilk göze çarpan yönü tanımının ölçütlerini, artık-ürünün üreticiden alınma tarzına değil, toprak üzerindeki mülkiyet ilişkisinin hukuki biçimine dayandırmasıdır. Bu teze göre, a) toprağın dirlik sahiplerinin değil devletin olduğu, b) yargı yetkisinin dirlik sahiplerinde değil, merkezden atanan kadılarda olduğu, c) dirliklerin parçalanamaz oluşu, d) mevki ve makamların soya çekim yoluyla el değiştirmesi yasaklanmış olduğuna göre Osmanlı Devleti

öncelikle feodal değildir. Bu tezin yandaşları, Osmanlı Devletinin feodal olmadığını, artı-ürüne elkoymanın tarzı ile değil, mülkiyetin hukuksal biçimlerine dayanarak belirledikten sonra, Marx ve Engels'in derinlemesine bir incelenişini sunmadıkları, ancak "Doğu cennetinin sırrı"nı ele verdiğini düşündükleri "toprakta özel mülkiyetin yokluğu"na dayandırdıkları Asya Tipi Üretim Tarzını Osmanlı toplumunun özgül ekonomik biçimi olarak ileri sürerler. Marx ve Engels'in 1853'teki karşılıklı ya-zışmaları sırasında mektuplarında yer verdikleri ve Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde, tarihte birbirini izleyerek gelişen üretim tarzları arasında saydığı Asya Üretim Tarzına ilişkin düşünceleri şöyleydi:

> "Doğudaki tüm olguların temelinde toprakta özel mülkiyetin yokluğu yatar (...) Bu, Doğu cennetinin de gerçek anahtarıdır."[4]
>
> "Doğulular toprakta feodal biçim içinde dahi özel mülkiyete gitmemişlerse bunun nedeni (...) toprağın, özellikle Arabistan'dan başlayıp, İran, Hindistan ve Orta Asya'ya kadar uzanan büyük çöl şeritlerinin özelliği ile bağlantılı olarak iklimdir (...) Burada yapay sulama tarımın ilk koşuludur ve bu da ya komünlerle eyaletlerin ya da merkezi devletin işidir." [5]
>
> "(...) Hindistan'da yerli ekonominin İngiltere tarafından çökertilmesi devrimciydi (...) Asya'nın bu kesiminin durağan özelliği -yüzeydeki durmak bilmez hareketliliğe karşın- birbirini tamamlayan iki koşul tarafından açıklanır: 1) kamusal hizmetler merkezi devletin göreviydi, 2)

---

[4] Karl Marx, Haziran 1853, Marx Engels, *Collected Works*, c 39, s. 330; Progress Publishers, Moskova.

[5] Frederick Engels, aynı yerde, s 335.

> üstelik, bir iki büyük kent sayılmazsa herbiri tamamen bağımsız bir örgütlenmeye sahip olan ve kendi içinde küçük bir dünya oluşturan köylere bölünmüştü (...) Asya despotizmi için bundan daha sağlam bir temel bulunamaz."[6]
>
> "Ana hatları itibariyle Asya Üretim Tarzı, antikite, feodal ve burjuva üretim tarzları birbirini izleyerek gelişen toplumsal ekonomik oluşum çağları olarak nitelenebilirler."[7]

Bir tahlilden ziyade tasvir özelliği taşıyan ve başlıca karakteristikleri itibarıyla, Doğu'nun büyük imparatorlukları Çin, İran ve Osmanlı Devleti'ni açıklamakta herhangi yardım sağlamayan bu şema, AÜT tezinin savunucuları tarafından gerçek üretim ilişkilerinden çok onların hukuki yansımalarına dayanılarak Osmanlı Devleti'ne uygulandı -toprağın hukuken (Allah'tan başka) hiç kimseye ait olmaması (öte yandan hükümdar Allah'ın yeryüzündeki temsilcisiydi), artı ürününe devlet adına el konması, üretimin kamusal örgütlenmesinin askerî yüklerin "reayaya" aktarılmasıyla özdeşleştirilmesi- gibi bu tasviri belirlemelerin zorlamayla dönüştürülmesi Osmanlı Devleti'ne AÜT tezinin uygulanmasını inandırıcı kılmadığı gibi, bu tezlerin ileriye sürülmesinin siyasal saikleri de tartışmayı bir iktisadi tarih tartışması olmaktan süratle çıkarmıştı. Zira bu teze göre, bu durağan üretim tarzında bir devrime yol açmış olan şey, İngiltere'nin Hindistan'da yapmış olduğu gibi, uluslararası kapitalizmin Türki-

---

[6] Karl Marx, Haziran 1853, aynı yerde, s. 344

[7] Karl Marx, *Contribution to A Critique of Political Economy*, Preface, s. 261, Marx-Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moskova, kendi çevirim. (Türkçe basım için bkz. Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 2011.)

ye'ye girişiydi ve "ilerici güçler" kapitalizmi geliştirmekte olanlardı.

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü bir üretim tarzı üzerinde yükseldiğini savunanlar bir kendine özgülükler kümesi oluşturmakla ve de AÜT düşüncesine hayli yaklaşan perspektiflere sahip olmakla birlikte AÜT'ün ilk savunucuları kadar doğrudan siyasal sonuçlara ulaşmazlar, (Dr. Hikmet Kıvılcımlı siyasal hükümler bakımından birinci tezin savunucularına yaklaşır) hatta bir bölümü siyasal sonuçlara yönelmekten kasıtlı olarak kaçınır. Bu tezin temel karakteristiği Osmanlı devletinin kurucularının bir aşiret demokrasisi geleneğini çok uzun süre yaşatabildikleri bir sınıfsız toplum belirlemesine dayanmasıdır. Özellikle Dr. Hikmet Kıvılcımlı *Osmanlı Tarihinin Maddesi*'nde Osmanlı Devleti'nin özgün gelişimini bulmaya ve açıklamaya çalışırken haklı olarak "devletin tabanında" yaşar kalan kan akrabalığına dayalı göçebe demokrasisi ruhuna dikkati çeker ama egemen düzen olarak bir feodal aristokrasinin doğup doğmadığı, üretim tarzının karakteri sorusu, genellikle kendine özgülüklerin ard arda dizilişi ile karşılanmaya çalışılır. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethine kadar geçen süre içinde barbar göçebe demokrasisi geleneklerini devlette yaşattığı, egemen toprak rejimi olan miri rejimin -ya da dirlik düzeni- ilkel komünaya tekabül ettiği, ordunun bir "halk ordusu" olduğu görüşleri hayli abartmalı sayılmalıdır. Son yıllarda sayıları durmaksızın artan araştırmalardan, feodalizmin temelinin daha göçebelik aşamasından çıkılmadan atıldığını, göçebelikten çıkılmazdan önce özel mülkiyetin gelişmiş olduğunu ve kabile içinde ve kabileler arasında zenginler ve yoksullar, yö-

netenler ve yönetilenler olarak bölünmelerin doğduğunu, toprağa yerleşme sırasında şeklen süren ortaklaşa mülkiyetin gerçekte iktisaden en güçlü ailenin hakimiyetini örttüğünü, en güçlü aile devlete yükseldiğinde ise gerçekte şekillenmiş olan sınıf ayrımının dolaysız olarak tescil edilmiş olduğunu tesbit etmek mümkündür (daha eski araştırmalar için bkz. B. Y. Vladimirtsov, *Moğol Göçebe Feodalizmi*; Fuat Köprülü, *Osmanı İmparatorluğunun Kuruluşu*). Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın şemalaştırma gerekleri yüzünden çok büyük ölçüde abarttığı -ya da abartmak zorunda kaldığı- göçebe komünal geleneklerinin devletteki devamlılığı düşüncesinin yol açtığı en büyük açmaz, Osmanlı toplumunda yönetenler ve yönetilenler arasındaki çelişmeyi belirsizleştirmesi ve daha kurulduğu andan başlayarak toprağa bağlı köylülerle merkezi devlet arasındaki antagonizmden kaynaklanan köylü ayaklanmalarının Anadolu'da bir sınıf mücadelesi zeminini oluşturduğunun üzerini örtmesidir. Öte yandan, komünal geleneklerin yaşamayı sürdürdüğü kozanın silahlı kuvvetlerin tabanı olduğu belirlemesi de ordunun toplumsal mücadelede tuttuğu yerin düzenin yanı olduğu gerçeğini 1970'lere gelinirken gitgide belirsizleştirmiştir. Ancak Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın lineer gelişme modelleriyle yetinemeyecek ve basmakalıp şemalara itibar etmeyecek kadar araştırıcı zihni, Osmanlı Devleti'nin özgünlüğü üzerinde düşünmek bakımından sosyalist teorisyenler arasında azımsanmayacak bir etki yapmıştır.

Şu halde Osmanlı toplum düzeni üzerine tezler çeşitliliğinin aslında, merkezinde Osmanlı Devleti'nin kendine özgü bir feodalizm üzerine yükseldiği belirlemesinin bulunduğu temel tezden derece derece uzaklaşan itirazlar top-

lamından oluştuğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devletinde hakim üretim tarzının feodalizm olduğu tesbitine yönelen her itirazın da aslında bu feodalizmin gelişme diyalektiğinin ve kendine özgü özelliklerinin aydınlatılması bakımından birer anti-tez olarak feodalizm çözümlemesine eklemlendiği de söylenebilir. 1960'ların ikinci yarısında başlayıp 1970'lerin ilk yarısına kadar süren Osmanlı toplumu hakkındaki hararetli tartışmaların önemli bir bölümünün, toplumdaki "feodalizm kalıntıları" gündeme gelmiş olduğu ve şu anda sosyalist hareketin hemen hemen her sektöründe bu kalıntıların varlığının, kapitalizmin hakimiyetine eklemlendiği görüşünün genel kabul görmesi, tartışmayı ait olduğu yere tarih bilimi alanına iade edecek gibi görünüyor. Gene de tarih bilimi alanı yöntemsel ve ideolojik bir sınıf mücadelesi alanı olduğu sürece tarih tezleri üzerine tartışmaların sırf bilgince tartışmalar olarak geçmesi beklenemez. Zaten, sosyalist hareketin tarih bilinci ile donanmasına da tartışmanın geçmişte öyle geçmemiş oluşu paha biçilmez bir katkıda bulunmuştu.■

CELÂLİ İSYANLARI

Osmanlı Devleti'nin tarihinde "Celâli İsyanları" olarak bilinen ve I. Selim'in hükümdarlığının sonundan Kanuni Süleyman'ın egemenlik dönemine kadar uzanan yaklaşık 50 yıl boyunca, toplumu oluşturan bütün sınıfları, katmanları, tüm toplumsal grup ve çevreleri, tüm ideolojik yapıları ve tüm devlet kurumlarını bağrına çekerek çatışma içine sokan altüstlük ya da iç savaş, belki de Hobbes'un "herkesin herkesle savaşı" metaforunun Anadolu tarihinde gerçeğe en çok yaklaştığı bir tarihsel dönemi anlatır.

Adını I. Selim (Yavuz) döneminde Devlete karşı başkaldıran Alevi şeyhi Celâl'den almakla birlikte, sözkonusu iç savaşın genel olarak İran'da Şia'nın resmi ideoloji haline geldiği dönemde Anadolu'da başgösteren ve birbirini izleyen Alevi ayaklanmalarıyla ideolojik ve toplumsal herhangi bir yakınlığı olduğu söylenemez. Birbirini izleyen Şah Kulu, Nur Ali Halife, Şeyh Celâl, Baba Zünnûn ve Kalender Çelebi ayaklanmalarının hepsi de, "Celâli İsyanları" gibi, Osmanlı Devleti'nin içine sürüklenmekte olduğu genel bunalımdan kaynaklanıyorduysa da, bu Alevi ayaklanmaları sahip olduk-

ları ideolojik temel ve toplumsal dayanakları bakımından "Celâli İsyanları" denilen genel toplumsal çatışmadan apayrı bir karaktere sahiptiler. Bu ayaklanmaların önderlerinin tümü alevi inanışına dayalı yeni bir toplumsal düzen talebiyle mücadele ediyor ve eşitlikçi bir ütopyanın gerçekleşmesini amaçlıyorlardı. Bu mücadelelerin üzerine Osmanlı Devleti ile İran'daki Safevi hanedanı arasındaki devlet çıkarlarının gölgesi düşmemiş değildi ama gene de bu mücadeleler Osmanlı toprak düzenine karşı bir başkaldırı ihtiyacı ile yanıp tutuşan yoksul köylülerin ve göçebelerin özlemlerinin bir ifadesi olarak mal ortaklığına dayalı, yeni bir toplum tasarımını dinsel bir biçim içinde açığa vuruyorlardı ve hedefleri her seferinde doğrudan doğruya sultanın İktidarıydı.

Oysa "Celâli İsyanları" gerek toplumsal dayanakları, gerek yöneldikleri hedefler, gerekse ideolojik kaynakları bakımından adlarını aldıkları alevi şeyhi Celâl'in hareket çizgisinden tümüyle farklı karakteristikler gösterirler. Her iki ayaklanma ve iç kavgalar dizisini de aslında tek bir genel nedene -Osmanlı toprak düzeninin yozlaşması- bağlamak pekala mümkündür, ancak "Celâli İsyanları"nın, yol açtıkları genel sonuçlar bakımından birinciler gibi yerel ve konjonktürel değil, Osmanlı ülkesi ölçeğinde dönemsel ve yapısal bir sarsıntıyı ifade ettikleri söylenebilir.

Gerçekte Osmanlı Devleti'ni sarsan büyük buhran, Osmanlı devlet ve toplum yapısının kendi özgül gelişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmış değildi. İçine Osmanlı Devleti'ni de alan Akdeniz ülkelerinin tümünün 16. yüzyılda bir genel buhrana sürüklenişlerinin gerisinde yatan başlıca etmen Portekiz ve İspanya İmparatorluklarının Atlantik'ten Afrika'nın güneyini dolanarak ve Hürmüz adasını alarak Doğu ticaret

yolunun ve Afrika altınının denetimini ellerine geçirmeleri ve Akdeniz ticaretini gerileterek bölgedeki tüm devletleri genel bir sarsıntıya sokmalarıydı. Bu Osmanlı Devleti'ni elden kaçan deniz egemenliğini yeniden kazanmak ve Anadolu limanları üzerinden Akdeniz'e aktarılan ipek ve baharat yollarını yeniden denetim altına almak üzere kara sınırlarını ve donanmasını durmaksızın takviye etmesini gerektiren seferlere zorladı. Öte yandan Amerika kıtasıyla birlikte Amerikan altınının da bulunmasıyla, ticaret yolları üzerinde artan altın para miktarı durmaksızın fiyatları yukarı doğru çekerek genel olarak enflasyonist bir baskı yarattı. Nihayet Hollanda ve İngiltere'nin de devreye girmesiyle birlikte gerileyen ispanyol ve Portekiz deniz egemenliğinin yeniden Doğu ticaret yollarının önemini artırması üzerine Osmanlı Devleti ve iran arasında artan rekabet Osmanlı Doğu sınırlarının genişletilmesi eğilimini doğurunca İran'la bitmek tükenmek bilmeyen harpler dönemi açıldı. Bütün bu gelişmelerin pratik anlamı şuydu: Osmanlı devletinin askeri harcamalarının ve bürokrasinin ve sarayın masraflarının olağanüstü ölçeklerde büyümesi, sürekli seferberlik ve savaş halinde yaşanmasının tımar sistemini ve halktan alınan vergileri aşırı zorlaması ve çöküntülere yol açması; içeride ham madde girdilerinin durmaksızın pahalanması ve Batı Avrupa'da gelişen kapitalizmin yüksek kaliteli ve ucuz mallar üretimini mümkün kılması dolayısıyla Osmanlı pazarına Batı'dan giren mamul malların Osmanlı zanaatlerini çökertmesi.

Bütün bunlar içeriden temel ekonomik dayanağı reayanın toprakta yarattığı artık olan Osmanlı Devleti'nin halkın üretim güçlerini tüketip aslında çökerken, dıştan da çelişik bir

biçimde erişebileceği sınırların en çoğuna eriştiği bir yükselme devri görüntüsü vermesi sonucunu doğurdu.

Bu genel ekonomik durumun dolaysız sonuçları bir yandan mali bir bunalımın ortaya çıkması idiyse öte yanı yöneten sınıfın bu bunalım ve sıkıntı koşullarına uygun bir yeni sömürü biçimleri bularak bunları uygulamaya girişmesiydi. Devlet gelirlerinin giderlerinin altına düşmesi ile bir yandan paranın değeri azalırken öte yandan her zaman servet yığmanın başlıca aracı olmuş olan iktidar merdivenlerinin satılığa çıkartılması başlar. Veziriazamlar, mevki peşinde koşanların verdikleri rüşvet ve armağanlarla devlet hazinesine eşdeğer hazineler biriktirirler. Öte yandan devletin harici hazinesi, yani, kamu giderlerine ayrılmış olan hazinesi boşalırken, imparatorluğa bağlı beyliklerin gönderdikleri vergilerden ve savaş yağmasından elde edilen servetin biriktiği ve sarayın özel giderlerine tahsis edilen dahili hazinesini doldurmak için, "yıllık masrafı yapım masrafına eşit" yüzlerce kadırga ile Akdeniz'de seferlere çıkılır, deniz seferleri devam ederken Doğu seferleri açılır ve savaş ganimetleri soyluların hazinelerini doldururken, savaşların bütün giderleri, savaşta kırıldıkları yetmez gibi reayanın sırtına bindirilir. Bu arada kimi savaşlar, daha önceden yapılan anlaşmalar ve rüşvetler karşılığı "düşman"a satılır, "otuz bin duka altını karşılığında kadırgalar yelkenleri suya indirir". Bütün bunlardan "son tahlilde" devlet de kazançlı çıkar aslında, ister ecelleriyle ölsünler, ister halledilsinler, büyük devlet memurlarının mallarına el konulabildiği için, Braudel'in dediği gibi, "Türk devleti kendi memurlarının mallarının yağmasına katılır"

Devlet hayatını bu şekilde yozlaştıran buhran toplumsal ve iktisadi hayatın ve ilişkilerin de altını üstüne getirmeksizin

kalmadı. Kendi gelirlerini çoğaltmak için para değerini düşüren aynı devlet, zanaatkar üretimi üzerinde narh koyma yetkisini elinde tuttuğundan kumaş fiyatlarını örneğin yirmi yıl boyunca sabit tutmuştu. Oysa Batı ticaretine iyiden iyiye açılan Osmanlı iç pazarına bir yandan büyük miktarda Avrupa altını girerken, pazar için yeterli üretimi olmayan piyasadan yüksek miktarda hammadde topluca dışarı emilir. Bu koşullar altında bir yandan üretim mallarının fiyatları artarken öte yandan, mal kıtlığı baş gösterir. Bunun sonucu, daha nitelikli Avrupa mallarının piyasayı istila etmesi, yerli zanaatların bunların rekabetiyle başa çıkamayarak batmaya başlamasıdır. Devletin hammadde ihracatını yasaklamasının ise herhangi bir değeri yoktur. Her mal uluslararası pazara yasal olmazsa yasa dışı usullerle sokulmanın yolunu bulur. Ancak ekonomik keşmekeşin sonunda "Celâli İsyanları"na götüren asıl etkisi kendisini toplumun ve devletin tüm temel ilişkilerinin dayandığı toprak sistemi üzerinde oldu. Tımar sistemi bir yandan ekonomik sıkıntıların etkisi ile aşınmaya uğrarken, öte yandan demografik bir baskının da altında kaldı. Anadolu'da 16. yüzyıl boyunca nüfus sürekli olarak arttı ve bu tüm Akdeniz havzasında görülen bir olguydu. Bu topraktaki üretim tarzı üzerinde çift yönlü bir baskı doğurdu bir yandan hane başına bir çiftliğin altına düşen işlenebilir arazi miktarı artan nüfusa yetmez olur ve reaya son derece büyük bir hızla "çift bozma"ya girişirken, öte yandan tımarlar bölünmeye ve küçülmeye başladı. Bunun sonucu yalnızca toprakta çalışanların değil ona devlet adına tasarruf eden ve gelirlerini "ikta" olarak devralan sipahilerin de gelir ve servetlerinin ufalanması demekti. Beri yandan, nakdi vergilerin ödenebilmesi bakımından üretim yetersizliği, paranın değerinin

sürekli düşmesi ve nüfus artışı dolayısıyla içine düşülen para darlığı reayanın tefecilere sürekli borçlanması ve böylelikle kırda bir "ribahur" (tefeci) zümresinin teşekkül etmesiydi ki, çoğu zaman ribahurlar, bizzat timar sahipleri ve mültezimlerin kendileri oluyorlardı. Bunun bir toplumsal sonucu, ayni vergilerin giderek neredeyse topraktan elde edilen üretimin tamamına yaklaşması ve böylece, toprağa bağlı tüm askeri sistemin işlevsizlemesi idiyse, bir başka sonucu da timarlı sipahi sisteminin gözden düşmeye başlaması ve kapukulu ordusunun devletin silahlı gücünün temeli olmaya başlamasıydı. İlginç olan bir başka yan da devletten nakit ücret almakta olan yeniçerilerin, ücret ve maaşlarını faize vermeleriydi. Böylelikle bütün anadolu bozkırlarına yayılan sonsuz esneklikteki bir faizcilik şebekesi yoluyla tarımsal üreticiler iliklerine kadar soyulurlarken, düzenli kapıkulu ordusuna yazılmak ya da medreselere girmek, topraktan savrulan çiftbozan levendlerin gözünde kurtuluşun başlıca aracı olarak görülmeye başlıyordu. Böylece "Celâli isyanları"nın başlıca iki toplumsal dayanağı, levendler ve "suhteler" kırdan koparak kentler içine ve çevresine yığılmaya başladılar.

Büyük ekonomik ve toplumsal bunalım Osmanlı Devleti'nde iki büyük sosyokültürel topluluğun oluşmasına yol açtı: Köyde geçimlerini sağlamakta güçlük çeken aileler için genç çocuklarını medreselere yollayarak hem eğitim görmelerini ve devlette yükselmelerini sağlamak hem de medrese imaretlerinden beslenerek hiç değilse bir ya da birkaç kişinin geçim yükünden kurtulmak doğaldı. Osmanlı kayıtlarından 1550 yılında tüm medreselerin ağızlarına kadar dolu olduğu anlaşılır. "Suhteyan" denilen bu medrese öğrencileri bütün

büyük kentlerde ve başkent İstanbul'da kalabalık topluluklar oluşturdular. Topraklarını terkederek kentlere gelen "levend"ler ise, ya kapıkulu askeri olarak orduya yazılıyor ve düzenli bir gelire sahib oluyorlar, ya da herhangi bir iş bulamayarak 15-20 kişilik çeteler halinde örgütleniyor ve yağmacılığa ve yol kesmeye girişiyorlar, "harami"lik ediyorlardı. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin resmi tarihindeki "en şanlı devrinde" ekonomik bunalımın yarattığı çöküntü içinde antagonizmi durmaksızın şiddetlenen bir sınıf mücadelesi önce Osmanlı kentlerinde patlak verdi. "Suhteyân", 16. yüzyılda Osmanlı'nın tüm medreselerini tıka basa doldurmuş yoksul köylü çocukları kitlesinden oluşuyordu. Başlangıçta, kadılık, naiblik, müderrislik, İmamlık ve benzeri "vazife"ler edinerek devlette görev almanın ve böylece sınıf atlamanın bir İmkânı olan medreseler, 16. yüzyıl başlarında artık böyle bir imkân oluşturmaktan çıkmışlardı. Hepsi kapasitelerinin üzerinde dolup taşan medreseler, topraklarından kopmuş, devlette yükselme olanakları, sayılarının çokluğu ve "vazifeler"in sınırlılığı tarafından kısıtlanmış, medrese öğreniminin ne maddi ne manevi hiçbir gelecek temsil etmediği öğrencilerin huzursuz topluluklarını barındıran birer isyan ocağına dönüşmeye başladı. Beri yandan yüzlerce ve binlercesi bırarada yaşayan dışarıyla temasları kapalı herhangi bir manevi bütünlük taşımayan bu kitlenin yerleşik ahlâk ve yaşama tarzı ile gittikçe daha çok çelişen bir kültür oluşturmaya başlamaları, başkaldırıları önündeki manevi engelleri de birer birer yıktı. Sonunda İslâm şeriatı ile bütün bağlarını koparmış, yerleşik hiç bir değer yargısını tanımayan, içki içmek, serbest cinsel İlişkilere girmek, mülkiyete herhangi bir saygı beslememek gibi ehli şeriatın ayıp, yasak ve günah saydıklarını

gündelik hayatın olağan yaşanma biçimi haline getiren "suhteyân" medreselerden çıkarak kentin gündelik dokusuna "zabıta olayları" yaratarak katılmaya başladı.

"Suhteyân"ın başkaldırıları incelendiğinde bunların, yukarıda sözü edilen ve Anadolu'nun toplumsal mücadele tarihinde başka bir dinamikle birlikte sünüp giden Alevi ayaklanmalarından farklı olarak herhangi bir toplumsal ütopya ya da siyasal düzen hedefi yüklenmedikleri görülür. Ancak, genellikle resmî ideolojinin bakış açısından ve erkek egemen bir zihniyetle bu başkaldırıları yorumlayan tarihçilerin genellikle dikkati çekmeye değer buldukları, bu hareketlerin "maneviyattan yoksun", "ahlaksız" (eşcinsellik ve kadınlarla serbest ilişkiler) ve "zorba" oluşlarının gerçekliğin ancak resmî zihinlerdeki bir yansıması olduğu söylenebilir. Gerçekten de "suhteyân"ın eylemlerini herhangi bir toplum tasarımı taçlandırmakta değildir. Ancak, bu öğrenci kitlelerini, medreselerden çözülmekte olan toplumun bağrına salan korkunç öfkenin gerisinde Mustafa Akdağ'ın sözünü ettiği, eğitim sisteminin baskıcılığı ve "cinsel bunalım"ın bulunduğunu düşünmek de saçma olur. Besbelli herhangi bir cemaat ya da örgüt ruhu tarafından yönetilmeyen bu "saldırgan irade"nin, kimi zaman kör bir yıkıcılığa dönüşmüş olması da mümkündür ama, bu insanların ilk ve en şiddetli saldırılarının hedefinin her zaman "bezirgân"lar olması, ve en şiddetli çatışmaların şehirde "eşraf"tan toplanan geleneksel ianenin toplanma zamanlarında başgöstermesinin bir raslantı olduğu söylenemez. "Suhteyân"ın öfkesinin kaynağında toprağından koparılmış yoksul köylülerin mülk sahipleri ve zenginlerin haksız kazançlarının yatmakta olduğu kuşkusuzdur. Dinsel öğretinin "günahlar" listesinin gerçek yaşamda yalnızca yoksullar için

geçerli, zenginler içinse bu "günahların" servet kaynağı olmasının yıktığı Ortodoks inancın yerini başka bir değerler sisteminin almaması bir tür nihilizme yol açmış olmakla birlikte, "suhteyân"ın da onların saldırı ve başkaldırı hedeflerinin de çok belirgin bir sınıf karakteri bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Giderek toparlanma ve birleşme eğilimi gösteren ve kentler arası iletişim kurmaya başlayan "suhteyân" daha sistematik bir tarzda sadece zenginleri, devlet görevlilerini ve mültezimleri hedef almaya başlarlar. Onları asıp kestikten sonra mallarını yağmalar, "mülksüzleştirirler" ve resmi tarihçilerin anlattıklarının tersine kendi çektikleri açlık ve sıkıntıdan böyle bir geçici çıkış yolu icat etmiş olan "suhteyân" halkın onayını kazanmaya başlar.

Sonunda devletin giriştiği acımasız bastırma hareketlerinden hiç bir kalıcı sonuç elde edilemeyince III. Murad döneminde bir yandan kapıkulu ocakları devşirmelerdense Müslümanlara açılmaya başlandı, öte yandan medreseler hiyerarşisi içinde dikey yükselme kanalları genişletilip yeniden düzenlendi ama Anadolu'daki tüm nüfusu yeniçeri ya da suhte yazmak kabil olmayacağından yaygın ve genel toplumsal ve ekonomik nedenlerden kaynaklanan altüsttük durulmadı. Süregiden kargaşayı sona erdirmek için çıkarılan genel affın yanısıra suhte topluluklarına eşkıyayı takip görevi verilerek devlet hizmetine alınmalarıyla ayaklanmalar yatıştırılmaya çalışılınca suhteler bu kez ulemanın yanında askeriyeye karşı savaşan disipline edilemez bir güç haline dönüştüler.

Suhte ayaklanmalarıyla sarsılan düzenin temelini dağıtan reaya ayaklanmaları oldu. Çözülen timarların, giderek bedeli ağırlaşan savaş yüklerini kaldıramayışı, sipahilerde artan bir

savaştan kaçma eğilimi doğmasına yol açtı. Ordu İran savaşına giderken geride düzeni koruyacak bir güç kalmayacağı endişesiyle savaşa gitmekten kaçınan sipahilerle mahalli milis güçlerinin takviye edilmesi kararı verilince asker kaçağı sipahiler 1578'de ordunun sefere çıkmasıyla birlikte suhteyanla birleşip ülkede temizliğe giriştiler. Sancak beylerinin bu seferleri askeriye ile derin bir çelişme içinde bulunan kadıların onlara karşı reayayı silahlandırmalarına ve kendi milis birliklerini kurmalarına yol açınca, bu kez topraklarından koparılmış yoksullar iki devlet gücü arasındaki çatışmanın temel gücü halinde birbirlerini kırmaya giriştiler ve Anadolu kırları devletin ayaklanmaları bastırmak için gönderdiği ama bizzat kendileri Anadolu'yu talana girişen askerler, suhteler, reayanın herkese ve birbirlerine karşı bir savaşına dönüştü. 1594'te bizzat hükümdarın yöneteceği bir yeni sefer açıldığında silah altına alınmaya karşı askerler çok daha ciddi ve kararlı bir direnç gösterdiler. Sipahiler ve kapıkulları sefere katılmadık-larında başlarına geleceği bildiklerinden sayıları durmaksızın artan Celâlîlere katılmakta tereddüt göstermediler. Her türlü verginin soygunla eşdeğer olduğunu bilen halk kitleleri de savaş için istenen avarızı ödemeyi redderek ayağa kalktılar ve Anadolu kentlerinde ve bozkırlarında sürüler halinde gezen levendlerin saflarına yeni bir kaçaklar dalgası yüklendi. "Celâli İsyanları" denilen büyük ayaklanmalar ve iç savaş dalgasının Anadolu'yu kasıp kavurması 1598 yazına rastlar. Bu tarihe kadar iki üç yüz kişilik çeteler halinde gezen Celâli başları Karayazıcı'nın önderliğinde birleşerek 20-30 bin kişilik bir güç oluşturdular. Kendi emirleri altındaki isyancıları beslemek için şehirleri haraca bağlayan, kadın ve oğlanları dağa kaldıran isyancılar zengin ulemayı dehşetle titrettikçe

merkez üzerinde ulemanın baskıları arttı ve sonunda Celâlileri ortadan kaldırmak üzere hükümdarın orduları Anadolu'yu kasıp kavurmaya başladılar, ama halkın ırzı ve namusunu korumak üzere görevlendirildikleri iddia edilen bu birlikler halk üzerinde çok daha büyük bir dehşet ve güvensizlik doğurunca ordu geri çağrılıp, Karayazıcı'ya Amasya sancak beyliği verilerek ulema ile birleşen suhtelerin takibi ile görevlendirildi. Ancak bir kez kendi iktidarının bilincine varan Karayazıcı'nın bağımsız bir güç olarak düzeni tesis etmek yerine kendi egemenliğini pekiştirmeye girişmesi üzerine yeniden üzerine birlikler gönderildi ve kendisi Samsun dağlarına sığınan Karayazıcı'nın ordusundan 20 bin kişi kılıçtan geçirilerek yok edildi. Karayazıcı'nın ortadan kaldırılması daha küçük ve birbirlerinden bağımsız birlikler halinde durmaksızın Anadolu'da isyan halinde yaşayan levend ve suhtelerin, sipahi ve kadıların, kapıkulları ve sancakbeylerinin birbirleri ve devletle yürüttükleri savaş, insan kaynakları ve maddi kaynaklar tükenince-ye kadar karşılıklı kırım biçiminde devam etti. 1610 yılında karşılıklı kıyımın kurduğu denge devlet lehine bozulduğu anda Osmanoğulları hâlâ elde tutmayı başarabildikleri merkezi devlet aygıtının gücüyle amansız bir biçimde yüklenerek "Celâli İsyanları"nın sonunu getirdiler, isyanı bastırmakla görevlendirilen Kuyucu Murad Paşa'nın vahşeti dönemin devlet tarihçilerinin bile iğrentiyle hatırladıkları sahnelerle taçlandı.

"Celâli İsyanları" bastırılmış olsa da kendisiyle birlikte Osmanlı devleti'nin tımar sistemine dayalı merkezi yapısını dağıtarak uzayan bir can çekişme içinde sonunu getirdi. Ancak nesnel sonucun böyle şekillenmiş olmasına karşın "Celâli İsyanları"nın böyle bir amacı bilinçli olarak gütmüş

olduğunu düşünmek yersizdir ve ilginç olanı, Celâlilerin de merkezi devletin de temel talebinin "dirlik düzeni"ne geri dönüş olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, dünya sistemine giren ve genel değişmenin darbeleri altında sarsılan, pazar için üretimin yasasına tabi olan Osmanlı Devleti'nin geri dönüş çabaları herhangi bir sonuç vermeyecek, Selçuklulardan devralınan ikta sisteminin yerini toprakta pekişen özel mülkiyet dolduracaktı.

"Celâli İsyanları" Osmanlı Devleti'nde görülen son büyük köylü ayaklanmaları oldu, bundan sonrası taze güçlerini yitirmiş ve bozguna uğratılmış halkın, kapitalist üretim tarzının yeni temeli üzerinde bir kere daha ayağa kalkmasına kadar süren sessizliği ile belirlenir. Bununla birlikte Baba İshak Ayaklanmasıyla başlayıp "Celâli İsyanları" ile süren köylü savaşları, Anadolu halkının kendisini sömüren ve ezen devlete sadık, uysal bir cemaat geleneğine sahip olduğu efsanesini ortadan kaldıran tarihsel kanıtlar olarak yeniden değerlendirilmeyi beklemektedir. ■

MUSTAFA KEMAL: İMGE VE GERÇEK

İsmet İnönü 1968'de kendisiyle yapılan bir söyleşide Kurtuluş Savaşı'nın "esasen bir Ordu İhtilâli" olduğunu söylemişti. 1922'nin kış aylarına kadar ağzından düşürmediği halkçı retoriğinin uyandırdığı Jakoben izlenimlere karşın Kurtuluş Savaşı önderliğinin kendi yaptığı iş hakkındaki bu yargısını bir Marksist'in de paylaşmaması için hiç bir neden yok gibi görünüyor. Nitekim Komintern Yürütme Kurulu 25 Eylül 1922 de yayınladığı bildiride "Türk hükümeti işçilerin ve köylülerin hükümeti değildir; subayların bir kesiminin hükümetidir, aydınların hükümetidir..." teşhisinde bulunmuştu. Oysa, Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğinde cisimleştiği düşünülen Kurtuluş Savaşı önderliği gibi, Kurtuluş Savaşı'nın ve Osmanlı Devleti'nin yerini alan Cumhuriyet'in karakteri hakkında da Türkiye sosyalist ve Marksist literatüründe sürekli bir fikir birliğinin olduğu söylenemez.

Öte yandan sosyalist hareket içinde süregiden bu tartışmalara tarihsel bir bakış, bu fikir ayrılıklarının bir nesnel tarihsel incelemeden çok, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından

itibaren Kemalist rejim ve Kemalist hareketle komünist hareket arasındaki ilişkilere, ya da olası ilişki beklentilerine bağlı olarak dalgalandığını gösterir. Örneğin, 1920-23 arasında henüz Ekim Devrimi'nin bütün Asya'daki kurtuluş hareketlerini kendisine doğru çeken etkisi henüz yeterince güçlüyken Mustafa Kemal'in gerek Sovyetler Birliği'ne gerekse Türkiye'de yeşermeye başlayan komünist harekete karşı takındığı, işbirliğinden yana gibi görünen tutum ve kullandığı anti-emperyalist retorik ona "küçük burjuvazi"nin önderliği (Şefik Hüsnü) sıfatının yüklenmesine ya da "Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından saymamaya" (Mustafa Suphi) yol açarken, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesi ve komünist hareketin tasfiyesinden sonra TKP literatüründe Kemalistlerin burjuva niteliklerinden daha çok söz edilmeye başlandığı görülür. 1922'den sonra "Ankara hükümetinin (...) temsilcisi olduğu(...) milliyetçi burjuvazinin artık devrimci olmadığı" (Sadrettin Celâl) sıkça tekrarlanır. Nihayet 1935 de TKP'nin Komintern'deki temsilcisi Fahri'nin sunduğu bir raporda Kemalist devlet hakkında şu hükmün verildiğine tanık olunur: "Kemalistler eskiyi yıktıktan sonra burjuvazinin hakimiyetini 'barışçı' bir burjuva demokrasisi biçiminde değil, açık, çıplak, zorba bir burjuva diktatörlüğü biçiminde kurdular."

Ancak, uğradığı bütün baskılara, tarihsel bir önderliği henüz oluşturamadan yitirmiş olmasına, ağır kayıplarına karşın komünistler en parlak günlerini yeni Türk Devleti'nin başlangıcında 1920-22 arasında yaşamışlardı. Büyük yıkıntılarla geçen 40 yılın ardından sosyalist hareket 1960'larda yeniden canlanırken, geçmişinin parlak günlerinin anılarını da kendisiyle birlikte bir kere daha kurmaya yöneldi. Bütün bir tarih-

sel dönem sanki yaşanmamış gibiydi. Sanki Kemalist rejimin gizli servisleri komünistleri Karadeniz'de öldürmemiş, tek parti diktatörlüğünün işkencehanelerinden geçirmemiş, partilerini yasaklamamış, devletçilik burjuvazinin sermaye birikiminin aracı olarak işçileri amansızca sömürmemiş, köylüler büyük toprak sahiplerinin giderek artan sömürüsü ve zulmü altına girmemiş, Kürtler birçok kereler ezilmemiş, tarihin takvimi, Anadolu'da yalnızca birbiriyle müttefik gibi görünen iki "gücün: komünistlerin ve Kemalistlerin herşeye muktedir göründükleri 1921'de durmuştu. 1961 'de kurulan TİP binalarını süsleyen Mustafa Kemal Atatürk'ün kalpaklı posterlerinde onun şu sözleri yer alıyordu:

> "Milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrini izleyen insanlarız..."[1]

1921'in toplumsal/siyasal güç ilişkilerinin 1960'lara projeksiyonu ile elde edilen yeni sosyalist stratejinin meşruiyeti "II. Kuvayi Milliye" olarak adlandırılan çizgi üzerinde sağlanmaya çalışılırken eski siyasal denklemdeki İngiliz emperyalizminin yerini ABD emperyalizmi, Damat Ferit hükümetinin yerini AP hükümetleri, Kemalistlerin yerini neo-Kemalist radikaller aldı ve bir kere daha Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemal Paşa İmgesi, burjuva diktatörlüğünün ebedi şefinin tarihsel gerçekliğinin yerine yerleşti. Ama siyasal sahnenin gerçek ilişkilerinin üzerini yalnızca yanılsama ürünü olabilecek böyle bir projeksiyondan elde edilmiş olan bu imgeyle örtmekte sosyalistler hiç değilse 1960'ların ilk yarısında yal-

[1] Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü, 1962,TBMM webkütüphanesi, http://tinyurl.com/nejk897

nız başlarına değillerdi ve neredeyse saçmaymış gibi görünen bu imgelerle sürdürülen politika da nedensiz sayılmazdı.

27 Mayıs 1960 darbesi, DP iktidarı altında siyasal hayat üzerindeki eski nüfuzunu yitirmekte olan orduyu yeniden devletin ağırlık merkezi haline getirdiğinde onun kurtarıcılığına yüklenebilecek tarihsel anlam da gelecekten değil ancak geçmişten türetilebilirdi: Türkiye'nin Batı uygarlığı yolundaki ilerlemesini sağlayan bütün atılımlar ordudan gelmiş, Kurtuluş Savaşı'na ordu önderlik etmiş, modern Türk devletinin kuruluşu ordu tarafından sağlanmıştı. Öyleyse bir kere daha başlangıca dönülüp bakıldığında bulunacak kimlik, bu başarıların kendisinde cisimleştiği ordunun ve devletin kurucusu Mustafa Kemal'den başkası olamazdı. Devlet ve politika 1960'dan sonra yeniden şekillenirken bütün siyasal eğilimler Kurtuluş Savaşı'ndan ileriye doğru bir uzanım yakalayarak, Kemalizmin bu yeni hegemonya anında kendilerine bir meşruiyet alanı kazanmaya çalıştılar. Doğrusu, Mustafa Kemal de geride herkes için yeniden üretilebilir bir imge bırakmamış sayılmazdı: askerlerin Mustafa Kemal'i zaten veriliydi; sosyalistler, tarih bilincini yitirmiş oldukları ölçüde 1920-22 arasının Mustafa Kemal'inden Bolşevizme sempati uyandıran bolca görüntü ve söz derleyebilirlerdi; radikaller sert Cumhuriyetçi ve antiemperyalist retoriğe müracaat edebilir; faşistler, 1930'ların devlet-parti özdeşliğini yeniden kurgulayabilir; şeriatçılar Kurtuluş Savaşı'na din adamlarının desteği sağlanmaya çalışılırken kurulan ilişkileri devralabilir; liberaller serbest teşebbüs övgülerini, devletçiler altı oktan "devletçi" olanı kendilerine mal edebilirlerdi. Ancak siyasal güçlerin gerçek toplumsal zeminlerine henüz oturmadığı bir tarihsel dönemde ve yalnızca ideolojik olarak üretilebilecek böyle bir

görüntü siyasetin, gerçek maddi güçler bir kere toplumsal mücadele arenasına çıktıklarında çok fazla dayanıklı olamayacağı kestirilebilir. Pratik gerçeklikte var olmayan bir kişiliğin aralarındaki çıkar ayrılıkları durmaksızın şiddetlenen toplumun bütün sınıf ve tabakalarının ortak paydası olarak bütün bu siyasetlere hayat vermesi de gerçekte çok sürmedi. 27 Mayıs 1960 ta yeniden dirilen Mustafa Kemal imgesi, 12 Mart 1971de aktif siyaset sahnesinin gerisine doğru itilirken Türkiye'de kurduğu devletin dölyatağı olduğu modern sınıflar arasındaki antagonizmin artık birbiriyle bağdaşamayacak ölçüde şiddetlenmiş olduğu da tarihen tescil ediliyordu. Ancak bütün bu yeniden diriliş ve yok oluşlarıyla Kemalizmin neredeyse elli yıl devletin hakim ideolojisi olarak yaşar kaldığına bakılırsa iki şeye hükmedilebilir: birincisi, Cumhuriyet Türkiye'sinde sınıf ayrışmasının görece ağır seyrettiği; İkincisi, Kemalizmin sınıflararası kutuplaşmanın ve gerilimin bu ağır seyrinin de kolaylaştırdığı bir tarihsel arka plan üzerinde bütün sınıflar karşısında siyasal olarak görece özerk bir konum edinebildiği.

Belki de Mustafa Kemal Atatürk'ü Osmanlı paşalarından herhangi biri olmaktan çıkaran en önemli özelliği, bu tarihsel seyrin her uğrağında ö uğrağa uygun bir politikayı önceden sezecek ölçüde bilgi ve zekâya, öte yandan bu zekâyı icraata dönüştürebilecek güç ve teşkilatı hep elde tutabilmek için gerekil kıvraklık ve basirete ve elbette mücadelenin dönüm noktalarında cesaret ve kararlılığa sahip olabilmesiydi. Osmanlı Devleti'nde bütün bu imkân ve niteliklerin içinde bir arada gelişebileceği biricik alanın ordu olduğu tartışma götürmez. Modern burjuva dünya görüşünün ve modern burjuva eğitiminin başlıca kitlesel uygulama alanı, Tanzimat'tan

beri ordu olagelmişti. İttihat ve Terakki iktidarı bir yandan orduyu aktif siyasal mücadelenin içinde tutarak, beri yandan sivil kanadını tasfiye edip Osmanlı elitleri için ordu dışındaki bütün siyaset imkânlarını ortadan kaldırarak siyasetin bilgisinin ve tecrübesinin edinilebileceği yegâne alan olarak ordudan, yükselmek isteyen askerler için de siyasal mücadeleden başka bir yol bırakmamıştı. Burjuva devlet adamları tarafından bu durumun Osmanlı Devleti'ni yıkıma götüren nedenlerden biri olduğu söylenegelmiştir. Ancak, bir başka açından bakıldığında ordunun böylesine politize edilmiş olmasının da paradoksal olarak İttihat ve Terakki'nin ilişki ağını devralmanın, ordunun tüm komuta kademesini elde etmeyi mümkün kıldığı; böylece askeri olarak yenilmiş Osmanlı ordusunun İttihat ve Terakki'nin siyasal aygıtı dolayımıyla, neredeyse belkemiği hiçbir hasar görmeden Kurtuluş Savaşı'na sokulabildiği söylenebilir. Mustafa Kemal, başarılı bir Osmanlı Paşası olarak I. Dünya Savaşı'nda elde ettiği askeri kariyerini onun başarısız siyasal önderliğine feda etmeksizin, İttihat ve Terakki'nin siyasal aygıtının her noktasını denetleyebileceği bir konumda kalmayı başardı. Böylelikle, Enver, Talat ve Cemal Paşalardan boşalan Ordu'nun fiili önderliğine tırmandığı 1919da elinde, hem yabancı güçlerin denetimindeki Saray, hem de mülkünü korumak endişesi içindeki Müslüman Türk ve Kürt eşraf ve toprak sahipleri karşısında durmaksızın manevra yapabileceği, nispeten özerk bir gücün siyasal ve askeri kudreti bulunuyordu. Saray, yani siyasal ve dinsel iktidar odağı artık iktidara sahip değildi. Eşraf ve toprak sahipleri, yani var olan iktisadi güç odakları henüz iktidar olacak güce sahip değillerdi. Mustafa Kemal, Osmanlı ordusundan arta kalan teşkilatı devralarak ve bu güce daya-

narak hem sarayın, hem Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin; hem ittihatçıların hem İslamcıların; hem Türk eşrafın hem Kürt aşiret reislerinin çelişik onayını kazandı ve tüm çelişen tarafların üzerinde yükselerek Kurtuluş Savaşı'nın önderliğini üstlenebildi.

Kurtuluş Savaşı'nın 1920-1922 arasındaki birinci evresinde Anadolu'da yükselen devrimci durumun sürekli olarak kitle inisiyatifini artırdığı, halkın özerk Kuvayi Seyyare birliklerinde düzenli ordunun yanı sıra silâhlandığı ve örgütlendiği, komünist hareketin kendisinden beklenmedik ölçüde Meclis'te ve toplumda güç edinmeye başladığı koşullarda Mustafa Kemal'in kullanmış olduğu retorik, sosyalist hareket içinde, 1960'lardan bu yana kimi yanıltıcı yorumlar doğurdu. Bir toplumsal mücadele sürecinde çelişen partiler arasındaki ilişkilerin ve onların gerçek kimliklerinin gerçekte ne oldukları ve ne yaptıklarına değil, kendi haklarındaki kendi fikirlerine bakılarak değerlendirilmesinin Mustafa Kemal ve Kemalist kadroların Kurtuluş Savaşı'nda 1789 Fransız burjuva devriminin öncüsü Jakobenlerle benzer bir tarihsel rol oynadığı yargısına varılmasına çokça yol açtığı görüldü. Bu yargıdan hareketle Kemalistlerin mirasçıları oldukları varsayılan ordu kesimleriyle siyasal ilişkiler aranmış olmasa, bu değerlendirmelerin kaynağında salt bir tarihsel tahlil endişesinin yattığı söylenebilirdi. Ancak Kemalizmin gerçekte olduğundan daha ilerici bir çerçevede değerlendirilmesi, çoğu kez demokratik devrimde silahlı kuvvetlerin bir bölümüyle -ya da ana gövdesiyle- ittifak kurmayı Marksist teori dahilinde kabul edilebilir kılma endişesiyle örtüştü ve ciddi tarihsel incelemenin yerini çoğu kez muhayyel bir devrimci güce ideolojik perspektif icat etme çabası aldı.

Jakobenizm ve Kemalizm arasında bir tarihsel özdeşlik kurulup kurulamayacağının anlaşılabilmesi her şeyden önce, Jakobenizmin feodalizmle mücadele halindeki devrimci burjuva sınıfının halk kuleleriyle oluşturduğu organik blokun öncüsü olduğunun akılda tutulmasını gerektirir. Jakobenler feodal toprak sahipleri, ruhban, soylular ve askerler blokuna karşı, hem feodal devleti hem feodal mülkiyeti parçalayan ve güçlerini doğrudan doğruya devlet dışında örgütlenmiş silahlı halktan alan aşağıdan bir devrimin öncüsüydüler ve 1792-94 arasında burjuva devrimin önderliğini üstlenmek bakımından Jakobenleri tehdit eden başka hiçbir toplumsal ve siyasal güç olmadığı gibi, Jakobenler, köylüler ve *sans culottes* üzerinde ideolojik hegemonyaya sahiptiler.

Oysa Kemalistler, daha Kurtuluş Savaşı başladığı andan itibaren komünist hareketin mücadelenin önderliğini üstlenme iddiasıyla karşı karşıya kaldıkları gibi, hiçbir antifeodal perspektife sahip değildiler ve "halk egemenliği" ilkesi pratikte asker ve sivil seçkinlerin Sultan'a egemen olması dışında bir anlam içermiyordu.

Bütün bu şartlar, Kemalistlerin "halk egemenliği" ve hatta "Bolşeviklik" ima eden çağrılarına karşın, komünist hareket de içinde, bütün bağımsız güçler üzerine bir bastırma ve yoketme harekatına, daha Kurtuluş Savaşı'nın ortasında iken girişmesine yol açtı. Bu durum Mustafa Kemal'in ve Kemalistlerin daha çok Gramsci'nin Sezarizm olarak adlandırdığı kategori içinde anlamlandırılabileceklerini düşündürür. Çünkü Gramsci'nin tanımına göre Sezarizm:

> "(...) içinde mücadele etmekte olan güçlerin yıkım halinde bulunduğu mücadelelerin devamı halinde sonuçta karşılıklı yok olmaktan kaçınamayacakları için iki tarafın da

> birbiriyle dengeye geldiği bir durumu dile getirir. (...) (Sezarizm) her zaman aynı tarihsel anlama sahip olmaz. İlerici bir Sezarizm olabileceği gibi, gerici bir Sezarizm de olabilir. (...) Başarı bazı karşılıklı ödün ve sınırlamalarla tadil edilmiş olsa da, karışımı ilerici gücün başarısına yardım ettiği takdirde Sezarizm ilericidir, gerici gücün başarısına yardımcı olduğu takdirde gericidir. (...) Sezar ve I. Napoleon ilerici Sezarizmin, III. Napoleon ve Bismarck gerici Sezarizmin örnekleridir."[2]

Mustafa Kemal, eğer 1789 burjuva devrim süreci ile bir benzerlik kurulmak gerekirse, bir tarihsel analog olarak Jakoben önderlerden hiçbirine benzetilemez. Onun, 1922'ye kadar Saray ile Kuvayı Milliye arasında bir hakem sıfatıyla manevralar yapıp, esas olarak Kuvayı Milliye'nin başarısına yardımcı olarak I. Napoleon rolünü; 1922 den sonraysa Kuvayı Seyyare ve TKP ile Kuvayı Milliye arasında bir hakem konumu üstlenip ezilen sınıfların örgütlerini tasfiye ederek halkı silahsızlandırırken III. Napoleon ya da Bismarck rolünü oynamış olduğunu söylemek mümkündür. Hiç kuşkusuz bütün bu tarihsel analojilerde tam bir mütekabiliyet aranmaması gerekir. Bununla birlikte, hiçbir zaman bir antifeodal burjuva devrimi niteliğine bürünmeyen ve daha devrimin ilk adımında büyük toprak sahiplerinin mülkiyetini Bolşevizm tehlikesine karşı teminat altına alma amacı güden bir "yukarıdan aşağı" devrimi, sonuçta bir dünya proleter devrimi çağında komünist hareketi bir tür sol kanat Jakobenizmi dere-

---

[2] Antonio Gramsci, *Selections from Prison Writings*, s. 219, International Publishers, New York, kendi çevirim. (Türkçe basım için bkz. David Forgacs [ed.], *Gramsci Kitabı. Seçme Yazılar 1916-1935*, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.)

kesine düşürmeyi göze almaksızın Jakoben olarak nitelendirmek maddeci tarih anlayışının bakış açısından olanaksız görünmektedir. Fransız Jakobenleri krallığı halkın silahlı ayaklanmasıyla yıkmışlardı, Türk Kemalistleri Cumhuriyeti top atışlarıyla ilan ettiklerindeyse halk, yeni padişahın Mustafa Kemal olduğu düşüncesine varmıştı.

Ezen ve ezilen sınıfların karşılıklı konumlarında kalıcı bir değişiklik gerçekleştirmeyen hiçbir siyasal değişme bir devrim olarak adlandırılamaz. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, Kurtuluş Savaşı sırasında yalnızca bir tek toplumsal tabakanın konumunda köklü bir değişiklik olduğu söylenebilir. Kemalist kadrolar -bir bakıma Osmanlı savaş geleneğinin devamı sayılabilecek bir biçimde- işgalcilerle işbirliği yaparak ülkeden kaçmış olan gayri-müslim burjuvazinin toprak ve emlâkine el koyarak, ticaret burjuvazisi ve küçük burjuvazinin yanı sıra bir bürokrat burjuvazinin doğmasına yol açmışlar ve böylece devletle özel mülkiyet arasında bir organik köprü oluşturmuşlardı. Bunun dışında yoksul köylülerin, işçi sınıfının ve öteki çalışanların ve üreticilerin toplumsal ve siyasal konumlarında herhangi bir olumlu değişiklik ortaya çıkmadı. Hatta "aşar" vb. feodal vergilerin ortadan kaldırılmasının devlet gelirlerinde yol açtığı azalmanın giderilmesi için konulan yeni "modern" vergilerin bu çalışan kesimlerin yaşama ve çalışma koşullarını daha da ağırlaştırdığı söylenebilir. Dahası Kürtlerin, Kurtuluş Savaşı'na dolaysız olarak katılmalarına karşın Cumhuriyet rejiminde Osmanlı Devleti altında sahip olabildikleri her türlü yerel iktidar olanağından yoksun bırakılarak, ayaklanmaya zorlanmış ve şiddetle bastırılmış olmalarından söz etmek gerekir. Ancak Kemalist rejimin her seferinde bu ayaklanmaların toprak sahipleri ve aşi-

ret reisleri tarafından çıkartılan gerici ayaklanmalar olduğunu iddia etmesine karşın aşiret reislerinin büyük toprak mülkiyetini sınırlandırmak yönünde hiç bir gerçek çabaya girişmemiş olduğu bir başka gerçektir.

Müslüman ve Türk burjuvazinin sayıca azlığı ve örgütsel güçsüzlüğü, işçi sınıfından gelen Bolşevizm tehlike sine karşı siyasal mülkiyetini Kemalist kadrolara terk ederek, herhangi bir siyasal hak iddiasında bulunması neredeyse olanaksızlaştırdığında Kemalistler bütün burjuva muhalefet hareketlerini bastırarak emperyalist devletlerle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında uluslararası manevralara giriştiler ve adım adım dünya kapitalizmiyle eklemlenmenin yolunu açtılar.

Bütün bu süreçte ilginç olan ve Mustafa Kemal'e özgün karakterini kazandıran ve belki de onun Türk milli burjuva devriminin siyasal dehası olarak nitelenmesi mümkün kılan tek noktanın altını çizmek gerekebilir. Tarihteki bütün burjuva devrimlerinde burjuvazi eski rejimi devirdikten sonra iki kanada ayrılır ve daha ileri olan kanat devrimi ileri götürmek üzere ikinci bir atılıma girişir ve bu mücadele ya eski rejimin toplumsal dayanaklarının bütünüyle tasfiye edilmesi ya da burjuvazinin en ilerici kolu tasfiye edilerek bir restorasyon sürecinin başlamasıyla sonuçlanırdı.

Mustafa Kemal'in üstünlüğü daha en başından başlayarak elindeki askerî aygıtı kendisinden daha ilerici her hangi bir kanadın belirmesine karşı acımasızca kullanıp, böyle bir ayrışmanın yolunu önceden kesecek kadar gelişmenin imkânlarını sezebilmiş ve sahip olduğu bilgi ve tecrübeyi iktidar hedefinden bir an uzaklaştırmaksızın kullanabilmiş olmasındadır. Çağının bütün siyasi hareketlerinin bu iktidar

imkânı bakımından ifade ettiği anlamı Kemalist kadro içinde herkesten daha iyi kavramış bulunan Mustafa Kemal, işgal İstanbul'unda kalmış bulunan burjuvazinin gerici hilafetçi ve saltanatçı kanadının kendisine karşı herhangi bir seçenek oluşturamayacağının da bilincinde olarak tek sol kanat hareketinin Türkiye Komünist Partisi ve Yeşil Ordu'dan gelebileceğini ve Ekim Devrimi'nin etkisi altındaki köylülerin bu hareketler çevresinde toplanabileceğini herkesten iyi sezinledi. Bütün siyasal ve diplomatik maharetini, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri ve karşılıklı uluslararası çıkarları hayati bir tahribata uğratmaksızın Komünist hareketi önce etkisizleştirmek, sonra yok etmekte kullandı.

Mustafa Kemal Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları içinden bir ulusal devlet çıkartırken, bir doğulu köylü halkı dünya kapitalizminin katarına bağlamakta olduğundan hiç bir zaman kuşku duymamıştı. Bugün, bu bağlanmanın tüm nesnel maddi sonuçlarının devşirildiği bir anda, yıllar boyu halka kurtuluşun Kemalizmin parlak günlerine dönmekte olduğu çağrısını yapmış olanlar tezlerine yeni bir kanıt bulduklarını düşünebilirler, ama Ronald Reagan'ın George Washington'ın meşru mirasçısı olduğu kadar Atatürk'ün meşru mirasçısı olan 12 Eylül rejiminin gericiliğinden kurtulmanın geriye dönük hiç bir alternatifi bulunmuyor; daha doğrusu bu alternatif Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'yi bertaraf ettiğini sandığı yerde bulunabilir.■

KAPİTALİZM İLE KOMÜNİZM ARASINDA "GELENEKSEL AYDINLAR": YÖN HAREKETİ

20 Aralık 1961'de yayınlanan birinci sayısında önce 531, daha sonra katılanlarla birlikte toplam 1042 kişinin İmzaladığı ünlü bildirisiyle birlikte *Yön* dergisi, aydınların 1960 sonrasında giriştikleri en önemli muhalefet hareketinin organı olarak toplumsal mücadeleler tarihinde etkileri bugün de hissedilebilen bir düşünsel rol oynadı.

"Yön Bildirisi"nin dile getirdiği başlıca talepler ve temel ilkelere tarihsel bir bakış, bunların devleti yönetmekte olan seçkinlerin Tanzimat'tan beri "devlet ve memleketin selameti" için ileri sürdükleri taleplerle kategorik bir özdeşlik içinde bulunduklarını göstermeye yeter: 1) Batılılaşmak; 2) kalkınmak; 3) aydınlanmak. Yön bildirisinde bu hedeflere erişilebilmesinin başlıca kaldıracı olarak ileri sürülen devlet ve tüm bu sürecin iktisadi temelini oluşturacağı varsayılan "devletçilik" Osmanlı ve Cumhuriyet Batıcılığının değişmez idealleri olarak bu kez de ispatı gerekmeyen bir *postulat*'mışçasına güvenle ileri sürülüyordu.

Bildiriyi yayınlayanlar üç konudan emin görünüyorlardı: birincisi, "iktisadi bunalım bir toplumsal bunalıma yol açmış"tı ve "köklü reformlara girişilmedikçe", "açlık ve sefalet... gecekondu ve işsizlik sosyal ve siyasal düzenin bozulmasına yol açabilecek"ti; ikincisi, "Türkiye'nin kaderine hakim olabilecek durumda bulunan çevrelerde (...) bu meselenin şuuruna henüz varılmamıştı (...) bu çevrelerce benimsenen ve uygulanabilecek olan bir kalkınma felsefesi yoktu"; üçüncüsü (o gün) "Türk toplumuna yön verebilmek durumunda bulunan öğretmen, yazar, politikacı, sendikacı, müteşebbis ve idareci gibi kimselerin belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üzerinde anlaşmaya varmaları zaruri"ydi. Bildirinin ana teması tek bir cümleyle özetlenecek olursa: Bunalımın yol açtığı bir *toplumsal devrim* olasılığına karşı devleti ve düzeni kurtarmak için seçkin aydınların varolan yönetim mekanizmalarını aşan bir inisiyatifi üstlenmeye hazırlanmalarının gerekliliğiydi.

Yön bildirisi devlet ve toplum arasındaki ilişkilere bakışının ana çizgilerini böylece dile getirmiş olmakla birlikte, derginin söyledikleri bunlarla sınırlı kalmadı. Yayınlandığı beş yıl boyunca *Yön*, bu seçkinlerin toplumu yönetmek üzere bir inisiyatif kazanmalarının meşruiyetinin ideolojisinin üretildiği, politikasının, taktiğinin ve örgütlenmesinin yapıldığı bir harekât üssü İşlevini üstlendi, toplumsal muhalefet üzerinde bir ideolojik/politik hegemonya aracı olarak iş gördü. Yayıncılık ve içerik açısından ise ilk sayısının yayınlanışının üzerinden otuz yıl geçtikten sonra bile *Yön*'ün -*Ant* ve *Türk Solu*'yla birlikte- hâlâ daha iyisi yapılamamış birkaç yayın organından biri olduğu söylenebilir. *Yön* kurduğu bir Türkiye panoraması üzerinde her hafta ekonomi, politika, toplum, ça-

lışma, kültür, sanat konularında olagelen olayların eleştirel bir değerlendirmesini yaparken düzenin işleyişine ilişkin siyasal gerçeklerin de kendi prizmasından kırılmış bir sergilenmesini sistematik olarak sürdürdü ve yayınlandığı süre boyunca düzen karşıtı aydınların düşüncesi üzerinde kalıcı etkiler bıraktı. Toplam ortalama haftada 20 bin dolayında satıldığının belirtilmesi *Yön*'ün okuyucu kitlesinin Türkiye'de sol eğilimli olduğu söylenebilecek olan okuyucuların hemen hemen hepsini kapsamış olduğunu gösterir.

Bu göstergenin, bir bakıma *Yön*'ün yayıncıları tarafından yayınına son verildiği 1967'ye kadar Türkiye'de sola hakim olan zihniyeti de açığa vurduğu söylenebilir.

Çünkü, *Yön*'ün okuyucu eğilimlerine de kılavuzluk eden yazarlar topluluğu sol spektrumun hemen hemen her eğiliminden tanınmış aydınları kapsamına alıyordu. Derginin yönetici ve başyazarları Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal ve Mümtaz Soysal sol radikal, perspektiflerini paylaşan Niyazi Berkes ve Şevket Süreyya Aydemir devletçi, yazılarıyla katkıda bulunan Sadun Aren, idris Küçükömer, Fethi Naci, Çetin Altan, Selahattin Hilav, Muzaffer Erdost, Yalçın Küçük sosyalist görüşleriyle tanındıkları gibi, eski TKP'lilerden Mihri Belli, Muvaffak Şeref ve Erdoğan Berktay da dergide sık sık yazmışlardı. Turan Güneş, Abdi İpekçi, Haluk Ülman gibi sosyal demokratlar, Nihat Erim, Kemal Kurdaş gibi merkezcilerin yanısıra, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Oktay Rıfat, Tahsin Saraç, Attilâ İlhan, Halit Refiğ, Cahit Irgat, Rıfat Ilgaz gibi sanat ve düşünce adamlarının yazılarının değişen sıklıklarda dergide yer alması *Yön* yayıncılarının çıkış bildirilerindeki mutabakat arayışlarının bütün yayın hayatları boyunca sürdürülmeye çalışıldığını gösterdiği gibi,

bu yazarların etki ve nüfuz alanları gözönünde tutulduğunda okuyucu eğilimlerine *Yön* yazarlarının hangi yönde kılavuzluk etmekte olduklarını da gösterir. Bütün bunlar arasında ilgi çekici olan *Yön*'ün yayın hayatı sırasında TİP'in genel başkanı olan Mehmet Ali Aybar'ın dergide kendisinden sıkça sözedilmesine karşın bir kere olsun yazı yazmamış olmasıdır.

Yön'ün çıkışından bir yıl sonra 1962'nin son aylarında yönetici ve kurucuları arasında derginin önde gelen yazarları ve yöneticileri Osman Nuri Torun, Necat Erder, Attila Karaosmanoğlu, Doğan Avcıoğlu, Adnan Başer Kafaoğlu, Güney Özcebe, CHP milletvekili Sırrı Hocaoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Cahit Tânyol'un bulunduğu Sosyalist Kültür Derneği kuruldu. SKD "Kuruluş Bildirisi", "Cumhuriyetin kuruluş yıllarında başlıca amaçlardan biri olarak açıklanan 'sınıfsız bir toplum yaratma' ilkesinin terkedilmesi "nin ve "keskin sınıf farkları yaratan bir gelişme metodu" seçilmesinin sınıflar arasındaki gerginliği artırmış ve sınıf çatışmalarına daha da elverişli bir ortam yaratmış" olduğu noktasından hareketle, "toplum yapısının ve tarihi gelişmesinin incelenmesinden ortaya çıkan gerçekler"in "halk mutluluğunu hedef tutan bir çerçeve içinde düşünenleri sosyalist bir çözüm yolu etrafında birleştirmekte" olduğu sonucuna varıyordu.

Daha bir yıl öncesine kadar Türkiye'nin resmiyet dünyasının başlıca tabulardan biri olan "sosyalizm" 1962 de iki kanaldan birden siyasal tartışma alanına girdi. Birinci kanal, Türkiye İşçi Partisi'ydi (TİP). Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa getirilmesiyle birlikte TİP kendisini "Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (...) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatı" olarak tanımlamış ve Yön çevre-

sinin bir Çalışanlar Partisi kurma denemesinin geçersiz kalmasına yol açmıştı. Yön ve SKD çevresi "sosyalist" amaçlar ileri sürmekle birlikte hiçbir zaman TİP'e katılmadılar, ancak 1966'ya kadar da TİP'e eleştirel destek vermeye devam ettiler. Ancak 1966'dan sonra TİP ve Yön arasında "sosyalizm"in gerçekleşmesinin imkân ve araçları ile bu "sosyalizmler"in içeriği konusunda kesin bir kopuşma doğdu.

Yön hareketi doğrudan doğruya 27 Mayıs'ın bir ürünü ve sonucu olarak, beklentileri 27 Mayıs tarafından karşılanmamış seçkinlerin hayal kırıklıklarından doğdu. Doğan Avcıoğlu'ya göre, "O tarihlerde şartlar, hareketin gerçek manasının anlaşılmasına müsait bulunmadığı için 27 Mayıs bir bocalama devresinden ibaret kalmış, korkulu günlerden sonra muhafazakâr kuvvetler duruma hakim olmuşlar"dı. Mümtaz Soysal da *Yön*'de yayınlanan bir yazısında 27 Mayıs'ın neden ve sonuçlarını şöyle değerlendiriyordu: "14 Mayıs 1950 (DP'nin iktidara geldiği gün), Türkiye'de gerçek iktidarın 'reformcu askerler ve uyanık memurlar' kadrosunu çok gerilerde bırakarak, tam anlamıyla 'ticaret, toprak, sanayi ve serbest meslek burjuvazisine geçiş tarihidir (...) 27 Mayıs 1960 ise, başlangıçtaki (Cumhuriyet'in ilk yılları) öncü kadronun, daha doğrusu o kadrodaki zihniyetin geri gelişidir. Kütleler ilk anda 27 Mayıs'ı 'asker ve memur' hareketi olarak adlandırmakta fazla yanılmamış, kasabadaki binbaşıyla birlikte kaymakamın da tekrar itibar kazanması kimsenin gözünden kaçmamıştır (...) Subaylar yaptıkları hareketin anlamını kendilerine bile itiraf edememişlerdi; ne yapmak istediklerini derinlemesine düşünmüş değillerdi. İşbirliği yapmak istedikleri 'uyanık' kadro da kendilerinden farksızdı; bilim çevreleri, memurlar olup bitenler hakkında hep yanlış

hükümlere varmışlardı (...) 27 Mayıs (...) bir ihtilaldir ama yarım kalmış bir ihtilal. (...) Öyle beceriksizlikler yapıldı öylesine yanlış adımlar atıldı ki, köklü değişikliklere gönülden bağlı olanlar bile bir an önce normal idareye dönüşü hayırlı saymaya başladılar. (...) Sinsi bir karşı ihtilal taktiği 27 Mayıs'ı her gün biraz daha kemirmekte, onu hiçbir şey yapmamış kısır bir hareket haline getirmektedir. (...) Özel çıkarların savunucuları ve temsilcileri, devrim kabinelerine kadar girip, 'karşı ihtilalin tohumlarını atmak fırsatını bulmuşlardır. İhtilalciler, 27 Mayıs'ın içten kısırlaştırmasını biraz da kendileri hazırlamışlardır."

Yön, Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal'ın dile getirdikleri bu tepki ve hayal kırıklığının pozitif bir projeye dönüştürülerek meşrulaştırılmasının aracı oldu. Ancak, nüfusun giderek kentlerde biriktiği, 1961'den başlayarak işçilerin kendilerine özgü taleplerle sahneye çıktığı, beri yandan burjuvazinin kırk yıl öncesine oranla çok daha fazla güçlendiği, iktidarını ordu ve bürokrasiyle paylaşmaya daha az gönüllü olduğu 1960'larda Mümtaz Soysal'ın Türkçeleştirerek "uyanıklar" diye adlandırdığı 27 Mayısçılar arasında ise "zinde güçler" olarak bilinen ordu ve bürokrasi içindeki "ihtilalciler"in bu kez 1908'de ve 1923'te olduğu gibi yalnızca devlet aygıtları içindeki güç dengeleri içinde çalışarak iktidara tırmanmaları olasılığı artık yoktu. Dolayısıyla, gerek Doğan Avcıoğlu'nda, gerek Mümtaz Soysal'da gerekse İlhan Selçuk'ta sıkça "kütleler", "halk" ve hatta "işçi sınıfı"na dayanmanın hatta kimi zaman işçi sınıfının "öncülüğünün" iktidarı "komprador ağa" ittifakından geri alabilmek için zorunlu olduğu durmaksızın tekrarlanıyordu.

1960'ların dünyasında bu çalışan sınıflara ulaşmanın ve toplumsal değişmenin bilgisiyle donanmaya başlayan, 27 Mayıs'ı aşan bir program arayışı içinde TİP'e doğru yanaşan aydınları kendisine doğru çekebilmenin tek ideolojik dayanağı ancak "sosyalizm" olabilirdi. Yön ve SKD böylece yönlerini batıcılık, kalkınmacılık ve aydınlanmacılığın ortak böleni olan bir "sosyalizm"e dönerek "karşı ihtilal"e karşı toplumda bir mücadele odağı oluşturmaya giriştiler. Ancak Yön'ün "sosyalizm"inin modern Marksist sosyalizm olmadığı daha ilk sayılarından ve SKD bildirisinden anlaşıldı. Bu "sosyalizm"in tam olarak nasıl bir projeyi dile getirdiği ve hangi toplumsal güçlere dayanmayı amaçladığı daha sonra devletle, egemen sınıfla, ezilen sınıflarla ve komünist hareketle olan ilişki ve mücadeleleri içinde daha iyi anlaşılacaktı.

Yön "sosyalizm"inin Doğan Avcıoğlu, Şevket Süreyya Aydemir ve öteki *Yön* yazarları tarafından yapılan tanımlamalarının gösterdiği gibi bu "sosyalizm" birinci olarak enternasyonalist değil *millidir*. İkincisi, o sınıf çatışmalarından doğmaz, tersine sınıf çatışmalarının doğmasını önlemek için toplumsal sınıflar arasında bir mutavassıt güç -devlet- tarafından *yukarıdan aşağıya* uygulanır. Doğan Avcıoğlu'na göre sosyalizm tektir -sınıfsız toplum-, bu da üretim araçlarının kamulaştırılması yoluyla sağlanır. Uygulamadaysa üç türlü sosyalizm vardır: 1) Doğu sosyalizmi; 2) Batı sosyalizmi; 3) Azgelişmiş ülkeler sosyalizmi. Doğan Avcıoğlu'ya göre azgelişmiş ülkelerde 1 No.lu sosyalizmin "başarısı kesin" fakat bu uygulama "kanlı ve totaliter"dir. 2 No.lu sosyalizm Batıda sermaye birikiminin sağlandığı gelişmiş ülkelerde "yumuşak metodlarla" uygulanabilmektedir. Türkiye'deyse, "kanlı ve totaliter" Doğu sosyalizmi "insafsızca" uygulamaları dolayı-

sıyla revaç görmeyecektir; "yumuşak" Batı sosyalizmi gerekli sermaye birikimi olmadığından uygulanamaz. Şu halde Türkiye'de "radikal fakat insani" bir "Türk sosyalizmi" olanaklıdır. Doğan Avcıoğlu'nun "zinde kuvvetler"in kolayca anlayabilmeleri için özellikle vulgarize ettiği bu "sosyalizm uygulaması" çeşitlerini sınıflandırmasının da, bunlar arasından "bize uygun olan"ı seçişinin de besbelli maddeci tarih anlayışı çerçevesinde bir geçerliliği yoktu ama; Marksizm'in bakış açısından anlamsız da görünse bu sınıflandırma ve seçişle neyin anlatılmak istendiği somut konumlardan hareketle kavranabilir.

Önde gelen teorisyeninin retoriğinin gerisinde Yön hareketinin Türkiye'de proletarya önderliğinde bir devrimin tarihsel koşullarının olgunlaşmadığı (Doğu); sosyal demokrat reformizmin toplumsal temelinin oluşmadığı (Batı); ancak vurucu gücünü silahlı kuvvetlerin oynayacağı bir radikalizmin hem olanağının hem gereğinin bulunduğu anlatılıyordu. Yön'ün temel tezine göre, Türkiye'de işçi sınıfı hem yeterli olgunlukta değildi, hem de verili aşamada kapitalist özel mülkiyete saldırmak söz konusu değildi. Öte yandan "milli burjuvazi" devletçilik yoluyla kalkınma stratejisinin başlıca müttefiklerinden biri olabilirdi. Bu koşullar altında Türkiye yüzünü Asya ve Afrika'nın ezilen milletlerinin kalkınma ve bağımsızlık dinamiklerinin kaynaklarına çevirmeliydi. Silahlı kuvvetler henüz burjuvazinin yekpare egemenliği altına girmemiş ve 27 Mayıs'ta elde ettiği inisiyatif üstünlüğünü elden kaçırmamışken, "halk çocukları'ndan oluşan bu "ara tabakalar "a sunulması mümkün biricik seçenek Mısır, Irak, Suriye gibi Arap ülkelerindeki "ilerici" askeri rejimler olabilirdi. Üretim araçlarının devletleştirilmesi olarak tanımlanan

bu "sosyalizm" ve "ihtilal" devlet aygıtını herhangi bir biçimde tahrip etmeksizin bütün üretici güçleri ellerinde toplayabilir, böylece "kalkınma hamlesi"nin önündeki engel olarak "gayri milli" burjuvaziden ve onun bürokrasi içindeki dayanaklarından ülkeyi kurtarabilir, kapitalizmin gelişerek sınıf karşıtlıklarını derinleştirmesinin önüne geçebilir, kanlı bir sınıf mücadelesine gerek kalmaksızın tedrici reformlarla devlet gitgide daha çok halka hizmet eder hale gelebilirdi. Yön'ün bu "sosyalizm" projesinin başlıca dayanağı ve örgütlü gücü silahlı kuvvetler olabileceğinden ötürü dergi bir yandan bürokrasiye "silahlı kuvvetlerin çevresinde kenetlenme çağrısında bulunurken, öte yandan da silahlı kuvvetlere bu "Türk sosyalizminin olanakları ve koşullarını tanıtmaya, "komünist olmayan" sosyalizmlerden örnekler sunmaya, askerlerin bunların gerçekleşmesinde oynadıkları rolleri açıklamaya çalışıyordu.

Yön'ün bu "milli sosyalizm" tasarısının özellikle aydın muhalefet arasında sağladığı hegemonya, 1966'dan başlayarak sarsıntıya uğradı. 1965 seçimlerinde iktidar tek başına AP'nin eline geçerken TİP de 14 milletvekilliği ve bir senatörlük kazanarak parlamentoda grup kurmaya hak kazandı ve örgütlenmesini bütün ülkeye yayma olanağına kavuştu. İşçi sınıfına ve öteki çalışanlara dayalı bir sosyalizm perspektifi, toplumsal temeli bakımından Yön'ün "milli sosyalizm"ine karşı bir seçenek oluşturmaya başladığında Yön bir ittifak unsuru olarak TİP içindeki taraflar arasında bir ayırım çizgisi haline geldi.

Mehmet Ali Aybar önderliğindeki eğilim parlamento dışı yollardan ve "ceberrut devlet" aygıtına dayanarak iktidara gelme perspektifini şiddetle reddederken, Sadun Aren ve

Behice Boran önderliğindeki grup buna ek olarak anti-emperyalist taleplerin ayrı bir iktidar aşaması oluşturmayacağını, dolayısıyla TİP'in genel seçimler yoluyla iktidara gelmesinin hem sosyalist hem anti-emperyalist taleplerin gerçekleştirilmesinin biricik olanağı olarak kalacağında direnmeye başladı. Ancak, TİP içinde Mihri Belli önderliğindeki eğilim, Yön hareketinin ABD emperyalizmine, "komprador burjuvaziye ve feodal ağalara" karşı temsil ettiği potansiyel ittifaka dayandırdığı iki aşamalı bir devrim stratejisini benimsedi ve *Yön* sütunlarında TİP içinde muhalefet yürütmeye başlayınca sosyalist hareketin TİP'te sağlanmaya yüz tutan "birliği" bir kere daha geri dönmemek üzere bozuldu. Yön'ün temsil ettiği "anti-emperyalist" ittifak imkânının, başka bir dizi teorik sorunun yanı sıra bu bölünmede bir "dışsal dinamik" rolü oynadığı söylenebilir.

Yön hareketi benzer bir rolü daha düşük bir düzeyde CHP içinde de oynadı. TİP'in 1965 seçimlerinde kazandığı ilk büyük başarının ardından parlamenter muhalefetin sola açılışının önünü kesmek üzere CHP'nin devreye soktuğu "ortanın solu" politikasının önderi Bülent Ecevit'in parlamento dışı "tepeden inmeciliğe karşı" bir an süren tereddütten sonra başlattığı saldırı, Yön hareketini CHP içinde de bir "milli" cephe açmak zorunda bıraktı.

Böylece bir yandan kendi dışındaki sol hareketleri "bölerken" öte yandan kendi içinde bölünmeye uğrayan *Yön* 30 Haziran 1967'de yayınına son verdi. Dergnin ilk yayıncıları eski karmaşık ve amorf bileşiminden daha belirgin bir iç tutarlılıkla "ilerici bir ordu darbesinin örgütlenmesi amacıyla *Devrim* dergisini, antiemperyalist, antifeodal milli demokra-

tik devrim"de *Devrim* çevresiyle ittifakı hedefleyen Mihri Belli çevresi de *Türk Solu* dergisini yayınlamaya başladı.

Çevresinde birleşenlerin bütün sınıflardan bağımsız bir "milli sosyalizm" ütopyası peşinde koşmuş olmalarının bir tarihsel determinizme sahip bulunduğunu söylemek mümkün. Cumhuriyet aydınları gerçekte Osmanlı bürokrasisinin bir devamı olarak ortaya çıkmışlar ve burjuvazinin görece güçsüzlüğü dolayısıyla üretici güçlerin geliştirilmesi için uygulanan devletçilik politikası çerçevesinde kendilerinin burjuvaziden de emekçi sınıflardan da tarihsel olarak daha aktif bir unsur oldukları güdüsüyle yaşamaya alışmışlardı. Ancak Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın deyişiyle "devletçilik fideliğinde" yetişen burjuvazi 1950 seçimlerinde uluslararası konjonktürün de yardımıyla bu yanılsamaya son verdi. Kapitalizm temeli üzerinde burjuvaziden de emekçi sınıflardan da bağımsız bir varlığa sahip bulunmadıklarını geleneksel devlet sınıflarına hissettirmeye başladı. 27 Mayıs, geleneksel aydınların hâlâ sahip bulundukları görece yaygın bir zemin üzerinde bu statü kaybına karşı gösterdikleri sonuncu bağımsız tepkiydi. 27 Mayıs sonrasında bir yandan modern sosyalizm öte yandan modern uluslararası kapitalizm bu geleneksel aydınlar çevresi içinden kendi organik aydınlarını devşirmeye giriştiklerinde gerçekte Yön ütopyası henüz hayal edildiği sırada çökmeye başlamıştı bile. 12 Mart ve 12 Eylül, aşağıdan sivil toplum zemininde sağlanamayan bu entegrasyonunun yukarıdan devlet katından burjuvazi hesabına kotarılmasına tanık oldu.

Bununla birlikte Yön'ün ideolojik etkinliğinin bu ölçüde uzun sürmüş olması da bir yandan gerek tek parti, gerekse DP diktatörlüğü sırasında komünist hareketin önünün şid-

detle tıkanmış olmasıyla, öte yandan da söz sahibi Marksistlerin o dönemde bu eğilimin tutarlı bir eleştirisini yapmaktan günübirlik hesaplarla kaçınmış olmalarıyla ilgilidir. Nitekim Marksizm'in bilgisinin öğrenciler ve işçiler arasında yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte Kemalizm'in ideolojik mirasına eklemlenmeye uğraşılan "milli sosyalizm" ütopyasının hegemonyası kısa zamanda çöktü ancak bütünüyle ortadan kaybolmadı. Komünist hareketin köylü ve küçük burjuva toplumsal katmanlara doğru genişlediği her dönemde bu "milli sosyalizm"den arta kalan bir ton hâlâ kendisini yeniden üretmeyi başarabilmektedir.■

'68'LE GELEN...

1990'dan bakıldığında 1968'in eylemci öznesini kuran etkenlerin, bu tarihi yapan insanların ortak özellikleri olduğu ve bu özelliklerin bugünkü toplumda da belirgin bir değerinin yaşar kaldığı söylenebilir mi? Öncelikle maddi süreçte bir ortak temel bulunabilir görünür. 1968'i var eden maddi koşullar, daha DP iktidarında biçimlenmeye başlayan dinamiklerin 1960'larda dizginlerinden boşandığı bir toplumsal ritm içinde toplumun büyük burjuvazinin hegemonyası altında kırsal hayat biçimlerinden tersinmez bir tarzda koparak sanayileşme yönünde bir atılım yaptığı ve dünya pazarına eklemlenmek üzere kararlı adımlar attığı dönemde olgunlaştı. Ancak, 1968'in tarihsel önemi kapitalizmin gelişmesinde değil, Türkiye'de kentsel hayat süreçlerinin bütün toplum; toplumsal dinamiklerin de devlet üzerindeki etkilerinin belirleyici olduğu bir zemin üzerinde kapitalizme karşı bir "devrim"in öznelerinin ortaya çıkışında; burjuvazinin toplumsal hegemonyasını tesis etmesinde değil, bu hegemonyanın inkârı için tarihsel bir imkânın uç vermiş olmasındadır. Türkiye'nin özgül "devrimci", "ihtilalci" ya da "inkılapçı" tipolo-

jisinin 1960'lara kadar değişmeksizin gelen birkaç özelliğinden biri devlete özgülüğü, "yukardanlığı" idiyse, ikincisi de "yerelliği" ya da "milliliği" olmuştu. Bu dönemin devrimci özneleri ise, önceki "devrimci" dönemlerden farklı olarak ilk kez aynı zamanda *kentli, uluslararası, aşağıdan* ve *sivil* idiler. Bu karakteristikler, kendi tarihleri, somut belirlenimleri içinde bu sözcüklerin ifade edebilecekleri evrensel anlamlarından kaçınılmaz sapmalar gösteriyorlardı ama, gene de Türkiye'nin özgül tarihi içinde ilk kez bu anlamlarına göreli olarak bu ölçüde yaklaşabllmişlerdi.

Kapitalizmin içeride toplumsal kutuplaşmaları hızlandırdığı kadar emperyalizme bağımlılık biçiminde de olsa Türkiye'yi de dünya ilişkileri ağının içine doğru sokması ilk kez 1960'larda eski toplumla birlikte eski devrimci tipini de inkar edebilen bir "dünya-tarihsel" devrimci öznenin ortaya çıkışının maddi zeminini kurdu. Ancak bu zemin üzerinde yeni bir devrimci tipinin doğup gelişmesi biranda oluvermedi. "Ölüler yaşayanları izlediler" her zaman. İttihat ve Terakki'nin "halaskar zabitan"ının, Kemalizmin "Türk inkılapçısı"nın yerini "Marksist devrimci"nin alması için 1968'in büyük toplumsal hareket dalgası da kendi başına yeterli olmayacak, 1971'in "öğretici" devlet teröründen geçmek, "devrimcilik"in resmî toplum nezdinde hâlâ sahip olabildiği meşruiyetinin tüketilmesi gerekecekti. Bugün burjuva toplumunun siyasal, idari ve iktisadi mekanizmalarını çekip çeviren orta yaş kuşağının '68'liliğinde olumlu öğe olarak örtük bir biçimde durmaksızın öne çıkartılan sınıf-aşırı "devrimcilik", gerçekte 1968'de henüz tüketilmiş olmayıp yalnızca dönüşmüş bir biçimde süregiden eski "sınıf-u devlet"e özgü devrimciliğin artık yitirilmiş "saygıdeğerliğine" duyulmakta

olan özlemin ifadesinden başka birşey olamaz. Bugün şaşırtıcı ya da inanılmaz da gelse, 1980'lerde hem devrimci, hem burjuva toplumun değerler sistemi içinde "saygıdeğer" olmak imkânsızken 1968'de bu mümkün olabiliyordu.

1968'de Türkiye için yeni olan ve 1968'den önce olmayan devrimcilik biçimleri uluslararası alandan ve Türkiye'nin uluslararası' alana açılışının imkânlarıyla çıkageldiler. Egemen sınıfın uluslararası bir örneğe göre "Amerikan hayat tarzı" imgesi çevresinde kurmaya çalıştığı kültürel/siyasal hegemonya Fransa'nın kitlesel öğrenci ve işçi hareketinin, Küba, Vietnam ve Filistin'in devrim savaşçılığının öne çıktığı bir başka uluslararası örnekle manevi düzlemde tehdit edildi. Hiçbiri müesses nizamın hegemonya aygıtları tarafından doğrudan doğruya tüketilemeyecek ve onun içinde bir alternatife dönüştürülmeyecek olan bu yeni moral-kültürel/politik esin kaynakları Türkiye devrimciliği üzerinde başka hiçbir teorik ve politik unsurun yaratamayacağı ölçüde büyük bir etki yarattı. Bu yeni devrimcilik biçimlerinin her biri yeni kuşak devrimcilerin imgeleminde toplumsal mücadelenin bir muhtemel uğrağına tekabül edebilen nitelikleriyle kitlesel olarak hem operasyonel hem de manevi yeni standartlar oluşturdular. Emperyalizm yerel olan herşeyi parçalar ve kendi doğasına eklemlerken, kendi karşıtını da uluslararası bir ölçek üzerinde yeniden üretti. Türkiye'nin yarı otarşik iktisadi yapısı ile birlikte devletin örgütlenmesi de "geleneksel aydınlar"ın zaptedilmez öfkesini doğurarak emperyalizm tarafından parçalandığı sırada, bu öfkenin açığa vurulmayan kaynaklarından biri, belki kapitalizmin devrimi de uluslararasılaştırıyor olmasıydı. Resmi ideolojinin kurucularından Şevket Süreyya Aydemir'in, 1973'te *Milliyet* gazetesinde ken-

disiyle yapılan bir söyleşide Demirel'i, sanayileşme siyasetinin nüfusu büyük kentlere toplayarak bir "proletarya ihtilali"ni hazırlamakta oluşundan ötürü eleştirmesi, 1960'ların "milli sosyalizm" teorisyenlerinin AP'nin kapitalizmine karşı çıkışlarının bir nedenine olduğu kadar "devrimciliğin" resmî sözlükteki içeriğine de ışık tutabilir. 1968'in bu kavramın içeriğine ilişkin olarak ilk bakışta etimolojik ve linguistik olduğu izlenimini veren, ama gerisinde gerçekte büyük stratejileri barındıran tartışmalara sıkça tanık olması boşuna değildi. Örnek alınan bu dünya-tarihsel biçimlerin her birinin ve ortaklaşa hepsinin gereksindiği bir insani modele erişme kaygısı eski yerel ve milli örneklerin silik birer anı haline gelmesine yol açarken, yeni değerler ve yeni yaşama ve dayanışma biçimleri doğurmaya başladı. Kendi sundukları düzen içi seçeneklerin önemsizleşmesine bir tepki olarak pek çok muhalif eğilim tarafından kolayca "özenti" addedilmiş olmalarına karşın başka bir şeyin değil de, bu örneklerin bir "özenti" doğurmuş olmasının bir nedenselliğe sahip bulunduğu 1968 eleştiricilerince pek az düşünülmüştür. Ancak, "özenilen" ideale erişebilmenin tarihsel koşulları olmadığında ya da "özenenler", aynı şeyin başka bir ifadesi olarak, "özendikleri"ni gerçekleştirecek güçten yoksun olduklarında, "özenilen" örneklerden hiçbirine uymayan ama yapılması zorunlu olan eylemlerin, modelden devralınmış biçimlerle örtüldüğü bir "melezleşme" evresinden geçilmesi de kaçınılmazdı.

1968'de yeni olan bu esin kaynakları genç insanları ruhen egemen toplumsal değerlerden koparsa da, gerçek toplumsal güçlerin örgütlü ve sürekli bir devrimci eylemi olmaksızın, bir anda yeni bir dünyanın içine sokamazdı kuşkusuz. Bu imkânsızlık anında devrimciliğe gözlerini yeni yeni açmakta

olan az çok şaşkın genç insanlar yöneldikleri modellerin biçimsel değerleriyle kendilerini ister istemez, yeni bir toplumda değil, eski toplumun kıyısında bir alt kültür oluştururken buldular: Fransa ve ABD örneğinden esinlenerek giydikleri dik yakalı kazakları ve kadife pantolonları ile kravat ve takım elbisenin dışa vurduğu kurulu düzenin totaliter eşbiçimliliğine karşı bir tavrı geliştirmiş oluyorlardı. Kış aylarında "Che"nin parkasını ve eskicilerden satın alınan askeri botları üstlerine geçirmeleri onları gerçek bir savaşa değilse de "savaşçı" kılığına sokuyordu. Bu "uluslararası" simgeleri popüler kültürden devralınan traşlanmamış Alevi bıyıkları tamamladı. Öğrenci yurtlarındaki cemaat dayanışması ortamında bir tür cemaat mensupluğu simgesi haline gelen bu "kıyafet inkılabı" içinde bir yılda metamorfoz tamamlanmış, Türkiye üniversiteleri ilk bakışta bu kılık kıyafetleriyle ayırt edilebilen ama ne gerçek "gerilla", ne de "liberter" olan bir "devrimciler" kitlesi ile dolmuştu. Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanının, kahramanlarına sadık bir eleştirellikle yüklü anlatımı, süreci tasvir için, daha çok sözü gereksizleştirir.

1968'in boykotları ve işgalleri, bu devrimciler kitlesinin öğrencilerin büyük kitlesini kendi yanlarına çekerek, Avrupa'dan edindikleri esini gerçeğe dönüştürme mücadelesinin ürünüydü. Bu kitlesel mücadeleden doğan özyönetim organları olarak forumlar bir öğrenci demokrasisi zemini yaratarak devrimcilerin değerlerinin kitlesel bir ölçek üzerinde yeniden üretildiği, "yukarıdan" ve "bürokratik" devrimciliğin mezarları oldular. Bu, kıyafetle tanımlanmış devrimcilik, gerçek bir hareket halini aldığında bütün yapaylığından kurtuldu ve öğrencilerin kitlesel mücadelesi içinde erimeyi becerdi. Dev-

rimcilik ve Marksizm ise moral/politik düzlemde 1968'in kitlesel mücadele içinde öğrenci hareketine taşımış olduğu en yeni şeydi. Ancak gerçek hayat ve mücadele süreçleri çok geçmeden kendilerini dayattılar. Hiç kimse sonsuza kadar öğrenci olarak kalamaz, hiçbir boykot sonsuza kadar süremez, hiçbir işgal devlet güçleri karşısında yeteri kadar dayanıklı olamaz, düzen kendisini ortadan kaldırmayı amaçlayan hiçbir harekete sürekli bir hoşgörü ile bakamazdı. İlk tutuklamalar, kurşunlanan ilk öğrenci, yenilen ilk dayaklar ve boykotlar ve işgallerle biten 1968 yılı, uluslararası alandan tercüme edilen kavramların içlerinin doldurulmasının ve hayattaki temel tercihlerin yapılmasının gerekliliğini herkese dayattı. Yalnızca öğrencilere değil, gerçek sınıflara, gerçek toplumsal güçlere bağlanmak ve hayatını bu hareketin ritmine bağlayarak yaşamak gerekliliğini idrak etmiş ilk Marksist profesyonel devrimciler grubu, "Che"nin çağrısının son sözlerini hayatlarının ilkesi kılarak devrimci öğrencilerin kitlesinden ayrıştı. 1968'le gelen büyük toplumsal hareketlilik dalgası bağrına aldığı herkesi bir biçimde değiştirirken asıl kalıcı olan ve 1968 olmasa ortaya çıkmayacak olan değişim, öğrencilerin kitlesinin içinden fırlayan doğal önderlerin oluşturduğu bu profesyonel devrimci çekirdekleriydi. Bu çekirdeklerin varoluşunun anlamı, bütün tecrübesizlikleri içindeki genç insanların artık geleneksel öğrenci yoldaşlığından farklı, son derece özgül bir dayanışma mekanizması içinde yeni insan ilişkilerinin, bir ölüm kalım kavgasına bağlanmış bir ahlakın belirlediği ilişkilerin alanına adım atmalarındaydı. Daha sonraki yıllarda kurulmuş bütün "gizli örgütler"in, "devrimci hareketlerin yaslanabilecekleri bir başlangıç noktası 1968'de tohumları atılan bu ilişkiler içinde oluştu. 1971'de

kurulan ve sonraki dönemin tüm devrimci "siyasetler"inin döl yatağı olan THKP-C, THKO ve TİKKO bu "çekirdekler"den doğdular. TKP, TİİKP bu çekirdeklerden elde edilen "meyveler"i devşirerek geliştiler. Bu grupların evrim çizgileri izlendiğinde, önderliklerinde 1968'in bu ilk "profesyonel devrimci" çekirdeklerinden gelmemiş bir tek kişinin bile bulunmaması bir raslantı sayılamaz.

Bu "profesyonel devrimciler" çevreleri, elbette ittihat ve Terakki konspirasyoncularının, Kuvayı Milliye komitacıları'nın tecrübeleri ile karşılaştırıldığında "masum birer çocuk", "gerilla özentisi"nden başka birşey olamazlardı ama, artık 1968'in büyük eleştiri dalgası içinde "devleti kurtarmak" için "gizil örgüt" kurma geleneğinin de sonuna gelinmişti. Besbelli Yön ve MDD çevrelerinin Marksizme kattığı yorum hâlâ bu geleneği yeniden üretiyordu ancak, artık hiç kimse devrimcilik adına "devlet" için ölmeyi tasarlıyor değildi. "Kurtarıcılık" idelojisi bu "geçiş halindeki" devrimcilik içinde bir ölçüde yaşamaya devam da etse, gücünü geçmişin anılarından değil geleceğin imkanlarından alan, tarih yaptığı bilinciyle yaşayan bir elit, mücadelenin özgül şartları içinde 1968'in kitlesel hareketinden damıtılmış bir orijinallik olarak Türkiye'nin siyasal hayatına bir dinamit gibi girdi. Ancak bu yeni insan tipolojislnin toplumsal bir gerçeklik kazanabilmesi trajik olduğu kadar paradoksal da bir süreçti. "Devrimciliğin" bir toplumsal hayat tarzı olabileceğinin kanıtlanabilmesi için, hemen hemen hepsi, 1968'de yaptıkları tercihin kendilerini bireysel sonlarına götürdüğünü sezmiş olan bu insanların sezgilerinin doğrulanması gerekti. Gerçekten düzen dışı birer savaşçı olarak çeşitli biçimlerde hayatlarına son verildiğindeyse, ne ayaklarında postalları ne sırtlarında parkaları

vardı. Türkiye'de herhangi biri gibi olmaksızın düzen dışı mücadeleye önderlik edemeyecekleri bir süreçten geçerlerken geriye yalnızca uçları biraz sarkık bıyıkları kalmıştı.

1990'lar başlarken 1968'in bu düzen dışı devrimci tipi, rejimin sert darbeleri altında geçen yirmi yıl içinde kendini çoktandır aşmış bulunuyor. 1968'in öncüleri, orta ve yeni kuşak devrimcilerinin eleştirel bakış açısından gerçek ve somut kimlikleriyle görüldüklerinde, başları üstündeki hâleler kaldırılıp hakikaten nasılsalar öyle tasvir edilip yeniden kurulduklarında belki de kendi kuşaklarından olanların öznel hafızalarında onları kendi olamadıkları gibi kurararak yüceltiklerı imgelerinden çok daha mütevazı, koşullarının ötesine geçemeyen kişilikler olarak görüleceklerdir. Ancak "insanların tarihi diledikleri gibi değil hazır buldukları koşullara göre" yaptıkları Marksist maddeci tarih anlayışının başlıca öncüllerinden biriyse, 1968'de "hakikatin lafı aştığını" 1990'dan bakan bir Marksist, çok daha iyi görebilecek bir zamanda ve mekanda yaşamaktadır ve kendi öncellerine karşı nesnel olabilecek bir Marksist hareket, herhalde öncelikle 1968'in kendi hakkındaki kendi lafını değil onun nesnel hakikatini araştıracaktır. Orada bulacağı ilk nesnellik, 1968'in devrimcilerinin dünyayı açıklayarak olmasa da değiştirmeyi hakikaten isteyerek, 1990'larda kendisini Marksist kılan bilginin ve tecrübenin yeni kuşaklara doğru kitlesel bir ölçekte aktarılmasında ve düzen dışı bir eylemci kimliğin oluşturulmasında kayda değer bir pratik işlev yapmış Marksizmin bir praksis felsefesi olarak kavranmasına hizmet etmiş olduğudur.■

DEV-GENÇ

Öğrenciler, 1968'den başlayarak toplumsal işbölümünün kendilerini kapitalist üretim tarzının yeniden üretimine mahkum eden doğasına dünyanın bütün ülkelerinde başkaldırdılar. Her yerde var olan egemenlik ilişkileri özellikle öğrenciler tarafından sert ve yıkıcı bir eleştiriye tabi tutuldu. Ancak, bugüne kadar bilinen örnekleriyle hiçbir ülkede öğrenci gençlik hareketi Türkiye'de olduğu ölçüde genel olarak siyasal hayatın, özel olarak da sosyalist siyasetin gelişmesinde Dev-Genç ölçüsünde kalıcı ve sürekli olduğu söylenebilecek bir etkide bulunmadı. 1968'in ürünleri ve sonuçları öteki ülkelerde az ya da çok hızla kendilerini kuran ortak etkenlerin dağılması ya da üst üste çakışmaz oluşlarıyla, toplumun genel dokusu içinde eriyen genel etkilerinin dışında kalıcı bir iz bırakmadan geçerken, Türkiye'de yirmiden fazla yıl sonra bile, hala operasyonel kalabilen bir dinamizmin ifadesi oldu.

Vulger bir Marksizm yorumu, *a priori* olarak bize bir toplumun politik/kültürel hayatında -üstelik o kapitalist toplumsa- böylesine devrimci ve kalıcı izleri ancak işçi sınıfının bırakabileceğini söyleyecektir. Oysa Dev-Genç'i meydana getiren unsurlardan hiçbirinin bir toplumsal bütünlük olarak işçi sı-

nıfıyla pratik, somut ve doğrudan bir ilintisi olmadı. Dev-Genç en üst yöneticisinden en yeni sempatizanına kadar her zaman safkan bir öğrenci örgütüydü. Yüksek öğrenimin herkes için parasız olduğu 1960'lı yıllarda Türkiye'de üniversitelerde öğrenim gören gençlerin çok büyük çoğunluğu, örneğin ABD'deki bir üniversite öğrencisi gibi, aynı zamanda hem öğrenci hem işçi de değildi. Beri yandan kabataslak bir inceleme bile 1965-1971 arasında üniversitede öğrenim gören öğrencilerin ancak yüzde otuzunun düşük ücretle geçinen ailelerden geldiğini gösterecektir. Bunların arasında modern sanayi işçilerinin oğullarının ve kızlarının ise çok daha düşük bir orana sahip olduğunu söylemek mümkün. Dolayısıyla bugüne kadar sürebildiğimiz bu tarihsel izin, işçi sınıfından olmakla somut ve dolaysız bir bağıntısı yok.

Ama, maddeci tarih anlayışının bakış açısı içinde derinlemesine derlendiğinde teoriyi bu alanda da doğrulayan dolayımların birer birer belirmeye başladığını görmek mümkün olur. Öğrencilerin ve fikrî emeğin taşıyıcılarının "küçük burjuva" toplumsal kategorisine dahil edilmeleri, Marx sonrası II. Enternasyonal sosyal demokrasisinin babaları için bütün toplumsal analiz şemalarının sabitlerinden biriydi. Kapitalizmin henüz kendisini yeniden üretmek için bilimin ve fikirlerin kitlesel ölçekte yeniden üretimini şart koşmadığı, fikrin ve emekçinin bilgisinin maddi üretimin bir asli bileşeni olmayı gerektirmediği, yüksek öğrenimin yalnızca devlet idaresi bakımından bir önem taşıdığı bir devirde aydına ya da potansiyel bir aydın olarak öğrenciye, kendi "varlık şartlarını devletten alan" *geleneksel aydın* kategorisi içinden bakmak ve onu üretken olmayan emeğin taşıyıcısı olarak edilgen ve ikincil bir özne olarak görmek doğaldı. Oysa Marx'ın sözleriyle, bilimin "bir genel toplumsal üretici güç" halini aldığı

bir çağda modern kapitalist işbölümünün gereklerine uyarlanmış eğitimin tıpkı üretimin maddi emek süreci içindeki parçalanmışlığının kol emekçisini de parçaladığı, onu kocaman bir başparmak, ya da kol veya pençeden ibaret kıldığı gibi fikri üretimin ince ve ayrıntılı ihtisaslaşması içinde insanların "sosyolog", "mühendis", "eczacı", ya da "doktor" olarak tek yönlü parçalanmışlıkları ve fikri üretimin toplam toplumsal sonuçlarına yabancılaşmalarının onları toplumun durumuna bir kol emekçisinden daha az tepki gösterebilir kılacağını düşünmek, kol emeğiyle kafa emeğini birbirinden ayıran aynı kapitalizmin kafa emekçisini de tek yönlü gelişme içinde insanlığın toplam bilgi üretimi karşısında cahil, fikrî mülkiyetten yoksun bıraktığını görmezden gelmek olur. Türkiyeli öğrenciyi 1968'de isyana götüren şartlar, bu nedenle, geleceğin fikrî emek taşıyıcısı olarak, işçiyi kapitalizme karşı isyana götüren genel şartlarla organik olarak bağlıydı. Öğrenciler kendi başkaldırılarını nasıl anlamlandırmış olurlarsa olsunlar isyanın derinliği, kaynaklarının üretim tarzının derinliklerinde yatıyor olmasındandı. Ancak bu kadarı, Türkiye'deki öğrenci hareketinin 1968'de, örneğin ABD ya da Kore'de olduğu kadar derine gitmesini açıklayabilirse de sürekliliğini açıklamaya yetmez. Bunun kaynakları ise Türkiye'nin yerelliğinde, kendi özgül tarihinde bulunabilir.

1950-1980 arasındaki 30 yıllık dönem Türkiye'de önceki 30 yıl boyunca "yukarıdan aşağıya" doğru geliştirilmiş kapitalizmin, bir kere Türkiye toprağına kök saldıktan, bütün yerel ve antika yapılarla eklemlendikten, kendine özgülükleri de içeren bir evrenselliğe ulaştıktan sonra aşağıdan yukarıya doğru tüm üstyapıları yeniden belirlemeye başladığı dönemdi. Bu otuz yıl içinde, yerellik ile kozmopolitizmin, dev-

let ile toplumun, Doğu ile Batının, işçi ile patronunun, kır ile kentin çelişkileri, ritmi gitgide hızlanan bir dinamizm içinde Türkiye topraklarının altını üstüne getirmeye başladı. Türkiye dünya kapitalizminin uluslararası dolanım ağı içine, dünya tarihine girdi. Bir önceki dönemde devlet-insan, "sınıf-u devlet"in bir parçası olan aydınlar, modern kapitalizmin iki kutbu, ücretli emek ve sermaye arasında çekildiklerini ve parçalandıklarını gördüler. Artık varlıklarını devlete borçlu değillerdi. Fikrî emek gücünün kitlesel yeniden üretimi, devletin değil, kısa bir zaman içinde devletin sahip olduğundan daha çok merkezîleşmiş ve yoğunlaşmış bir üretici güçler kitlesini mülk edinen burjuvazinin konusuydu. 27 Mayıs öncesi gençlik hareketi bu varoluş tarzına karşı devletin kozası içine geri dönmek isteyen geleneksel aydınların son özgül eylemiydi. Hukukçuyu "kendi ücretli kölesi" kılmak isteyen kapitalizme, genel toplumsal adaletsizliği de eleştirerek karşı çıkan Ankara ve İstanbul'un Hukuk ve Mülkiye öğrencileri, toplumsal işbölümünde bilgiyle mülkiyet ve egemenlik arasındaki tüm dolayımların böylesine hoyratça ortadan kaldırıldığı şartlara isyanın, devletin sınıflar arasında yeniden bir hakem olacağı bir toplum durumuna dönme isteğinin en somut ifadeleri olabilirlerdi. Devlet çökmesin! -O çağın öğrenci hareketinin başka bir gündemi yoktu. Oysa, yalnızca on yıl sonra Ankara ve İstanbul'da ODTÜ ve İTÜ -iki teknik üniversite- öğrenci hareketinin kalbi haline gelecekti ama bu kez öğrencilerin talebi -"üzerlerine kabus gibi çöken eski kuşakların gölgesinden kurtuldukları ölçüde- on yıl öncesinin tersiydi: Devlet çöksün! Devrim yaşasın!

Öğrenci hareketinin önderliği on yıl içinde hızla el değiştirerek, modern kafa emeğinin taşıyıcılarının, en az işçi sınıfı kadar sanayi ve teknoloji çağının yaratığı olan bir kategorinin

eline geçti. Bilim ve eğitimin toplumla ilişkisini geleneksel bir ahlakçılıkla değil, üretim dolayımıyla kurabilmek, ancak kitlesel ölçekte var olan bir teknik ve teknolojik kafa emeği taşıyıcıları kategorisi ile olabilirdi. Dev-Genç'in siyasal ifadesi olduğu isyan ancak böyle bir tarihsel temel üzerinde kendisini işçi sınıfının mücadelesine bağlayabilir ve o ölçüde radikalleşebilirdi.

Kırdan kente doğru büyük ve tükenmeyen göç dalgalarının üzerinde büyük kentlere gelen emekçilerin oğulları ve kızları göreli olarak yaygınlaşan eğitim olanaklarıyla üniversitelere girerlerken, üniversitede işçi sayısını artırınış olmuyorlar ama, düzenle kendi aralarında nesnel olarak var olan çelişkiyi yeniden üretiyorlardı. Kafa emeğinin de çok uzak olmayan bir gelecekte "degradasyon"a konu olacağını algılayabilen bu insanların zihinlerinde, sınıf atlayacak bir kaç kişiden biri olmaya uğraşmak yerine çok daha rasyonel ama o ölçüde de öfke gerektiren bir atılımla sınıfların ortadan kaldırılması gerekliliği kaçınılmaz olarak yerini buluyordu. Dev-Genç'in 12 Mart'ta Ankara ve İstanbul'da yargılanan yaklaşık 500 tutuklusunun nüfus kayıtlarına bir göz atmak, beşte dördünün köy ve kasaba nüfusuna kayıtlı olduklarını gösterir. Göreli bir yoksulluk, taşralılık ve yerellik, modern toplumun bilgisiyle ve bilginin yeniden üretimi süreciyle birleştiğinde, içinde yaşadığı şartlara aşağıdan *pleb* usulü isyan edebilecek bir büyük kitle oluşabilirdi ve oluştu. Bu süreç aralıksız yirmi yıl sürdü ve Dev-Genç bu sürecin öznelerinin kültüründen beslendi; onların birleştiği ve eylemlerini merkezileştirdiği bir mücadele örgütü haline geldi.

Böylece aydınların, kafa emeğinin taşıyıcılarının düz, vasıfsız işçilere doğru politik, iktisadi, ideolojik, kültürel, her

türden dolayımla çekile geldikleri bir dönem, işçi hareketinin kendisini tutan geleneksel birçok bağdan kurtulduğu bir tarihsellikle de örtüştü. O yüzden o dönemin öğrencisine işçi sınıfına tarihin öznesi rolünü tanıyan sosyalist ideolojinin, Marksizmin sahiciliği, hayatı açıklama yeteneği, göğün mavi olduğunun kanıtlanmasının gereksiz oluşu kadar kendi kendini açıklayan bir ilke olarak görünüyordu. Dev-Genç bu nedenle başka herhangi bir toplumda olamayacağı kadar Marksizmin ve maddeci tarih görüşünün, devrimin mümkünlüğü perspektifinin naif bir biçimde de olsa içinde uzun süre yaşadığı bir hareket oldu.

Nasıl Türkiye dendiğinde, yalnızca bir kara parçası değil, birbiri ardı sıra gerçekleşmiş insan ilişkilerinin bir tarihselliğini de kavramlaştırıyorsak ve bugün yaşadığımız ilişkiler, uzak geçmişten parçacıkları da içeriyorsa Dev-Genç adı da, 1965'ten 1971'e kadar üniversitelerde örgütlü bir biçimde yaşanmış mücadeleler toplamının kavramsallaştırılmasıdır. Kimilerinin, örneğin kendisi üç buçuk ay için Dev-Genç yönetiminde bulunduğundan, Dev-Genç'in yalnızca o zaman aralığında tarihsel bir anlam kazandığını ima eden ya da açıkça ifade eden öznellikleri de aslında bu tarihselliğin bir parçası sayılır. Dev-Genç ancak bunları da içeren bir tarihsel ve organik toplam olarak anlaşılabilir. Eğer onu yapan unsurlardan herhangi birini ve dönemlerinden herhangi birini dışlayarak bir Dev-Genç kimliği kurulmaya kalkışılsa, bunun Cumhuriyet'in resmî Türk tarihinden hiçbir farkı kalmazdı. Bu toplumda nasıl Kürtler yaşamamışlar ve onlarla Türklerin ve öteki kavimlerin bir ortak yaşantısı olmamış gibi davranamazsak ve nasıl hepimiz bu ortak ve çelişik tarihten izler taşıyorsak, Dev-Genç'in tarihselliğinin belirlenmesi de gelişmesi boyunca içinden geçtiği süreçleri keyfi olarak yadsıya-

maz; onun tümünü içermek zorundadır. Bunun idrakinde olmak veya olmamak, yaşanmış hayatları yaşanmamış, gerçekleştirilmiş mücadeleleri olmamış kılmaz.

Gelişmesinin ilk evresinde (1965-1968) adı FKF olan Dev-Genç, toplumsal bir hareket değil, öğrencilerin seçkin bir sosyalist azınlığının kültürel-politik hareketiydi. Öğrencilerin çoğunluğu üzerinde kültürel bir hegemonya kurabilmek, gerçekliği yorumlamanın anahtarının kendisinde olduğunu kanıtlamayı, onların akıllarına seslenmeyi, evrensel kültürü onların gözünde temsil etmeyi, resmî toplumun sakladığı, yadsıdığı bilgiyi taşıdığını kanıtlamayı, bir tür Prometheus olmayı gerektiriyordu. Çilekeş bir aydın, resmî toplumun itibar etmediği ama toplumsal varoluşunu feda etmek pahasına hakikati durmaksızın tekrarlayan inançlı insan. Meşruiyetini eyleminin köktenciliğinden değil, fikrinin rasyonelliğinden alan, sosyalizminin herkes için, burjuvalar için de kabul edilebilir olduğunu kanıtlamak için yüzünü uygar batıya dönen aydınlanmacı. Şiddeti kendisine değil karşıtına yükleyen akıllı stratej. Bütün bir dönemin sosyalist tipolojisinin ana çizgileri böyleydi. Yirmi yıllık şiddet tarihinden sonra pek naif gibi görünebilirse de böyle oluşun bir meşruiyeti vardı.

Bütün toplumsal tarihi boyunca kendisiyle ne bireylerin ne sınıfların boy ölçüşememiş oldukları bir devlette, devletin kendisinden bağımsız bir imgesinin kurulması, onun pratikte tanınmasını olduğu kadar, teorisinin de edinilmesini gerektirirdi ve bu bilgi ancak otarşik bir dünyadan uluslararası ilişkilerin alanına açılışla gelebilirdi.

FKF'nin Dev-Genç'e dönüştüğü 1968-1969 yeni sosyalist fikirlerin kitlesel bir gerçeklik kazandığı, yaşanan gerçekliğin dünya ilişkileri alanındaki anlamının açıklanmaya başladığı

ve bunun da bütün o Kurtuluş Savaşı efsanelerine rağmen emperyalizmin uluslararası bağımlılık şebekesi içinde sömürülen bir topluma tercüme edildiği anda, Dev-Genç'in yeni devrimin kavramlarını bildiği tek devrim olan Kurtuluş Savaşı'nın imgelerinden çıkartmaya çalışan, geleceğini Batı Avrupa'nın müesses nizamla eklemlenmiş sosyalizminde değil, ezilen milletlerin sosyalizminde gören, sosyalizmle anti-emperyalizm arasında tam bir bağdaşırlık bulan ve meşruiyetini amaçlarının ulusallığında, eyleminin tarihsel haklılığında gören, ABD egemenliğine karşı "vatanın çıkarlarını" savunmanın, zengin kadar yoksulun da, köylü kadar işçinin de kabul edebileceği bir amaç olduğundan kuşku duymayan eylemci. Bu geçiş ânının tipolojisi de karakteristik olarak böyle çizilebilir. 1969-1971 işçi hareketinin burjuvaziyle, faşist hareketin devrimci hareketle, gericiliğin ilericilikle, devletin halkla her biçimde karşı karşıya geldiği, olanca karmaşıklığıyla toplumsal güçlerin bütün güçleriyle ortaya çıktıkları açık toplumsal ve siyasal sınıf mücadelesi döneminin Dev-Genç'lisi artık ayrışmakta olan Marksizmlerin çelişik birliğinin üyesidir. Hareketin bir yanı çürüyüp onun organik birliğinin dışına atılmaktadır. Rejimin darbeleri altında ezilirken ilk yenilgileri tatmış, dünyayı değiştirmenin onu yorumlamak kadar kolay olmadığını görmüş, yüz ifadesini inancın aydınlığının yanı sıra sıkıntıların alın kırışıklığı da çizer olmuştur.

1990'dan bakarken Dev-Genç'i bu belli başlı üç evresiyle bir arada kavrayabilmek ve onu öylece yeniden kurabilmek onun tarihsel bilgisini temellük edebilmek bakımından önemli. Ancak asıl önemli olan Dev-Genç'in de her tarihsel ve toplumsal süreç gibi bir başlangıcı ve sonu olduğunu bilmek, onu var eden koşulların ortadan kalkmasıyla birlik-

te Dev-Genç'in de biz ona ne kadar emek ve değer vermiş olursak olalım varlığını yitireceğidir. Dev-Genç bir özel örgüt, bir ideolojik kuruluş değil, bir toplumsal/siyasal mücadele örgütüydü ve temelini öğrenci gençliğin kendi özhareketi oluşturuyordu. Ancak FKF'nin bürokratik yapısının içine girip onu parçalayarak var olabilen bu hareket, öğrencilerin devrimci hareketinin ifadesi olabildiği ölçüde siyasal bir önem kazandı. Ama o öğrencilere empoze edilmiş bir dernek değil, öğrencilerin dernek olmaktan çıkarttıkları bir kitle hareketiydi. O yüzden de öğrencilerin devrimci hareketinin sosyalistçe ifadesinin bütün nüanslarını içermeksizin kendisini var edemezdi. O tarihlerde Dev-Genç'li olmuş pek çok insanın bugün hala önemsediği örgüt içi "demokrasi"nin varlık şartı, bu kitlesellikti ve ne zaman bu kitlesellikte bir düşüş olduysa bürokratizm "devrimci" bir zarfın içinde hortladı.

Dev-Genç sosyalist mücadelenin bir politik öncüden yoksun olduğu dönemde ezilen kitlelerin bir bölümü ve aydınlar tarafından kısmen bir politik öncü olarak kavrandı. Kendisinin yoksun olduğu bir politik tecrübeyle Türkiye tarihinin en karmaşık "otorite bunalımlarından" birinin ortasında "devrim" perspektifini yaşar kılmaya ve devrimin sesi olarak kalmaya çalıştı. Kendi tarihinin özgüllüğünün mümkün kıldığı azami genişliğe karşın bir toplumsal grubun, çatışan toplumsal sınıfların ortasında siyasal iktidar mücadelesine müdahale etmesi mümkün olamayacağından, Dev-Genç 12 Mart sonrasında mücadele alanının berisine çekilen kitlesinin önünde kaldı. Dev-Genç'in 1971 sonrası tarihi onu oluşturan bileşenlerin öncülerinin kendi bayrakları altında sürdürdükleri mücadelenin "yeraltı"na çekilmiş gruplar içindeki ta-

rihi oldu. Bir kere kendilerini politik partiler olarak birbirlerine karşı tarif ettikten ve öğrenci kitlesinin dışında başka bir kuruluş sürecinden geçtikten sonra bu yapıların 12 Mart ertesinde yeniden kitlesel bir örgütte bir araya gelmeleri elbette olanaksızdı. Bu yüzden 1974 sonrasında birden çok Dev-Genç'in zuhur etmiş olmasına şaşmamak gerekir. Ancak, denebilir ki, Dev-Genç kendisini kuran yapıların ve ilişkilerin birine indirgenemeyecek kadar, unsurlarının birbirleriyle çelişik de olsa *symbiosis* halinde yaşadıkları bir yapı olarak bir kere daha aynı kapsamlılık ve organlıklik içinde zaten kurulamazdı. Artık hiçbir 1965-71 Dev-Genç'i olamaz. Üç nedenle: Birincisi yaşanılan zamanlar hiçbir zaman 1965-71 arasında olduğu gibi artık naivliği "masum" kılamayacak kadar tarihsellikle yüklüdür. İkincisi, öğrencilerin bir dönem için eşitsiz gelişimin bir sonucu olarak temsil edebildikleri dünya-tarihsellik kendi öznesine artık daha çok yaklaşmakta olduğundan 1968 ölçüsünde bir radikalliği sergileyebilmelerinin koşulları büyük dönemsel değişiklikler olmadığı takdirde mümkün olmayacaktır. Nihayet işçi hareketi giderek daha çok "aydınlaşmak"ta olduğundan bir zaman için öğrencilerin temsil etmiş oldukları proleterleşmiş kafa emeği embriyonunun yerini bizzat işçi hareketinin içinden bir kesim temsil etmeye başlamaktadır. Herakleitos'un özdeyişi Türkiye'nin modern tarihi içinde bir kere daha doğrulanmaktadır: *Panta rei* -herşey akar- aynı ırmakta iki kere yıkanılamaz. O ırmakta ilk kez yıkanmış olanlar 1971 'de en onurlu mesleğin Dev-Genç üyeliği olduğuna hala inanmaya devam edebilirler. Ancak önemli olan artık 1968'de ya da 1971'de ne yapıldığı değil her dönemde kolektif devrimci eylemliliğin uygun biçimlerini bulmaktır. ■

THKP-C

"Anarşizm, modern toplumun içinde belki ancak kendisine bir yer bulmakta boşluğa düşmüş eski egemen gücünü yitirmenin verdiği şaşkınlıkla tırmanacak duvar arayan küçük burjuvazi açısından son sığınak olabilirdi. Öyle bir sığınak ki, orada terörü de en sonunda yüreğine doğru çevirir ve ateşi içinde bizzat kendisini yakardı... Her biri giderek kendi başına bir eylem ve kuram peygamberi olan Türkiye'nin yeni sol küçük burjuvalarının adını sık andıkları Marx'ı -bir bilgin olarak- yeterince okumaya ne takatları vardı, ne de ellerindeki silahtan baş kaldıracak kadar vakitleri... Silahlı bu küçük tanrılar, Schumpeter'in ünlü deyişiyle ancak peygamber Marx'la ilgiliydiler. Unuttukları Marx'ın hiçbir zaman peygamber olmak istemediğidir (...) Karl Marx'ın sosyalizmin bir bilimsellik sorunu olduğunu söyleyebilmesi, teori ve pratik arasındaki ayrılmaz birlikten söz etmesi son çözümde toplum, tarih, ekonomi, politika, örgüt ya da devrim gibi sorunların ancak bu en karmaşık, nesnel özgül tarihsel bağlamları çerçevesinde ele alındıkları takdirde, doğru biçimde çözümlemeleri yapılabilecek olgular niteliğini taşıdığını belirtmesindedir (...) Yeni sol peygamberler, genci, orta yaşlısı ve yaşlısıyla teoriyi -hem de bazen Marx'ın

> adını da yanlış biçimlerde kullanarak- neredeyse tarihin çöp sepetine atıyorlardı."[1]

THKP-C'nin de başlıca aktif öznelerinden biri olduğu 12 Mart dönemi siyasal mücadelelerinin toplumsal ve tarihsel arka planı üzerine en kapsamlı incelemelerden birinin yazarı olan -Mahir Çayan'ın belki de kendi maksadını aştığı söylenebilecek bir ifadeyle "işbirlikçi-tekelci burjuvazinin teorisyeni" olduğunu ima ettiği- Ali Gevgilili'nin 1970'lerin başında Türkiye'de "devrim'i sahici bir imkan olarak gören sosyalistlere biçtiği toplumsal ve tarihsel işlev ile onlara Marksizm karşısında tanıyabildiği konum bundan ibaretti.

THKP-C önderliğinde, önce hareketin teorik evrimi sırasında *primus inter pares* -eşitler arasında birinci- olarak parlayan, daha sonra bu fikirlerin hayata uygulanması sırasında "eski tüfekler"in hayret dolu bakışları arasında hareketin pratik önderliğini de üstlenen Mahir Çayan'ın kendi eylemi hakkındaki kendi düşüncesinin bu hükmün tam karşıtı olması şaşırtıcı sayılmaz. Mahir Çayan Kartal Maltepe Askeri Cezaevi'nden kaçışıyla 30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürülüşü arasında geçen dört ay içinde sürekli takip altında, her gün yer değiştirirken kaleme aldığı, *Kesintisiz Devrim* dizisinin üçüncü kitabında, 1990'dan bakıldığında inanılmaz gibi görünen bir iyimserlik ve umutla şunları yazmıştı:

> "...Silahlı propagandayı temel alan örgüt, giderek ezilenlerin tek umud kaynağı olur. Bir yandan işsizliğin ve pahalılığın giderek artması halkın memnuniyetsizliğini had safhaya ulaştırırken, silahlı propagandanın karşısında

[1] Ali Gevgilili, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 7.cilt, İletişim Yayınları, 1988, s 2174.

> baskı ve terörünü iyice arttıran, halkın giderek bütün demokratik haklarını rafa kaldıran oligarşi, başta aydınlar olmak üzere bütün halkın nazarında değer yitimine uğrar. Gerilla savaşını başarı ile yürüten parti, önce soldaki çeşitli oportünist fraksiyonların etkisi altında kalmış olan halkın uyanık kesimlerini etrafında toplayacak, soldaki parazitleri gederek temizleyecektir. Pasifistlerin kafalarını karıştırdığı unsurlar -işçi, köylü öğrenci- giderek silahlı propagandanın etrafında toplanacaktır. Yani silahlı propaganda önce solu toplayacaktır. Başlangıçta çeşitli eğilimlerin etkisi altında olan samimi unsurlar tek bir strateji etrafında toplanacaklardır."[2]

Tarih, üzerinde düşündükleri ve değerlendirdikleri eyleme ilişkin belirlemeleri ve beklentileri bakımından Ali Gevgilili'yi de, Mahir Çayan'ı da pratikte doğrulamış görünmüyor. Öncelikle, Mahir Çayan'ın 1970'ler başlarken Türkiye'de pratik bir imkan olarak gördüğü devrim için mücadele, Gevgilili'nin kategorik olarak dile getirdiği şekilde, "küçük burjuva aydını"nın "ateşi içinde bizzat kendisini yaktığı", bir azınlık terörizmi olarak kalmadı. Tersine, eylemi, hayattayken Mahir Çayan'ın kendisinin tahayyül bile edemeyeceği kadar kısa bir süre içinde, Türkiye solunun tarihinde hiçbir sosyalistin edinmiş olamadığı bir prestiji yaratarak on binlerce emekçi ve aydının onun adıyla anılan düşünceleri kendi düşünceleri olarak benimsemesini sağladı. Öyle ki, Gevgilili'nin Çayan eleştirilerinin onlarınkinin yanında entelektüelce olmaktan ileri gitmediği söylenebilecek olan TKP bile, sonunda Mahir Çayan'ı sosyalist kahramanlar galerisine kabul etmek zorunda kaldı. Ama öte yandan Mahir Çayan'ın

---

[2] Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, BirGün Kitap, 2013, s. 322.

kendi eyleminden umulmuş olduğu gibi, "silahlı propaganda(nın) önce solu topladı(ğı)" ve "(samimi unsurların) tek bir strateji -yani THKP-C stratejisi- etrafında toplandı(ğı)" da söylenemez. Tersine, sonraki yıllar, Mahir Çayan'ın öne sürmüş olduğu stratejik ve teorik tezlerin varyantları çevresinde "samimiyetlerinden" kuşku duymak gerekmeyen, çok sayıda devrimci ("Çayanist") grubun doğduğuna tanık oldu. THKP-C'nin sürdürdüğü "politikleşmiş askeri savaş"ın dolaysız pratik sonuçlarından biriyse, orijinal THKP-C örgütünün 1973 de kesin olarak dağılmış olmasıydı.

Engels'in, Joseph Bloch'a 21 Eylül 1890'de yazdığı mektupta sunduğu, imkân ile gerçeklik arasındaki ilişkinin toplumsal tarih alanındaki maddeci kavranışı, bu paradoksal gibi görünen sonuçları anlamamızı kolaylaştırabilir:

> "...Tarih, her zaman, nihai sonucun sonsuz sayıdaki bireysel iradenin çatışmalarından doğması suretiyle gerçekleşir, ve her bir irade de, var olduğu haliyle bir dizi özel varlık koşulları çokluğu tarafından yaratılmıştır, dolayısıyla burada karşılıklı olarak birbirleriyle çatışan sayısız güç var demektir. Bu güçlerse, sonsuz sayıda bir paralelkenarlar grubu meydana getirirler ve bu gruptan bir bütün olarak bilinçsiz ve kör bir biçimde işleyen bir kuvvetin ürünü gibi görünebilecek olan bir bileşke -tarihsel olay- ortaya çıkar. Çünkü, her bir bireyin istediğini başka bir birey engeller ve sonuçta ortaya çıkan şey hiç kimsenin istememiş olduğu bir şey olur (...) Ama (...) çeşitli iradelerin istedikleri şeye ulaşamayıp genel bir ortalamada, ortak bir bileşkede kaynaşmalarından bunların sıfıra eşit oldukları gibi bir sonuç çıkarmaya hakkımız yoktur. Tam

tersine bunların herbiri bileşkeye katkıda bulunur ve bu niteliğiyle onda içerilmiş durumdadır."[3]

Engels'in çözümlemesi, Türkiye'nin 1971 ile 1990 arasındaki tarihine uygulandığında, bu alandaki sınıf mücadelelerinin arka planı üzerinde THKP-C'nin özgül tarihinin de en genel hatlarıyla tam olarak onu kuran hiç kimsenin istemiş olduğu gibi gerçekleşmediğini, varılan sonucun ancak bir bileşke olabileceğini görmek kolaylaşır.

THKP-C ile ilgili olarak varılabilecek en yanıltıcı yargılardan biri, onu büründüğü görünümlerinden biriyle, salt "askeri" bir aparat, bir "gerilla örgütü" olarak görmek olur. Tersine, eylemlerini çevreleyen trajedi halesinin berisine serinkanlılıkla bakıldığında THKP-C'nin faaliyetinde en büyük başarısızlığının gerillacılığın "altın kurarını uygulamakta ortaya çıktığı görülür: THKP-C "vur"muş ama "kaç"amamıştır. Bunun pratikteki anlamı iki "kuşatma'da on üç "öncü savaşçı"nın ölümüdür, ve bu da THKP-C önderliğinin fiziksel olarak tasfiye olmasına yol açmış, örgütsel olarak sonunu getirmiştir. Ancak, hareketin idelojik kurgusunu ele veren en önemli kavramlardan biri olan "politikleşmiş askerî savaş"a atıfta bulunarak dile getirilirse, bu "askeri" başarısızlığın - böyle bir sonuç kendi teorisinde hiçbir biçimde öngörülmüş olmamakla birlikte- paradoksal bir biçimde THKP-C için moral ve "politik" bir zafere yol açtığı söylenebilir. Mahir Çayan, *Kesintisiz Devrim*'de düzen değişikliğinin mümkün olduğunu düşünen kitlelere bunun mümkün olduğunun güvencesini

[3] Frederick Engels'den Könisberg'deki Joseph Bloch'a, *Historical Materialism* (Marx, Engels, Lenin) içinde, s. 294-296; Progress Publishers, 1972, Moskova (Türkçe basım için bkz. K. Marx, F. Engels, *Felsefe İncelemeleri*, çev. Cem Eroğlu, Yordam Kitap, 2013.)

verebilmek için "(...) Merkezî otoritenin aslında göründüğü gibi güçlü olmadığını, kof olduğunu, bütün gücünün yaygara ve gözdağı olduğunu (...) oligarşiye karşı savaşan silahlı devrim cephesinin güçlü olduğunu göstermemiz, bir bakıma kuvvet gösterisi yaparak düşmanı yıpratmamız, moralman çökertmemiz gerekmektedir. Bunun tek yolu öncünün bir dizi askerî zaferleridir. Sağlanan potansiyelin kaybolmamasının, giderek genişlemesinin tek yolu budur" diye yazmıştı. Oysa, bu satırların yazılmasının üzerinden çok az bir zaman geçtikten sonra pratikte kuvvet gösterisini gerçekleştiren devlet karşısında THKP-C giriştiği bütün silahlı çatışmaları kaybetti; "kitleler", İsrail Konsolosu'nu kaçırıp öldürdüğünde değil -bu THKP-C için bir kararlılık gösterisiydi- kendisinden üstün askeri güçler tarafından öldürüldüğünde Mahir Çayan'dan yana çıktılar.

1976'dan bakıldığında, 1971-72'de "askeri" olarak hemen hemen aynı biçimlerde faaliyet göstermiş olan iki örgütlenmeden THKO'nun izini süren, kendisini "Deniz Gezmişçi" olarak niteleyen herhangi bir siyasi akıma raslanmazken, THKP-C'nın izini süren ve kendisini Mahir Çayan'ın "örgütü'nden kabul eden yüzlerce hatta binlerce İnsanın varlığı, sonraki beş yılda Devrimci Yol, Devrimci Sol, Kurtuluş gibi yaygın bir kitle gücü edinebilmiş devrimci hareketlerin güçlerini hep bu "kendiliğinden" Çayan taraftarlarından derlemiş olmaları, THKP-C'nin gerçekliğinde THKO'ya kıyasla "silahlı propaganda" dışında bir başka maddi etkenin varlığını araştırmayı gerekli kılar.

Bu maddi etken, THKP-C'nin gerisindeki tarihsel ilişkilerde bulunabilir. THKP-C'nin karizmatik ve ünlü önderlerinin hemen hemen tümünün 1971 'de üniversite öğren-

cileri olmaları ve hemen hemen tümünün de "silahlı propaganda" eylemleri içinde yer almaları, THKP-C'nin bir silahlı "öğrenci çetesi"nden ibaret olduğu yanılsamasını sürekli olarak beslemiştir. Oysa THKP-C'yi kuran sürecin berisinde sosyalist hareket bakımından son derece yaygın bir alan üzerinde ve çok çeşitli toplumsal sınıf ve katmanlar arasında sürdürülmüş olan iki üç yıllık bir özgül çalışma yatıyordu.

Birinci siyasal alan Devrimci TİP Muhalefetiydi. THKP-C önderliğini oluşturanların önemli bir bölümü TİP'in yerel ve merkezi örgütlerinde 1966'dan beri çalışarak en ileri üyelerle ve yerel önderlerle, Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde yakın ilişkiler kurmuşlar, üretici köylü mücadelelerinde yer almışlar ve sayısız temasa sahip olmuşlardı.

İkinci siyasal alan Dev-Genç'ti. THKP-C önderliğinin Ziya Yılmaz, Sina Ciladır ve Orhan Savaşçı dışındaki bütün mensupları gençlik hareketi içinden en aşağıdan başlayarak döğüşe döğüşe yukarıya doğru gelen doğal önderler ve *Dev-Genç* yöneticileriydi. Bu görevlerini aralıksız olarak sürdürmüşler, öte yandan Dev-Genç'in öteki kitle örgütleriyle ortak mücadeleleri ve ilişkileri sırasında özellikle öğretmenler, mimarlar, mühendisler ve işçiler arasında yakın ilişkiler ve yandaş toplulukları oluşturmuşlardı. Bunun türevsel bir sonucu da daha özel bir kategori olarak sanatçılar ve yazarlar arasında aynı türden bağlar geliştirmiş olmalarıydı.

Silahlı Kuvvetler içinde sağladığı ölçüde bağımsız sosyalist siyasal güce THKP-C dışında hiçbir sosyalist eğilim sahip değildi ve bu güç doğrudan doğruya "cuntacı" radikalizmle rekabet ve mücadele halinde edinilmişti. THKP-C'nin sahip bulunduğu genç subay rezervinin genişliği ve 8-9 Mart hareketi sırasında "cunta" girişiminden "krizi derinleştirmek

için" yararlanma taktiği dolayısıyla doğan tartışmalarda ileri sürülebildiğinin tersine, THKP-C içinde belki de "cunta'ya karşı en mesafeli olanlar askerlerin kendileriydi. Bu da 12 Mart sonrasında THKP-C için başka hiç bir grupta olmadığı ölçüde sosyalist temelde yaygın bir "silahlı kuvvetler ilişkileri ağı" sağlıyordu.

Nihayet bütün bu alanları birbirine şöyle ya da böyle bağlamaya çalışan bir koordinasyonun varlığı ve sürekli ideolojik yayın, kitle toplantıları, basın ve TV'nin bu kitle örgütleri aracılığıyla kullanımı, ideolojik etkinin geometrik olarak artmasını sağlayan bir başka etkendi. Arkasında böyle bir ilişkiler toplamı ve böyle bir tarihle yola koyulduğunda THKP-C, gerçekte Türkiye'de herhangi bir politik grubun olabileceğinden kat kat fazla bir temas şebekesine ve ideolojik etkileşim alanına sahipti. Onun "askeri" yenilgisini "moral ve politik" bir kazanıma dönüştürebilmesini sağlayan bu yaygın -ve belki de bu durumda bir avantaja dönüşen gevşek- kitlesel ilişkiler ağının maddesi oldu. Politik olarak kabaca da olsa eğitilmiş, reflekslere sahip olmuş böyle bir ağın içinde yer alanlar, THKP-C önderliğinin katliamlardan kurtulabilmiş bir bölümünün süreci kavramakta basiretsizlik, psikolojik ve maddi baskıları bireysel olarak karşılama anında kırılganlık gösterebildiği bir dönemde "sıkı" durdular ve devletle "silahlı öncü" arasındaki çatışmanın gizini çözmeye uğraşırken politize olmaya başlayan kesimleri arasında "anti-propaganda"ya karşı bir set oluşturdular.

Ancak, teorik-programatik ve taktik gelişiminin apansız sıçramalarla sürmesine ve tabanın, karizmatik önderlerinin bireysel mizaçlarının bile hareketin pratik yönelimleri üzerinde iz bırakmasına izin veren plastisitesi bir yana, örgüt-

lenme biçiminin hiçbir resmî çerçeveye, hatta bir örgütsel biçime sahip olmaması, herhalde THKP-C'nin en büyük zaafı, dağıldıktan sonra bir kere daha toplanamamasının en büyük kaynağıydı. THKP-C Tüzüğü olarak adlandırılan belgenin örneğin, "partinin durumu ile ilgili önemli bir kararın alınacağında ve felaket anında" toplanmasını öngördüğü "Genel Komite", kendisini geçici olarak kurduğu Aralık 1970 ten 30 Mart 1972'ye kadar bir tek kez olsun bütün üyeleriyle birlikte toplanmamış ve bir durum değerlendirmesi yapmamıştı. Oysa bu arada 12 Mart Muhtırası verilmiş ve "silahlı mücadele'nin resmen başlatılmasına "Merkez Komitesi" kendiliğinden karar vermişti. Beri yandan "Genel Komite" neredeyse "mesleki ve işlevsel temsil" esasına göre kurulmuş olduğundan hareketin toplam siyasal faaliyetleri siyasal kararlarla değil "Merkez Komitesi'nin "o alandaki" önderlere verdiği "teknik" direktiflerle yürütülüyordu. Kendisine politik parti işlevini yüklemiş olan önderlik, bu girişimiyle bir devrimci parti ihtiyacını dile getirmiş ve Mihri Belliden kopuşunu örgütsel olarak meşrulaştırmış oluyordu belki, ama, sonuçta pratiğini bir "konspirasyon" örgütü halinde sürdürüyordu. Hiç kimse, hiçbir güç tarafından "aşağıdan" denetlenemeyen ve beslenemeyen bir "Merkez Komitenin üyeleri arasındaki en küçük bir ayrılığın bile alt birimlerde büyük açı farkları meydana getirmemesi olanaksızdı. Henüz yeni birleşmiş olan ve tam olarak kaynaşmış olmayan grubun teorik ve taktik yönelimlerinin sıçramalarla ve yeterli açıklama olmaksızın değişmesi de bu yönelimlerin her sektördeki kavranışının eşitsiz bir biçimde gelişmesine yol açtı. Örneğin daha sonra pratik sonuçlarına çok fazla anlam yüklenecek olan, "evrim ve devrim aşamalarının içiçeliği" bahsinde, 1970 yazında

Mahir Çayan, "kesin olarak şu söylenebilir, her halû kârda belli bir sübjektif birikim olmadan devrim konağında olunamaz"[4] derken, Nisan 1971'de "THKP Devrim Stratejisi-1 No.lu Parti Bildirisi"nde "Emperyalizmin işgali altındaki ülkelerde evrim ve devrim aşamaları... birbirinin içine girmiştir", yargısına varıyordu. Daha önce terminolojide herhangi bir biçimde yer almış olmayan "politikleşmiş askeri savaş" kavramının ortaya atılmasıyla uygulanması arasında yalnızca dört ay geçmiş ve "Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup" yazısının yanında yer alanlar henüz Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile birlikte bir parti girişimi tasarlandığını sandıkları sırada, Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın bu "strateji" açısından "revizyonist" sayılması gerektiğini *Kurtuluş*'un 1. sayısından öğrenmişlerdi. Bu perspektiflerin teorik tutarlılıkları bir yana, temel önemler yüklenen önermelerin böyle büyük bir süratle değişmesi, yalnızca THKP-C'nin kadroları arasında değil, önderliği arasında da sürekli bir kafa karışıklığı doğurdu. Bu perspektiflerin çalışma alanları açısından nasıl yorumlanacağı ve "asıl doğrultu"ya nasıl tabi kılınacağı ise, sürekli bir bilinmeyen olarak kaldı. Bu anlamda THKP-C'nin ideolojik bütünlüğü kurulmuş organik bir parti örgütlenmesi halinde yaşamış olduğunu söylemek çok güçleşir. Öyle ki, Mahir Çayan'ın temel tezleri olduğu söylenebilecek olan *Kesintisiz Devrim* dizisinin birinci kitabına 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edildiğinde matbaada el konulmuştu, ikinci ve üçüncü kitaplar ise ayrılık sırasında Mahir Çayan'la saf tutmuş olanların büyük çoğunluğunun iletişimden yoksun olmaları ve henüz yazılmakta olan metnin el yazmalarının Ankara'da

[4] Mahir Çayan, *Toplu Yazılar*, Boran Yayınları s. 215-215.

bırakılması dolayısıyla Kızıldere'de ölenlerin çoğu tarafından okunup tartışılamamıştı. İç ideolojik hayatın bu kesintililiği ve yalıtıklığı örgütteki ideolojik karışıklık bakımından kayda değer örnekler oluşturur. Sonunda gerçekten bütün öteki çalışma kolları "silahlı propaganda"ya bağlanmıştır ama, bu çalışmaların "silahlı propaganda"nın "lojistik desteği" olması anlamında.

THKP-C'nin Mihri Belli ayrılığı sonrasında edindiği yeni yönelimin yalnızca Mahir Çayan'ın kafasından çıkmış olan bir fikirler manzumesi olduğu yargısı onun teorik evrimini değerlendirmek bakımından sık sık düşülen bir başka yanılsamadır. THKP-C'nin siyasal ve teorik kavramlar portföyünde yer alan kavramların ve mücadele biçimlerinin büyük bir çoğunluğu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında Latin Amerika'nın birçok ülkesinde, Sri Lanka'da (Seylan), Yemen'de, Oman'da da hareket halinde olan birçok Halk Kurtuluş Cephesi'nin, Ordusunun, Partisinin benimsediği bir genel stratejik hattın, önderliğini Küba Komünist Partisi'nin ve onun öncülüğünde kurulmuş olan OLAS (Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) ve OSPAAAL'ın (Asya, Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) yürüttüğü bir uluslararası devrimci akımın içinden geliyordu. Bu bakımdan THKP-C'nin birçok eleştirici eğilim tarafından "sol sapma" olarak değerlendirilmesi ile Küba Komünist Partisi'nin bu eleştiriden bağışık kılınması arasında bir çifte standartlılık olduğuna dikkati çekmek gerekir. Üstelik bu eleştiri sahiplerinin hiçbir zaman bir devrim ve devrimci örgütlenme planına sahip olmamış oluşları, Türkiye'de Marksist hareketin gelecek perspektiflerini, parlamenter ya da "darbeci" bir ilerici değişme projesine bağlamış olmaları, her şeyden önce bur-

juvazinin dünyasından kategorik olarak kendisini ayırmış bir Marksist hareketin yaratılması zorunluluğunu bir devrimde birincil görev olarak gören genç devrimciler için Küba perspektiflerini kabul edilebilir biricik perspektif kıldı.

THKP-C nin kendi özgül tarihi içinde hiç kimsenin kendi tezlerini Mahir Çayan kadar kuvvetli bir biçimde ve Marksizmin genel bağlamı içine yerleştirerek savunabilmiş ve ilerletebilmiş olduğu söylenemez. Bu nedenle, Mahir Çayan'ın ölümünün hemen ardından THKP-C'nin geride kalan kadroları arasında bu tezlerin vülger bir savunusu ile kategorik olarak reddi biçiminde süren tartışmalar bu tezler üzerinde "orijinal kadroların" herhangi bir reorganizasyon imkânını bırakmadı.

1990'dan bakarak şu söylenebilir: 1970-1971 Türkiyesi'nde hiçbir sosyalist politik çizgi, toplumun sosyalist dönüşümü bakımından bir devrimci perspektifi THKP-C'ninkinden daha tutarlı olarak kuruyor değildi. THKP-C'nin bu somut andaki önemi, devrimcinin Marksist, Marksist'in de devrimci olabileceğine ve olması gerektiğine işaret etmiş olmasındaydı. 1970-71'de başka hiçbir yolla alt sınıfların gençliğinin dikkatlerinin devrime ve sosyalizme yöneltilmesi olanağı yokken, özellikle ve öncelikle Mahir Çayan'ın iradesinin ürünü olan bir atılımla kendisini bütün baskı aygıtlarıyla birlikte egemen sınıfın iktidar yapılarının karşısına koyan THKP-C, devlet bahsindeki yanılsamaların sona erdirilmesinde ve sosyalist hareketin ideolojik bağımsızlığının sağlanmasında tarihsel bir adım oldu. Bu nesnelliğinin ötesinde THKP-C bugün herkesten çok, o yolla Marksizmin alanına adım atmış devrimci kadroların eleştirel bir yeniden değerlendirilmesine her zamankinden fazla muhtaç görünüyor.■

TÜRKİYE SOSYALİST HAREKETİNE SİLAHLI MÜCADELENİN GİRİŞİ[1]

Sosyal mücadeleler tarihine bakıldığında, silahlı mücadelenin gündeminde ya da kapsamında olmadığı herhangi bir devrimci mücadeleden söz etmek zor. Yine de insanlar sosyal/siyasal mücadeleye, bunun silahlı bir mücadeleyi ön gerektirdiği fikriyle atılmazlar. Siyasî mücadele böyle de başlamaz. Silahlı mücadele, mücadele biçimlerinin bir diğerini gerektirmesi, bir diğerini iteklemesi sonucunda ve karşılıklı bir çatışma bağlamında ortaya çıkar.

Türkiye sosyalist hareketinde silahlı mücadelenin sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda gerekli de olduğu fikrinin ortaya çıkışının birbiriyle örtüşen hem mantıksal hem de tarihsel bir sırası var.

Silahlı mücadele fikrine belli bir tarihsel süreçte varıldı. Mantıksal olarak, [hareketin] evrim fikrinden devrime ya da toplumsal sürecin evrim aşamasından devrim durumuna

---

[1] *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

doğru geçtiği saptamasıyla ilgisi var bu konunun. İnsanlar silahlı mücadelenin gerekliliği düşüncesine gelir ve bu düşünce gitgide daha geniş bir taraftar kitlesi edinirken Türkiye'de sosyal mücadele de bir düzeyden daha yüksek bir başka düzeye gelmişti. Dolayısıyla toplumsal ve düşünsel süreç arasında bir örtüşme var.

Kurtuluş Savaşı yıllarında, Türkiye Komünist Partisi önderi Mustafa Suphi ve arkadaşlarının silahlı bir mücadele süreci olan "Millî Mücadele"ye katılma arzu ve iradelerinin şiddetle bastırılmasının ardından, 1970-71, Türkiye'de sosyalizm adına silahlı bir hareketin başlangıcı olarak görülebilir. Kurtuluş Savaşı öncesindeki Ermeni Taşnak ve Hınçak komitacılarının başkaldırıları, Kürt millî hareketini ya da Kuvva-i Seyyare'yi, [bunlar doğrudan doğruya "Türkiye sosyalist hareketi" tanımına dahil edilemeyeceklerinden] ve genellikle bir sosyalist kurtuluş programıyla açıkça ilişkilendirilmediklerinden bu başlık altında değerlendirilen sosyalizm-silahlı mücadele sorunsalının dışında bırakıyoruz.[2]

1970-71'i tarihsel olarak farklı kılan en önce, kendisini uluslararası bir komünist-devrimci hareketin parçası olarak konumlandırmasıydı. İkincisi, silahlı mücadeleyi sosyal devrim mücadelesinin bir aşamasının, evresinin gereklerinden biri olarak görmesi.

1970-71, bu açıdan 1920 ile 1970 arasında geçen elli yıldan sonra ilk kez sosyalizm adına ortaya çıkmış olan silahlı siyasî davranış olarak görülebilir.

---

[2] Köşeli parantez içindeki cümleler özgün metindeki kimi sözdizimi ve anlatım bozukluklarını gidermek amacıyla bu baskıda eklendi (E. K.).

Kontrgerillanın gerilla savaşından önce başlaması

Olgusal olarak Türkiye'nin yakın tarihinde silahlar, "silahlı devrim fikri"nden önce ortaya çıktı. Bunda 1968-69'dan başlayarak gerek Adalet Partisi hükümetinin gerekse faşist hareketin Türkiye'de bir"ayaklanma bastırına harekâtı" kapsamında sivil milis saldırılarını örgütleyip harekete geçirmesi belirleyici rol oynadı. Bu saldırıları yönlendiren, daha sonraları kendisini "kontrgerilla" diye adlandıracak olan operasyon aslında silahların siyasal sürece girişini tetikleyen başlıca dinamiklerden biri oldu.

"Kontrgerilla", popüler hafızada yer ettiği biçimiyle salt muhaliflere işkence yapılması için oluşturulmuş, daha doğrusu sadece bununla sınırlandırılmış bir mekanizma değildi.

Kontrgerilla'nın temelini, ABD Silahlı Kuvvetleri'nden devralınan "ST 31-15 Kara Kuvvetleri Sahra Talimnamesi-Gayri Nizami Kuvvetlere Karşı Harekât" oluşturuyor. Bu belge 25 Mayıs 1964 günü Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın verdiği emirle ve Orgeneral Ali Keskiner imzasıyla yürürlüğe sokulan bir talimnameydi. Uzmanı olmayanlar için ilk bakışta hiçbir anlam içermeyebilecek bir başlık altındaki bu talimnameyle, silahlı kuvvetlerin derununa yerleşen bir NATO ve ABD operasyonu, adam öldürme, bombalama, silahlı soygunculuk, işkence, kötürüm hale getirme, adam kaçırmak suretiyle tedhiş ve olayları tahrik, misilleme ve rehinelerin alıkonulması, kundakçılık, sabotaj, propaganda ve yalan ha-

ber yayma, zorbalık, şantaj" ile "iç düşman" olarak tanımlanan "yurttaşlar"a karşı savaş açıyordu.[3]

Ayaklanma bastırma harekâtı içinde psikolojik harp, dezenformasyon, sabotaj ve suikast, yükselen sol ve işçi hareketine karşı ve uluslararası planda kapitalizm ile sosyalizm arasındaki çatışmanın bir uzantısı olarak Türkiye'nin siyasal denklemine dahil oldu. NATO'nun güneydoğu kanadında Sovyetlerle sınırdaş bir ülke olarak Türkiye, SSCB'nin güneye doğru varsayılan genişlemesinin en önemli direnç noktası kabul ediliyordu. O yüzden gerilla savaşı başlamadan kontrgerilla operasyonu, Türkiye'de bir NATO harekâtı yürürlüğe girdi, tıpkı 1920'lerde henüz komünist mücadele başlamadan anti-komünist yok etme operasyonunun devreye girmesi gibi.

Bu kontrgerilla operasyonu esas olarak ABD'nin bölgesel hâkimiyetine ve kapitalizmin gelişmesine muhalif olan tüm kuvvetleri caydırma, bastırma, ortadan kaldırma, sindirmeyi öngörüyordu. 15-16 Haziran'da sendikaları kapatmayı öneren akılla, ülkücü komando kampları kurmayı öneren akıl devrimci öğrenci önderleri ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) yöneticilerine karşı suikastleri öngören ve gerçekleştiren akılla, camileri bombalayarak yerel solculara karşı halkı galeyana getiren akıl aynı operasyonun kapsamında iş görüyordu.

---

[3] Ertuğrul Kürkçü, "X Örgütü", *Virgül*, s. 2, Kasım 1997, İstanbul.

Politik iktidar anayasal yollardan ele geçirilebilir mi?

Bu operasyon sürerken TİP'in barışçı yoldan sürdürmeye çalıştığı ve aslında başkaca bir yoldan sürdürmeyi de düşünmediği "sosyalist devrim" mücadelesi önce seçim barajı engelleri, ardından TİP'e karşı yasaklama ve kovuşturmalar ve genel olarak solun bütününe yönelik anti-komünist kampanyayla karşılaşınca solda başka bir tartışma doğdu: Türkiye'de politik iktidar anayasal yollardan ele geçirilebilir ve korunabilir mi, anayasal yollardan ele geçirilse de muhafazası mümkün mü?

Bu tartışma sürerken, kontrgerilla operasyonu birden çok kışkırtmayı devreye soktu. Birincisi özellikle taşrada TİP yöneticilerine ve Türkiye Öğretmenler Sendikası'na (TÖS) yönelik kışkırtma ve suikastlerdi. TİP yerel yöneticileri birçok yerde öldürüldüler, yaralandılar, silahla ortadan kaldırıldılar. Kayseri ve Konya'da bir iki camiye provokatörlerce düzenlenen saldırılar sonrasında öğretmenler ve özellikle TÖS'lü öğretmenler saldırılara uğradılar.

Yasalar ve anayasa ile bağlı olmayacağı kayıt altına alınan kontrgerilla talimnamesi "'vatanseverler"den oluşan bir yeraltı örgütünün sürekli ve düzenli olarak istihdam edileceğini daha en baştan kayıt altına almıştı. 1960-69 arasında operasyonun "vatanseverler"i mobilize eden sivil ayağını "Komünizmle Mücadele Dernekleri" oluşturuyordu. Bunu Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) dönüştürmesi ve "komünist ayaklanmaya karşı "komando kampları" oluşturarak faşist hareketin gençlerini "vatansever" olarak istihdam

edilmek üzere eğitimesi izledi. "Eğitilenler" solun en güçlü kalesi olarak görünen üniversitelerde ve öğrenci yurtlarında devrimcilere karşı harekete geçti. Operasyon "sivil" saldırılarla başlayan ve hükümetin denetim ve gözetimi altında "kolluk güçlerince sürdürülen bir kıyım biçimine büründü. Çatışmalar, öğrenci hareketinin kendi dinamikleriyle gelişmesinin karşısına dikilen saldırılar, 1969 Kanlı Pazar'ı, arkasından Taylan Özgür'ün İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği seçimleri sırasında öldürülmesi... Mart 1971'de sıkıyönetimin ilan edildiği güne kadar beş devrimci öğrenci, TİP yöneticilerinden en az üçü suikastlerle öldürülmüş ve adı konulmamış birçok suikast işlenmişti. Bütün bunlar bir arada, faşist harekete karşı direnişin bir imkânı, bir metodu olarak silahlı karşı koyusu devrimci hareketin gündemine aslında daha 1968'de sokmuştu. Esas olarak İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nin fakültelerinde, yüksekokullarında ve öğrenci yurtlarında silahlanma, devrimci öğrenci hareketi tarafından faşist harekete karşı kendini koruma ve savunma gerekçesiyle hem meşru görülüyordu hem de örgütleniyordu. Dolayısıyla silahlı mücadele, öz savunma sürecinin bir parçası olan silahlanma, silahlı bir devrim fikrini önceliyordu.

Esas olarak, silahlı bir devrim girişiminin bir politik "anomali" sayılması gerektiğini düşünenler, Türkiye'de silahlı devrim düşüncesinin, öğrencilerin "dışardan" silahlandırılmasıyla doğduğunu, "ellerine silah verilen" gençlerin "silahlanmışlık" halinden "silahlı bir devrim" fikrine iteklendiğini ileri sürer. Ancak olgular bu "saptama"yı doğrulamıyor.

Devrimci öğrenciler silahlan kendilerine saldıran faşist hareket mensuplarına karşı savunma maksadıyla kullanmanın ötesinde, devlete yönelik bir iktidar mücadelesi bağla-

munda devreye sokmayı hiç denemediler. Jandarma ya da asker bir yana, polise bile ateşli silahla karşı koymak söz konusu olmadı. Beylik tabancaların ötesinde bir donanım edinilmedi. Faşist harekede karşı karşıya gelişin doğurduğu silahlanma eğilimiyle politik bir başkaldırı stratejisinin gereği olarak silahlanma aynı kapsamda ve aynı bağlamda gerçekleşmedi. Belirgin bir gösterge, 1969-70'te faşist harekete silahlı karşı koyuş fikrinin başlıca ajitatör ve ör-gütleyicilerinin, İstanbul ve Ankara'da mahalli öğrenci yurtlarının ele geçirilmesi mücadelelerinin ön saflarında savaşanların hemen hiçbirinin 1970-71'de silahlı devrimci örgütlerde yer almayışlarıdır. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından kurulan sıkıyönetim askeri mahkemelerinin devrimci öğrenci hareketinin merkezî örgütü Dev-Genç (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu-TDGF) üyelerini "silahlı çete" ya da "anayasayı zorla değiştirme" bağlamında mahkûm edecek kanıt bulamayışı bir başka gösterge sayılabilir.

Yine de bu sürecin devrimci öğrenci hareketi içinde silahla haşır neşir, silahlı mücadeleye, bu mücadeleyle belirlenen insan ilişkilerine girmeye yatkın, kültür ve değerlerini bir bakıma böyle bir mücadele içinde kuran yaklaşık 100-150 kişilik bir insan topluluğunun oluşmasına yol açmış olduğunu kaydetmek gerekir.

Sürecin öbür yanındaysa "bir devrim nasıl gerçekleştirilebilir" tartışması hararetinden bir şey yitirmeden süregidiyordu... Faşist hareketin yanı sıra polisin giriştiği operasyonlar, tutuklamalar, şiddet, işkence, öğrencilere karşı saldırılar, faşist hareketle polisin bir arada yürüyüşü ve sosyalist politik mücadeleye dayatılan kısıtlama girişimleri, önlemler, Türk Ceza Kanunu'nun komünist mücadele ve örgütlenmeyi ya-

saklayan 141. ve 142. maddeleri, yeni yasaklama hazırlıkları; öte yandan dünyanın başka yerlerinde, Filistin'de, Vietnam'da, Latin Amerika'da giderek yükselen ve göz kamaştıran silahlı mücadeleler; beride uluslararası komünist hareketin içindeki ayrılık, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)-Çin Komünist Partisi (ÇKP) kutuplaşmasına Vietnam ve Küba'nın verdiği karşılıklar -hepsi bir arada- "millî bakiye sistemi"nin kaldırıldığı 1969 seçimlerinde TİP'in aldığı çok kötü seçim sonuçlarının da eşliğinde sosyalist hareketin devrimci kanadında "barışçı yol"dan bir iktidar değişikliğinin imkânsızlığı düşüncesini giderek derinleştirmeye başladı.

"Rejimin niteliği" tartışmaları

Millî bakiye sisteminin kaldırılması, TİP'in Meclis'e bir kere daha girme ihtimalinin neredeyse sıfırlanmış olması ve buna eşlik eden diğer bastırma hareketleri ufukta bir politik başarı ihtimali bırakmıyordu.

Bu Türkiye'deki rejimin niteliği üzerine bir başka paralel tartışmayı devreye soktu. TİP'teki hâkim eğilime göre, Türkiye'de şöyle veya böyle bir demokrasi vardı, TİP'in çözümlemelerini karşısına alan devrimcilere göreyse Türkiye'de rejime "demokrasi" denemezdi. Kimilerine göre "otoriter bir rejim" vardı, kimilerine göre bu "bir tür faşizm"di. Bu yaklaşımlar tartışmayı "sosyalizmin politik başarısı"nın imkân ve koşulları bağlamından gündelik mücadelenin de bir parçası olarak sosyal-politik mücadelenin nasıl kavranması gerektiği bağlamına da taşımayı ister istemez gerektirdi.

TİP'teki muhalefetin sözcülerinden Mihri Belli'nin tanımına göre Türkiye'nin siyasal rejimi "Filipin demokrasi-

si"ydi, iktisadi düzeniyse "yarı feodal" TİP'teki diğer muhalefet eğilimi, Doğan Özgüden'in *Ant* dergisinden düzeni "sömürge faşizmi" olarak niteliyordu. Bütün bunların vardığı yer özetle Türkiye'nin bir "sosyalist iktidar" sürecinde değil "tamamlanmamış bir demokratik devrim" -hatta 1950'de ve 1961'de yarı yoldan döndürülmüş- acil, kapıda bekleyen bir "demokratik devrim" sürecinde olduğu analiziydi. Devrimci hareket yaygın ama hızlı bir tartışma içinden geçerek Fransa'da, İtalya'da, Almanya'da değil, doğuda -Rusya'da ve doğusunda- izlenmiş olana yakın ama kendine özgü bir yoldan demokrasi ve sosyalizme ulaşabileceği yargısına doğru adım adım vardı.

Che'nin çağrısı, Komintern geleneği ve kırılma noktası

TİP'in tezlerinin Millî Demokratik Devrim muhalefeti tarafından sınanması, bu çerçevedeki tartışmalar, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal düzeninden siyasî rejimine kadar bütün düzeylerde çatışan tezlerin karşıya karşıya gelişi sonucunda, Che Guevara'nın 1967'deki çağrısının -"...iki, üç daha fazla Vietnamlar yaratın"- Türkiye için de pekâlâ geçerli olabileceği fikri giderek artan bir taraftar kitlesi edinmeye başladı.

Ama bu hemen, bir anda da olmadı. Çünkü Türkiye sosyalist hareketi bütün kanatlarıyla beraber esas olarak Komintern geleneğinin çok güçlü etkisi altındaydı. Bu gelenek devrim mücadelesinde "işçi sınıfının, ister ideolojik, ister sınıfsal öncülüğüne dayansın, bir komünist partisini, onun programını, o programa dayalı bir örgütlenme sürecini" ön gerekti-

riyordu. Bu olmadan, böyle bir politik merkez olmadan, bu politik merkezin örgütsel biçimlenişi olmadan herhangi bir devrimci mücadele başarıya ulaşamazdı. Bu konuda tam bir mutabakat vardı. Çeşitli varyantlarıyla Millî Demokratik Devrim (MDD) programını savunanlar olsun, TİP merkezindekiler olsun, "dışarıdaki" TKP'de kalanlar olsun bunda hemfikirlerdi. Hemen hepsi TİP'le birlikte gözlerini sosyalist politikaya açanlar arasında şimdi Che Guevara'nın çağrısına kulak kabartanlar da şöyle ya da böyle bu gelenekle yoğrulmuşlardı.

Dolayısıyla Che Gueveara'nın tezleri üzerinden bir devrimci kalkışma, yani devrimin öznel koşullarının "öncü"nün faaliyetiyle hazırlanması düşüncesi kabul görse de, "öncü"nün örgütlenmesinin nasıl gerçekleşeceği Komintern geleneği bağlamında ikinci bir tartışma düzlemi oluşturuyordu. Bu bakımdan gerek daha sonra İbrahim Kaypakkaya öncülüğünde silahlı mücadeleye girişecek olan Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) gerekse Mahir Çayan öncülüğündeki Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) silahlı mücadeleye geçme düşüncesine Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'ndan (THKO) daha geç vardı.

THKO bu sürece Komintern geleneklerinden çok daha hızlı sıyrılarak, daha kolayca ve daha erken girdi. Onlar Komintern geleneğiyle daha haşır neşir olan diğer iki kesimin bütün bu rezervlerini hızla benimseyerek cevap verdiler. Regis Debray'in Küba devriminden bütün Latin Amerika kıtası için sonuçlar çıkartan *Devrimde Devrim*'inde döne döne vurgulanan "devrimci köylü, tutucu işçi", "burjuva şehir, proleter kır" dikotomileri, Hüseyin İnan'ın *Türkiye Devriminin Yolu* risalesinde çok açık olarak ifade ediliyordu. Gerçi bu risale

bir anakronizmi de yansıtır. 1974 sonrasında THKO'nun takipçilerince artık izlenmeyecek olan bu "yol haritası" 1971-72'de Hüseyin İnan'ın idamından kısa süre önce Ankara'da Mamak Askerî Cezaevi'nde kaleme alınmıştı.

1969'da Filistin'e silahlı eğitim almak için giden öncü grup dönüş yolunda yakalanmasa, silahlı mücadeleyi 1970 baharında ("erikler çiçek açtığı zaman") başlatacağı kararını kulaktan kulağa duyurmuştu. Daha sonra gerek TİKKO gerekse THKP-C çevresinde toplanacak olanlar için bu girişimleri o dönem için yersiz ve temelsiz bulunuyordu. Yersizlik saptaması silahlı mücadelenin kendisiyle değil, bu mücadelenin örülmesi sürecinin kurgusuyla ilgiliydi.

Bununla birlikte, 15-16 Haziran işçi başkaldırısına öngelen ve onu izleyen bir yıl pek çok kesim için ortak bir kırılma momenti doğurdu. İşçi mücadelesinin olağan gelişme kanallarından yürümesinin artık mümkün olmadığı fikri giderek yaygınlaştı. Devrimciler, mücadelenin mantıksal kurgusunun alışagelenden başka türlü olması gerekeceği fikrine doğru yaklaşmaya başladı. Öte yandan, pratikte düzenin giderek sertleşen önlemleri de konvansiyonel olmayan mücadele yolları üzerinde düşünmeyi daha da gerekli kılar olmuştu.

Mahir Çayan'ın "emperyalizmin üçüncü bunalım döneminde" "evrim ve devrim aşamalarının iç içe geçtiği" formülasyonu bir bakıma silahlı mücadelenin gerekliliği düşüncesini Komintern'in "devrimci durum", "devrimci kriz" çözümlemeleriyle bağdaştırma çabası olarak da okunabilir.

Çin ve Latin Amerika "model"leri

Komintern geleneğinin bir çekim merkezi olmaktan çıkışında uluslararası komünist hareketteki ayrışma da önemli bir rol oynadı. ÇKP ve SBKP arasındaki tartışmada Mao'nun eleştirilerinin Türkiye devrimci hareketi üzerinde de teorik olarak oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Fakat özellikle Vietnam'ın mücadelesi ve Küba'daki "füze krizi"nde iki partinin de ideolojik tercihlerinin arkasında sistematik olarak durmadıklarına, bildik büyük devlet siyasetinin "devrimci stratejiye üstün geldiğine dair Ho Şi Minh ve Che Guevara'nın yönelttikleri eleştiriler, Mao'nun bir dünya devriminin mümkün ve gerekli olduğuna dair söyleminin retorikten ileri gitmediği algısını güçlendirdi.

Türkiye'de silahlı mücadele yoluna girenlerin hatırı sayılır bir bölümü, Çin devriminin esas olarak feodalizm altında ezilen köylü kitlelerinin örgütlenmesine dayalı kır gerillası mücadelesi örneğinden çok, Latin Amerika örneğine yöneldiler. Bunda sadece Çin'in devrimci çağrılarının retorik düzeyinde kalıyor olması değil, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesiyle ilgili başka bir kaygı rol oynuyordu. Çünkü, Türkiye'yi sosyo-ekonomik açıdan ne kadar "yarı feodal" olarak analiz etse de devrimciler, sıra "yarı feodal" bir toplumsal yaşam dokusu bulmaya gelince buna sadece güneydoğuda rastlanabiliyordu.

Adıyaman'da THKO'luların "gerilla üssü" oluşturma deneylerinin kendilerine öğrettiği ilk şey, aslında sadece öngördükleri kadar "feodal olmayan" bir bölgede değil, aynı zamanda hiç öngörmedikleri kadar "Türk olmayan" bir bölgede bulunduklarıydı. Bu tabii herkes için oldukça şaşırtıcı so-

nuçlar verdi. Örneğin THKP-C'nin Doğu ve Güneydoğu'ya hiç yönelmeyişi az çok bu sezgiyle, yani "o apayrı bir iş" diye düşünüyor olmasıyla da ilgiliydi.

Öte yandan TİKKO'nun, bu bölgede nispeten daha çok kök salması, Maoculuğu çok daha kalpten benimsemesi ve köylülerin devrimci rolüne çok daha güçle inanması kadar bölgede "anti-feodal" mücadeleye girişince "o apayrı iş"in gereklerini üstlenmekten kaçınamayacağını görmesi ve Kürtlerin kurtuluşu davasını kendi davası kılmasıyla da yakından ilgiliydi.

O nedenle "kır gerillası" pratiğinde, Maocu tarzın değil de Latin Amerika tarzının benimsenmesi, Türkiye'deki kapitalist gelişmişlik düzeyinin şu ya da bu şekilde idrakiyle ilgiliydi. Çünkü o tarzın temelinde yer alan "kurtarılmış bölgeler" yaratmaya dayalı bir gerilla mücadelesi siyaseti için, Türkiye'nin uygun toprak olmadığını aşağı yukarı herkes fark etmişti. Kırsal mücadeleyi sonunda şehre taşınacak bir mücadelenin üssü olarak görme eğilimi daha kuvvetliydi.

Bu "farkındalık", kent ve kırı, proletarya ile köylülüğü birbirine bağlamayı öngören THKP-C için Mao'dan ziyade Douglas Bravo, Carlos Marighella ve Brezilya'da silahlı mücadele düşüncesini formüle etmede çok önemli rolü olan Joao Quartim'in tezlerini daha önemsenir kıldı. Gerçi, bu kaynaklara süreç içerisinde ve çok dağınık bir şekilde ulaşılmıştı ama THKP-C'nin şekillenmesi açısından Latin Amerika deneyi, Çin deneyinden çok daha fazla praksis imkânıyla yüklü görülüyordu. Çin deneyi, Vietnam deneyi Türkiye'nin o dönem bile olmadığı kadar köye, köylülüğe dayanıyordu. Oysa Türkiye'de devrimci hareketin vücut bulduğu zeminler kırlar değil, esas olarak büyük kentler, onların varoşları, işçi semt-

leriydi. Tabii tarım üreticilerinin de mücadeleleri bir esin kaynağıydı, ama silahlı mücadele açısından bütün bunlara dayalı uzun dönemli hesaplar yapıldığını söylemek zor.

Sübjektif koşulların yaratılması

Bu üç akım içinde, İbrahim Kaypakkaya'nın TİKKO'sunun kendi çizgisini nispeten daha metotlu, öngörülmüş bir plandan hareketle sürdürdüğü, gerek THKO, gerekse THKP-C açısından, mücadelenin gelişimi için a priori önermelerden çok "yapalım görelim" eğiliminin baskın geldiğini söylemek mümkün. Bu, "sübjektif koşulların öncünün faaliyetiyle yaratılması" fikriyle de tutarlı. Çünkü, eğer sübjektif koşullar öncünün faaliyetiyle yaratılacaksa, ilk birkaç atılımın toplumsal etki düzeyini görmeksizin bir plan yapmaya da olanak yoktu. Dolayısıyla tutulacak halka THKP-C için "rejimin baskısıyla halkın talepleri" arasında kurulmuş olan "suni denge"yi bozmaktı.

Bütün terimler, görüldüğü gibi, birbiriyle tutarlı hale geliyordu. Biri diğerini gerektiriyor, doğuruyordu. Böylece "suni denge"nin bozulmasıyla birlikte ortaya çıkacak yeni koşullar, yeni durumlar ve sürekli olarak buna kendisini uyarlaması gerekecek esnek "devrimci çekirdek" ve onun örgütleyici kesimleri meselesi ortaya çıkıyordu.

Bu yaklaşım, aslında uzun vadede kendi varsayımını doğruladı, beklediği gibi sonuçlar yarattı ama paradoksal bir biçimde kendi öngördüğü yoldan olmadı bu. 1974 sonrasında ortaya çıkan sonuçlara bakılırsa THKP-C'nin özgün yaklaşımına göre bunlar -kitleler arasında yaygın sempati, mücadeleye katılma arzusu- ancak "öncünün, bir dizi askerî za-

feriyle elde edilebilirdi". Oysa 1974 sonrasında kabaran mücadeleye katılma arzusu, devrimci harekete duyulan sempati, paradoksal olarak bir dizi "askerî yenilgi" sonucunda elde edildi.

Varsayımın doğrulandığı asıl düzlem, adına "suni denge" dense de denmese de "politik istikrar"ın geri gelmeyecek biçimde bozulmasıydı. Politik ilişkiler bir daha istikrarlı hale gelemeyecek kadar şirazesinden çıktı. Yani 12 Mart "reaksiyon"u, 12 Mart'la birlikte parçalanan siyasî çerçeve, "restorasyon" talepleri, peş peşe giden karşılıklarla, süreğen bir istikrarsızlık sürecine kendince katkıda bulunmuş oldu. THKP-C'nin "sürekli kriz" formülü de az çok bununla ilişkiliydi.

Özetle, sosyalizm için silahlı mücadele fikrinin ortaya çıkışının üç belli başlı koşulundan söz edilebilir:

- Birincisi, Soğuk Savaş'ın dinamikleri, ABD destekli sağcı, faşist paramiliter güçler ve bunlara karşı koyma iradesi.

  İkincisi sosyalist politik mücadelenin parlamenter yoldan başarıya ulaştırılamayacağına dair kabullerin yaygınlaşması.

  Üçüncüsü, uluslararası komünist harekette dünya devrimi açısından azgelişmiş-yarı gelişmiş ülkelerdeki mücadeleye yaklaşımdan doğan tartışmalar.

Sosyalist hareketin bir kesimi bütün tartışma ve mücadeleler içinde, bir silahlı devrim fikrine doğru öncü unsurları vasıtasıyla ilerledi. Bu fikrin teorileştirilmesi, örgütlenmesi, sol ve sosyalist hareketin öteki mücadele alanlarında sendikalar, demokratik kitle örgütleri, politik partiler ve kül-

türel örgütler- bununla bağlı dönüşümlerin ortaya çıkması sonraki on yıl içinde bu başlangıçları izledi.

"İdeolojik kopuş": Komintern ve "Sol Kemalistler"

Türkiye'de silahlı mücadele pratiği yürütenler arasında THKP-C'nin sürdürülen, sürdürülebilen bir "ideolojik kopuş"u hedeflemiş tek hareket olduğunu kaydetmek gerekir.

İbrahim Kaypakkaya'nın TİKKO'su -ve TKP-ML'si- Türkiye sol hareketindeki hâkim ve yaygın oportünizmden bir kopuşla hakikaten yakından ilgiliydi. Ancak kavramsal olarak Komintern çerçevesinden kopmak bir yana bu geleneği ihyayı amaçlıyordu. Çin Komünist Partisi'nin merkezinde olduğu bir enternasyonal kutup arayışı, 1970'ler Türkiye'si için yeni bir yöneliş olmakla birlikte tarihsel olarak geleneğin sürdürülmesiyle ilgili bir yol arayışını yansıtıyordu. Bu anlamda, genel olarak devrimci hareketin gidişinde bir kopma yarattığını söylemek güç.

THKO ise kendisini zaten Marksizm içindeki tartışmalarla ilişkilendirmiyordu. Hüseyin İnan'ın yazdıklarına, mahkemede sürdürülen savunma çizgisine bakıldığında, daha çok devrimci-demokratik bir bağlam kurulmaya çalışıldığı, Batista mahkemelerinde yargılanan komünizm öncesi Fidel'in konumuna eş bir konum edinmenin hedeflendiğini söylemek mümkün. Deniz Gezmiş'in kişisel olarak hep dillendiregeldiği farklı tona ve idam sehpasındaki son sözlerinde ifadesini bulan enternasyonalist-komünist pozisyonuna karşın THKO'nun genel olarak bu izlekle ilgilenmediği söylenebilir.

Komintern geleneğinden sıyrılan yeni bir örgütlenme perspektifi ortaya çıkarma kaygılarının ve bunu yansıtan bir teorik çabanın daha çok THKP-C'de ve Mahir Çayan'da olduğunu söylemek gerekir.

Sol Kemalistler ve silahlı mücadele

1970'lerin başında Türkiye'de politikayı, daha doğrusu bir toplumsal-politik değişim politikasını zorla ve şiddetle ilişkilendiren tek güç sosyalist hareket içindeki devrimci kanat değildi. Öte yandan Türkiye'de değişimin ancak "parlamento dışından gelecek bir atılımla gerçekleşeceğini savunan, daha dolaysız bir ifadeyle "ordu eliyle bir devrim"in mümkün olduğunu savunan Doğan Avcıoğlu'nun ve onun yayımladığı Devrim gazetesinin silahlı mücadeleyi, faşistlere silahla karşı koymayı TİP'e göre hem daha çok himaye ettiğini, hem daha çok özendirdiğini kaydetmek gerek.

Ancak bu akımın bir devrime duyduğu ihtiyacı ve solla kurdukları ilişkiyi, bugün örneğin Hugo Chavez'in nüfuzu altındaki Venezüella ordusunun solla kurduğu ilişkiyle özdeşleştirmek zor. *Devrim* dergisinin yayımladığı programa, o dönem ordunun komuta kademesindeki en ilerici grup olan "Madanoğlu cuntası"nın programına bakıldığında bir "tek parti rejimi" öngördükleri görülür. Dolayısıyla, komünist devrimcilere bir özgürlük alanı tanımayı hiç aklından geçirmeyen bu hareketin mantıksal olarak komünist silahlı mücadeleyi de ancak güçlü bir yol arkadaşı ya da aslında bir "alet" olarak gördüğünü çıkarsamak zor değil. Bunun birçok pratik örneği de var: Örneğin *Devrim* dergisi ordunun iktidara el koymasının beklendiği 1970-71 kışında Dev-Genç'i si-

lahlı eylemde bulunduğu için değil "yeterince silahlı çatışmaya girmediği" için eleştiriyor, sonradan politikada Meclis Başkan Vekilliği'ne kadar yükselen Uluç Gürkan'ın kaleminden Dev-Genç'e Latin Amerika'daki öğrencilerin "bombalı eylemler"ini örnek gösteriyordu.

Bütün bunların gerisindeki akıl, var olan hükümetin yönetimini istikrarsızlaştırma ihtiyacını gidermekle ilgileniyordu. Çünkü atılan her bomba, sonuçta "asayişi sağlayamayan" Adalet Partisi hükümetini daha çok zora sokuyor, devrimcilerden "bombalı eylem"de bulunmasını isteyen aynı güçler, hükümetten de bu eylemleri bastırmasını, "asayişi sağlaması"nı istiyor, "asayişsizlik ve kardeş kavgası"nı bir askeri müdahalenin "meşruiyet gerekçesi" olarak kurguluyordu.

Devrim'in "gerilla harbi"ne bu manipülatif ilgisi 12 Mart muhtırası verilip 9 Mart "radikalleri" tasfiye edildikten sonra, hâlâ silahlı kuvvetler üst kademesinin son bir kere daha sıkıştırılıp sıkıştırılmayacağını test etmeye çalışan Doğan Avcıoğlu'nun, dergisi kapatılmadan önceki son yazılarında bile sürüyordu. Avcıoğlu "Gerilla" başlığını koyduğu bir makalesinde "gerilla eylemlerinin büyümesi ve genişlemesi beklenmelidir"[4] diyordu.

Bu yaklaşım, silahlı mücadeleye katılanlarda eylem ve faaliyetlerinin sadece toplumun değil, aynı zamanda devletin bir kesimi tarafından da meşru görüldüğü duygusunu doğurmuş, onların kendi etkilerine olan inançlarını güçlendirmiş, dışarıdan bakanların da mücadeleyi benimsemelerini kolaylaştırmış olabilir. Ancak, "sol Kemalistler" silahlı mü-

[4] Doğan Avcıoğlu, "Gerilla", *Devrim*, 23 Şubat 1971.

cadelenin teorizasyonu sürecinde bir rol oynamadıkları gibi onların nihai amaçlarını da benimsiyor değillerdi. Yayınlarında daha çok, silahlı mücadeleyi seçenlerin, parlamenter mücadeleyi reddedenlerdenn "daha iyi solcular" olduklarına dair bir kabulü, meşruiyet duygusunu durmaksızın yeniden üretiyorlardı. Programlan açısından bu rejimin yıkıntıları üzerinde ordunun yekpare "devrimci iktidarı" kurulacağından onlar için "siyasî rejim" ne kadar hızlı yıkılırsa o kadar iyiydi. Onun yıkılması için de ne kadar çok "devrimci eylem" olursa o kadar iyiydi. Bunun pratik sonucu, bu yayınların hitap alanındaki öğretmenin okulda, üniversitede bu mücadelede yer alan öğrencisi için daha yaygın bir onay oluşturması, onun eylemini ona yansıtması olabiliyordu. Bu, silahlı mücadelenin benimsenmesi ve meşrulaşmasının politik-psikolojik iklimini kursa da bunun ötesinde bir teorik alışverişten söz etmek pek mümkün değil.

Ancak öbür taraftan, gerek THKO'da, gerekse THKP-C'de, "sol Kemalistlerin bir "millî mücadele" ekseninde, emperyalizme karşı mücadele bağlamında, pekâlâ müttefik olabileceklerine dair bir kabul, bu kesimi "müttefik" olarak görme düşüncesi uzun süre yaşadı.

1974 öncesi ve sonrası: makas değişikliği

Bu üç hareketin ortak yanı, mücadeleye başladıkları andan itibaren iktidar meselesini karşılarına koymuş olmalarıydı. Bunu, mücadelenin hiçbir anında gözden saklamadılar. Savunan değil, saldıran hareketlerdi. İçinde gerçekleştikleri dönemin sınıf mücadelesi gerçekliğinden bakarak politik seçim-

lerinin ve hedeflerinin baştan sona yanlış olduğunu söyleyenler çok. Ancak bütün çekicilikleri buradaydı. Daha doğrusu onları özgün kılan, biricik kılan, vazgeçilmez yapan şey de bu "yanlış" denilen seçimleri oldu.

1974 sonrasında "silahlı mücadele", zaman zaman böyle gerekçelendirilmiş olsa da esasta ve yaygın olarak iktidar perspektifiyle yürütülen bir mücadele olmadı. Bu dönemde silahlı mücadele esas olarak faşist harekete karşı bir savunma ve bu savunma kapsamındaki savunma amaçlı saldırılardan oluşuyordu. Ancak bu, bu dönemde de çok ciddiye alınması gereken bir silahlı mücadele pratiği yürütülmediği anlamına gelmiyor. Tersine bu mücadelenin çok ciddi hatta vahim denebilecek bir ölçekte yürütüldüğünü söylemek bile gereksiz.

Sayıların dili yeterince çıplak: 1974-80 arasında yaklaşık beş bin dolayında insan, bu çatışma sürecinde hayatını kaybetti. Bunun, yakın çevresiyle birlikte en az 50 bin insanın silahlı bir mücadele için mobilize edildiğini, Türkiye çapında oluşan ağlar içinde hareket ettiğini, maddi ve manevi varlığını çatışmanın hedefine ulaşması için fedaya hazırlandığını ve çoğu kez ettiğini gösterdiği söylenebilir. 1974 sonrasında "silahlı mücadele" kavramının içi 1974 öncesine göre, neresinden bakılsa, çok daha kapsamlı bir biçimde dolduruldu. Bununla birlikte "silahlı mücadele" ile "siyasî iktidar" arasındaki ilinti, 1974 öncesindekine göre çok daha dolayımlı, hatta çoğu kez irtibatsızdı.

Elbette, silahlı mücadeleyi, 1974 öncesi çizgide sürdürmek için atılmış birden çok başarısız adım da vardı. Daha çok THKP-C'nin dağılan yapısından çıkan ya da 1972-76 arasında kendiliğinden oluşan bir dizi hareket, Mahir Çayan'ın "Kesintisiz Devrim" dizisinde ortaya koyduğu stratejiyi uygula-

mak için büyük çaba harcadılar, çok güç ve enerji adadılar, ancak ne öncellerinin etkisi ve gücüne erişebildiler, ne de mücadeleye sosyalist hareketin bütünü, Türkiye'deki toplumsal muhalefetin tamamı açısından yüksek bir itibar noktasından başlayabildiler. Kaderleri daha çok Kızıl Tugaylar'ın İtalya'daki, Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun Almanya'daki kaderiyle örtüştü.

Bu dönemde popülerleşebilen ve politik olarak anlam ve güç kazanan hareketlerin tümü, aslında silahlı mücadelede savunmada kalmayı seçenler ya da savunmada kalmaya zorlananlardı. Bu açıdan iki dönem arasında süreklilikten çok bir farklılaşma, bir makas değişikliği gerçekleştiği söylenebilir. Bu, kadroların süreksizliğinden de görülebilir. Silahlı mücadeleyi, 1974 öncesi çizgide sürdürmeyi önlerine koyanların hiçbiri, önceki dönemin politik militanlarıyla beraber yürümedi. 1974 sonrasında hayatta ve serbest kalanların hiçbiri de silahlı mücadelelere önderlik etmedi - daha doğrusu özellikle THKP-C geleneğini, Mahir Çayan'ın söylemi ve yöntemleri üzerinden sürdürmeyi seçen akımlarla ilişki kurmadı. Bu süreklilik/süreksizlik açısından bir ölçü sayılabilir.

İkincisi bu silahlı mücadeleleri bu doğrultuda sürdürmeyi seçenler, sosyal mücadeleler alanında görünür bir anlam kazanmadı. Sosyal mücadele alanında anlam kazananlar solun herhangi bir kesimine özgü sayamayacağımız ölçüde -yani TKP'den TİKKO'ya, TDKP'den Dev-Sol'a, Dev-Yol'dan TSİP'e kadar- birçok harekette yaygın olarak görülen, kendisini faşist hareketin saldırılarından koruma, faşist hareketi caydırma, faşist hareketle dengeyi sağlamayı hedefleyen "silahlı eylemler"di.

Silahlı eylemler 12 Eylül 1980'de büyük ölçüde son bulduğunda, o güne değin sürdürülen "silahlı mücadele" geride devlete, devletin askerî ve kolluk güçlerine, devletin simgelerine, devletin temsilcilerine, devletin uluslararası ilişkilerine, ekonomik varlığına vb. yönelik saldırıları bilançosu bırakmadı.

1974 öncesi ve sonrası iki ayrı dönemdi. Birbirlerine benzemedi. Aralarında kimi süreklilikler olsa da makas değişti. Mahiyet olarak farklı raylarda yürüdüler. 1974 sonrasında da süregiden tartışmalar da daha çok, bir önceki dönemde itibar kazanan kavramların bu döneme uyarlanması ya da tamamen gündemden kaldırılmasıyla ilgiliydi.

THKP-C çevresinde "politikleştirilmiş askerî savaş"ın gündemden kaldırılması, ya da THKO'nun başkalaşması sürecinde olduğu gibi "uluslararası komünist hareket"in kutuplan arasında ayrışarak yeniden şekillenme ve önceki dönemin kavramlarından tamamen uzaklaşma bu süreksizliğin başlıca ideolojik ve kavramsal göstergeleriydi.

TİKKO'da da asıl "yumuşak karın" "Türkiye'nin kapitalist gelişme düzeyi"ni merkeze alan ve "silahlı mücadele"nin alan ve kapsamına bağlı olarak gerçekleşen ve ayrılıklarla sonuçlanan tartışmalar, 1974 öncesi kavramsallaştırmaların güçten düşmesi ve kadroların parçalanmasıyla sonuçlandı.

Silahlı mücadelenin sosyalist hareketin gelişimi üzerinde paradoksal etkileri oldu. 1974 öncesinde devrimci hareket iktidar hedefini böylesine belirtik olarak karşısına koymasına, bunun için de bütün güçlerini seferber etmesine; önderliğin ölümü göze alarak savaşa girmesine -THKP-C bunu "politik ve askerî liderliğin tekliği" ilkesiyle kavramsallaştırdı- karşın, ne işe yarar bir askeri aygıta ne de sağlam bir politik aygıta sahipti.

Oysa 1974 sonrasında, "askerî mücadele"nin hakikaten askerî mücadele gibi sürdürüldüğünü, örgütsel mücadelenin de çok daha yaygın bir ölçek üzerinde ve daha yüksek politik sorumlulukla sürdürüldüğünü söylemek abartı sayılmaz.

Sürekliliğin olmayışı, makas değişikliği, salt niyet ve iradelerle değil, iki dönem arasındaki toplumsal-politik mahiyet farkıyla da ilgiliydi. Bu farklılaşma çerçevesinde 1974 sonrasında bir yandan "silahlı mücadele" ile siyasî iktidar mücadelesi arasına daha çok dolayım girer, ikisi arasındaki bağlantı sözel bir düzleme yerleşirken, öte yandan kolektif aklın daha çok devreye girdiğini, kolektif deneyimin, sağduyunun, aklıselimin öne çıktığını, devrimci maceracılığın törpülenmiş olduğunu, her şeyin büyük kitle için çok daha anlaşılabilir terimler içinde aktığını, gündelik hayatın diline tercüme edilebilir olduğunu, bunun kitleselleşme kanallarını sürekli çoğalttığını gözlemleyebiliriz.

Bir dönem, 1960'larda, "silahlı mücadele"ye karşı takınılacak tavır Türkiye sosyalist hareketinde büyük fay hatları oluşturabilir, derin ayrışmaların gerekçesi olabilirdi. Behice Boran'ın 1960'ların ikinci yarısında TİP ile MDD arasındaki farkı açıklamak için başvurduğu retorik -"onlar ihtilalci"- Türkiye sosyalist hareketinde, büyük toprak kaymalarını tetikleyebilmişti. Sadece 10 yıl sonra, aynı hareketin kahramanlar galerisinde "ihtilalciler"e de mümtaz bir yer açıldı.

"Silahlı mücadele" Türkiye sosyalist hareketinin 1960'lardan bu yana geçirdiği evrim içinde bir tabu olmaktan çıktı ve olması gereken yere yerleşti: Diğer mücadele biçimleri gibi, silahlı mücadelenin koşulları ve olanakları da tarih ve siyaset tarafından belirleniyor, ahlâk ve ideoloji tarafından değil. ■

ÜTOPYACILIKTAN MARKSİZME MARKSİZMDEN ÜTOPYACILIĞA

Modern sosyalizmin kurucularından Friedrich Engels, 1874'-te bilimsel komünizmin "bütün o fantastik düşüncelerine ve ütopyacılıklarına karşın, bütün zamanların en yüce düşünürleri arasında yer alan ve dehalarıyla, doğrulukları bugün bizim tarafımızdan bilimsel olarak ispatlanmakta bulunan sayısız şeyi çok önceden görebilen üç adamın: Saint-Simon, Fourier ve Owen'ın omuzları üzerinde yükseldiğini" yazmıştı.

Saint-Simon, Fourier ve Owen'ın "çok önceden görebildikleri şey", henüz başlangıç halindeki modern uygarlığın insan soyunun çöküntüsünün de kurtuluşunun da imkanlarını barındırmakta olduğu, ancak maddi hayatın üretim tarzındaki bir dönüşümün bu uygarlığın insan soyu için bir felaket olmaktan çıkışını sağlayacağıydı. Bu imkânların henüz yeterince gelişmiş biçimleri içinde kendilerini dışa vurmadıkları, belirleyici toplumsal ilişkiler haline gelmedikleri 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında büyük ütopyacıların "dahice" sezebildikleri ise, bu dönüşümün yeni üretim ilişileri içinde belirmekte olan öznesinin kimliğiydi. Onların özel-

likle Owen'ın sezebildikleri, kapitalizmin yaratmakta olduğu yeni üretici güçler temeli üzerinde kolektif bir mülkiyet rejimi kurulmadıkça "bolluktan yoksulluk doğacağı"ydı.

Bununla birlikte, doğmakta olan kapitalizmin daha başlangıçlarındayken yarattığı muazzam altüstlüğe, emekçiler için yol açtığı sefalete ve manevi çöküntüye yönelttikleri eleştiriyi paylaşsalar da, Marx ve Engels ütopyacılarınkinden ayırdetmek için kendi komünizmlerini "bilimsel" olarak nitelendirmekten geri kalmamışlardı. Çünkü 19. yüzyıl ütopyacılarının gözünde kapitalizmin yarattığı sakatlıklardan kurtuluş için;

> "daha yetkin bir toplumsal rejim sistemi bulmak ve bunu propaganda ve eğer olanak bulunursa, model deneyler aracılığıyla topluma dışarıdan vermek gerekiyordu"[1]

Marx, ütopyacılardan farklı olarak kapitalizmin yerini komünizme bırakmasının aklî değil tarihi bir süreç olduğunu ileri sürerken şöyle yazmıştı:

> "İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce bir toplumsal formasyon hiçbir zaman yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağlarında tomurcuklanmadan aslayerlerini alamaz. Bu yüzden insanlık önüne ancak çözüme bağlayacağı sorunları koyar"[2].

---

[1] Friedrich Engels, *Socialism: Utopian and Scientific*, Marx-Engels, *Selected Works*, Cilt 3 içinde, s. 95-151, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Friedrich Engels, *Anti Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 2013.)

[2] Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Karl Marx-Friedrich Engels, *Collected Works*, c. 29 içinde, s. 261, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 2011.)

Marx ve Engels, bir yandan kapitalizmin yıkılışının gerekliliği ve kaçınılmazlığı görüşünü ütopyacılarla paylaşırken, öte yandan onun varoluşunun bir tarihsel meşruiyete de sahip bulunduğunu, çöküşünün de bu meşruiyetin son bulmasına bağlı olduğunu belirleyerek modern kapitalist toplumun dönüşme dinamiğinin ücretli emekle sermaye arasındaki çelişmede yattığını sergilemeye giriştiler. Dolayısıyla, modern sosyalizm, kapitalizm kadar bu ütopyacı komünizmlerin de eleştirisinin ürünü oldu.

Bununla birlikte, Marksizmin ütopyacılığı yalnızca olumsuz yönüyle, kapitalizme yönelttiği eleştiriyle içerdiğini sanmak kadar, sınıflardan, sınıf egemenliğinden, devletten özgür bir toplum özleminin 19. yüzyıl ütopyacılarıyla birlikte ve Avrupa'da doğmuş bulunduğunu düşünmek de komünizmin ütopyadan bilime doğru evrilme sürecinin kavranışı bakımından yanıltıcı olur. Bu yanılgının kaynağında çoğu kere, Marksizmin, esas olarak 19. yüzyıl Avrupası'nın doğa ve toplum bilimleri zemininde ve Avrupa uygarlığının bağrında kurulmuş olmasının yattığı söylenebilir. Öteki bilimleri, henüz, bilim adamlarının kendiliğinden felsefesinin aydınlattığı bir çağda, Marksizmin diyalektik maddeci yöntemsel çekirdeği Tarih biliminin göreli olarak yüksek bir temele yerleşmesini sağlamış da olsa, maddeci tarih anlayışının işlediği malzeme çok büyük ölçüde Avrupalı halkların tarihiyle sınırlı olmuştu. Bu yüzden, eşit ve özgür toplum ütopyalarının yalnızca Marx ve Engels'in dikkatlerini yönelttikleri 19. yüzyıl Avrupası'nın ütopyacı teorisyenlerinin örneğiyle sınırlı olduğu düşünülür, modern sosyalizm açısından bu ütopyaların varoluş nedenleri anlaşılır bulunursa da içeriklerinin boş inançlardan kurulu olduğu görüşü hayli yaygındır.

Oysa, bütün 20. yüzyıl boyunca toplumsal mücadeleler tarihinin sunduğu kanıtlara ve prehistorya araştırmalarından elde edilen bulgulara bakarak, insan soyunun her kavminin tarihinde, popüler kültürün değişmez ögelerinden birinin eşit ve özgür bireylerden oluşan bu toplum hasreti olduğunu söylemek mümkün. İnsan ancak yitirmiş olduğu bir şeyin hasretini çekebilir. Ve bugün sahip olduğumuz bilgiler, modern burjuva uygarlığında doruğuna varan insan ile doğa arasındaki yabancılaşmanın, insan benliğinin işbölümü ve uzmanlaşma ile parçalanışının, insan çalışmasının insanın kendi üzerindeki tahakkümünün kaynağı halini alışının, insan bigisinin cehaletin, zenginliğin yoksulluğun nedeni halin gelişinin ortak bir hikâyeye; sınıfsız bir toplumdan sınıflı bir topluma, devletsizlikten devlete geçişe dayandığını bize gösteriyor.

19. yüzyıl Avrupalı ütopyacılarının yaptığı, bin yıllar boyunca, göçler, savaşlar, keşifler ve ticaret yoluyla ilişki kuran her bir kavimden ötekine geçerek birbirine karışan mitolojilerin, efsanelerin, masalların, şarkıların, kültürlerin dilinde ifade edilen bu kaybedilmiş cennete olan hasreti, kapitalizmin şafağında, 19. yüzyıl Avrupası'nın rasyonalizmine tercüme etmekten ibaretti. Bir bakıma Marx ve Engels'in kendilerine deha atfettikleri büyük ütopyacıların büyüklükleri, insanlığın ortak hafızasının tüm ürününü bir araya getirebilmelerindeydi.

Ancak, bu ortak hafızanın hiç de değişmez bir anılar yığışması olduğunu varsaymak gerekmez. Sınıflı bir toplum halinde parçalandığından beri insanlıkta hep var kalan bu özlem kendisini her yeniden üretişinde içinde yaşadığı çağın imkânlarından beslendi. O çağın özgül koşullarında üretilmiş duyarlılıkları yansıttı. O yüzdendir ki, bir önceki dönemin

popüler ütopyalarının hepsinde içkin olan ortak pastoral karakter, kırsal hayat biçimleri üzerine kurulu tasavvurların geriye dönük doğası, kapitalizmi aşan bir proje için zihinlerini yoran Marx ve Engels için bir esin kaynağı olmak bakımından herhangi bir pozitif unsur içermezdi. Onlar için sorun yalnızca özel mülkiyeti aşmak değil, kapitalist özel mülkiyeti aşmak, soyut olarak devleti değil, burjuva devletini aşmak, insanlığı aile, kabile ya da ulus olarak değil dünya tarihsel bir bütünlük olarak kardeşlik halinde yeniden, yerel parçalanmışlığı içinde değil, evrensel bütünlüğü içinde kurmak, doğa güçlerinin esiri olarak değil ona hâkim olarak doğaya iade etmekti. Marx ve Engels'i, örneğin Saint-Simon'a doğru çeken şey o yüzden sırf "efendisiz" yaşama hasretinin bir kez daha ifade edilmesi değil, onun kapitalizmin yarattığı üretici güçlerde içkin imkanı olan "kişilerin yönetiminden eşyanın idaresine" geçiş gibi ancak makineli üretim üzerinde tasavvur edilebilecek bir ütopyayı kurmuş oluşudur.

Beri yandan, Marx ve Engels'in ütopyacı fantezilere yönelttikleri eleştiri boyunca ütopyacılığın akıl ve iradeye yüklediği mucizevi güç karşısında tarihe yaptıkları vurgu, ayrıntılı bir gelecek toplum tasarımı ortaya atmaktan bilinçli olarak geri çekilişleri, kapitalizm ile komünizm arasında işçilerin içinde egemen sınıf olarak örgütlenecekleri bir devletin gerekliliği kavrayışı ve nihayet 1848 Avrupa devrimleri ve Paris Komünü'nün yıkılmasının ardından Avrupa'da hattâ bir işçi devrimi için şartların olgunlaşmamış olduğuna ilişkin göndermeleri, Marksizmde ütopik bir unsurun bulunmadığı, doktriner olarak kendinden önceki komünizmlerden hiçbir pozitif unsuru içermediği bunlardan kategorik bir kopuş olduğu yolunda ilerlemeci bir Marksizm yorumuna da yol açtı.

Böylelikle özellikle I. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde siyasal düzeyde kapitalizmin bir komünist devrime elverecek kertede olgunlaşmadığı ve komünizmin bir devrimle değil, parlamenter bir iktidar değişikliğiyle mümkün olduğundan hareket etmekle yetinmeyen öte yandan komünizme ilişkin tasavvurlarının da kapitalist üretim tarzı ile aynı düzlem üzerine yerleştiği komünist parti politikaları, Marksist komünizm teorisinde yaşar kalan ve onun kendinden önceki komünizmlerle sürekliliğini oluşturan ütopik unsurun teoriden dışlanmasına yol açtı. Komünizmi alelade bir barış ve ilerleme ideolojisi halinde köksüzleştirdi.

Beri yandan, komünist partilerin gecikmiş burjuva devrimlerine önderlik ederek iktidarı fethettikleri ülkelerde aynı ilerlemeci komünizm perspektifleri doğrultusunda maddi üretici güçlerin aşırı çalışma yoluyla geliştirilmesi girişimlerinin doğrulanmasının aleti olarak, varolanı haklı göstermenin ideolojisi haline gelen resmileştirilmiş komünizm kendi eylemlerinin bütünlüğünü "gerçekte varolan sosyalizm" (*"really existing socialism"*) olarak nitelerken, Marksizmin ütopik içeriğini "reel" sistemden dışladığını da çoktan ilan etmiş bulunuyordu.

Komünizmin Marx öncesi dönemdeki başarısızlığının nedeni, bir gelecek toplum tasarımı olarak, var olan toplumda hiçbir gerçek toplumsal güce tekabül etmeyen, tarihsel bir özneden yoksun fanteziler dizisi halinde kalmış olmasıydı. Marx ve Engels'in komünizmin gerçek olabilmesi için gerçek bir tarihsel özneye, proletaryaya, proletaryanın burjuvaziye karşı sınıf mücadelesine dayanması gerektiği belirlemesine içerik ve gerçeklik kazandırmak üzere giriştikleri ütopyacılık eleştirisi, işçilerin sınıf mücadelesi geliştikçe her türlü siyasal

eyleme karşı kayıtsız birer mezhebe dönüşen ütopyacı akımlara karşı hayli sert boyutlar almıştı:

> "Eleştirel ütopyacı sosyalizm ve komünizmin önemi tarihsel gelişmeyle ters orantılıdır. Modern sınıf mücadelesi gelişip belirli biçimler aldıkça, pratik deneyimden bu fantastik kaçış, pratik gerçekliğe karşı fantastik saldırılar bütün pratik değerlerini ve teorik haklılıklarını yitirir. Bu yüzden bu sistemlerin kurucuları birçok bakımdan devrimci oldukları halde, onların tilmizleri her hal ve kârda gerici mezhepler kurmaktan başka bir iş yapmakta değillerdir. Proletaryanın ilerleyen tarihsel gelişmesi karşısında ustalarının başlangıçtaki görüşlerine yapışıp kalırlar. Bu yüzden de sınıf mücadelesini yatıştırmaya ve sınıf karşıtlıklarını uzlaştırmaya çabalarlar. Durmaksızın kendi toplumsal ütopyalarının tecrübe edileceği günü hayal eder (...) ve bu havada kurulacak şatoları gerçekleştirmek üzere burjuvaların hislerine ve cüzdanlarına seslenirler. Derece derece hepsi de gerici muhafazakâr sosyalistlere dönüşürler; onlardan tek farkları olsa olsa kendi toplumsal doktrinlerinin mucizevi etkilerine bağnazca ve batıl bir inançla sarılmaları ve daha sistematik vaazlar vermeleri olabilir. Bu yüzden işçi sınıfı adına her türlü siyasal eyleme şiddetle karşı çıkarlar; onlara göre böylesi eylemler ancak yeni yalvaca karşı kör inançsızlığın ürünü olabilir. İngiltere'de Owencılar, Fransa'da Fourierciler bu gerekçeyle Chartistlerin ve Reformistlerin karşısında yer alırlar."[3]

Marx ve Engels'in kendi komünizm teorilerini maddeci tarih anlayışı temelinde kurarak sınıf mücadelesi aracılığıy-

---

[3] Marx-Engels, *Manifesto of the Communist Party, Collected Works*, Cilt 6, s. 514-17 içinde, Progress Publishers, Moskova 1969, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, Yordam Kitap, 2008.)

la siyasal iktidara yöneltmeyi öngördükleri işçi sınıflarının ve devrimci aydınların karşısında çürütmeye giriştikleri ütopyacılığa yönelttikleri saldırılar meyvasını verdi. Yozlaşarak çoğu Avrupa ülkelerinde mutlakiyetçi ve Bonapartist yönetimlerin burjuvaziyle mücadelede işçi sınıfının ve zanaatkarların kimi sektörlerini yanlarına çekmek için bir alet olarak kullanmayı umdukları 19. yüzyıl ortalarının ütopyacı mezhepleri, gelişen proleter partileri karşısında toplumsal eleştiri sahnesini terketmek zorunda kaldılar.

Günümüzde ise sanki ters yoldan en başa dönülmüş gibidir. Marx ve Engels'in komünizme gerçektik kazandırmak için açtıkları politik mücadele çığırı yozlaşmaya uğramış, Marksizmin eleştirici içeriği boşaltılmış, komünizm burjuva dünyası içinde bir eğilim halinde kendi karşıtına iltica eder olmuştur. Günümüzün hâkim "komünizm"inde burjuva üretim tarzının, burjuva toplumsal ilişkilerin, burjuva toplumsal normların meşruiyeti artık kabul edilmiş, teoriye içselleştirilmesi zorunlu birer postula halini almıştır.

Bugün artık Marksizmin kendisi, "reel sosyalizm"in gözünde bir ütopyaya dönüşmüş bulunuyor. Ancak, gerçekten de, 70'den çok yıl sonra kapitalist dünyayla eklemlenmeye yönelenen ve insanlık için herhangi bir gelecek vaadinin taşıyıcısı olma olasılığını terkeden resmî komünizmin eleştirisi için Marksizmde içkin olan ütopyacı çekirdeğe başvurmak bugün her zamankinden daha çok gerekli kabul edilebilir. Marksizm bütün öteki ütopyalardan iki temel unsuru devralmıştı: özgürlük ve bolluk!

> " Gerçekte, özgürlüğün alanı ihtiyaçlar ve dünyevi endişelerle belirlenen emeğin bittiği yerde başlar; şu halde, eşyanın tabiatı uyarınca özgürlük hakiki maddi üretim alanının dışında bulunur. Uygar insan da tıpkı vahşi gibi ihtiyaçlarını tatmin etmek, hayatını korumak ve yeniden

> üretmek için tabiatla boğuşmak zorundadır (...) Bu alandaki özgürlük ancak toplumsallaşmış insanda, doğayla birbirlerini karşılıklı değiştirmelerini akli olarak düzenleyen, doğanın kör güçleri gibi onun hükmü altına girmek yerine onu kendi ortak denetimleri altına alan ve bunu en az güç harcayarak ve kendi insan tabiatlarına en elverişli şartlar altında başaran ortak üreticilerde oluşabilir. Ancak bu, gene de bir gereklilik alanı olarak kalır. İnsan enerjisinin, kendi içinde bir son olan, ancak gene de bu gereklilik alemini temel alarak tomurcuklanabilecek olan gelişmesi, hakiki özgürlük alemi ancak bu alanın ötesinde başlar. İşgünün kısaltılması bunun temel önkoşuludur."[4]

Bolluk ve özgürlük dünyası, ancak bundan yoksun olanların, yoksulların ve ezilenlerin rüyası olabilirdi. O yüzden toplumun küçük bir azınlığının büyük üretici çoğunluğunun artık emeğine el koymasının çeşitli biçimlerinin birbirini izlediği uygarlık çağı, aynı zamanda her ulustan, her kavimden yoksul köylülerin, kölelerin, zanaatkârların, yarıcıların, çırakların, kalfaların, işçilerin kimi zaman yarı dinsel biçimler, kimi zaman her türlü kuraldan arınmış müthiş bir başıbozukluk içinde dile getirdikleri protestoların, isyanların, kimi zaman kaçışların berisinde çekile gelen azabın dineceği bir gelecek tasarımının sonsuz çeşitliliğinin dile getirildiği bir çağ da oldu.

Marksizm, yoksulların ve ezilenlerin bütün bu ütopyalarının ortak dilini devralabildiği içindir ki, gerçekte modern ulusların proletaryasının kurtuluşunun ideolojisi olduğu halde, Asya'nın ve Avrupa'nın gecikmiş burjuva devrimlerinin önderliğini üstlendiğinde çok geniş proleter ol-

---

[4] Karl Marx, *Capital* c. 3, Marx-Engels, *Collected Works*, Cilt 37 içinde, s. 801-817, kendi çevirim (Türkçe baskı için bkz. Marx, *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, c. 3, Sol Yayınları, 2011).

mayan halk yığınlarının enerjisini bir genel kurtuluş amacı çerçevesinde seferber edebildi. Marksizmin gerçekte son derece karmaşık olan dilinin kırsal halkların diline tercüme edilebilirliğini sağlayan onun bu tarihsel içeriği, insanlığın kolektif kurtuluş mücadelesinin mirasını içeren organikliğiydi de.

Günümüzde kapitalizmin dünya ölçeğindeki eşitsiz ve bileşik gelişimi çerçevesinde hemen hemen bütün ülkelerde ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülüşünü neredeyse eşbiçimli kıldığı, dolayısıyla Marksizmin giderek çok daha yaygın bir alan üzerinde operasyonel bir karakter kazanabilmesi imkânlarının yeniden belirdiği bir çağda, onun ezilen halkların kolektif mücadele mirasının özünü içermesi kadar, yeni hayat şekillerine dair ütopyasının da yeniden hayat bulması imkânlarının her zamankinden daha kuvvetli olduğu söylenebilir. Kapitalist uygarlığın yeni yaşam imkânlarını insanlığın topyekûn yok oluşuna, özgürlüğün imkânlarını sermayenin hakimiyetinin koşullarına, aşırı bolluğu aşırı yoksulluğun ön şartına dönüştüren iki yüzlü dünyasında Marksizmin komünist bir gelecek tasavvuru olduğunun bir kere daha ve sistematik bir tarzda hatırlanması, onun tarihsel imkânlarının keşfine dayanan özünün günü birlik gerçekliğin yüzeyselliğine feda edilmemesi zorunluluğu, belki de günümüzün Marksistlerinin eskiden ütopyacılığın katettiği yolu tersinden katetmelerini gerektiriyor.

Beri yandan kaçınılmaz bir biçimde, kendi çağının Avrupasının zihniyetinin damgasını taşıyan, insanlık için bir gelecek tasavvurunu "eurocentric" bir tarzda formüle eden Marksizme, Asyalı ulusların ve halkların özgün deneyiminin içkinleştirilmesi kadar onu milli renklere boyayan ve bütün

insanlık için taşıyabildiği kurtuluş ideolojisi niteliğini "milli kalkınma" ideolojisi olarak güdükleştirip kısırlaştıran yorumlardan arındırılması ve bütün bunların hakikaten bilimsel bir tarzda gerçekleştirilmesi gerekliliği, bütün burjuvalar dünyasının Marksizmin "artık öldüğünü" ilan ettikleri bir yüzyıla girerken, günümüz Marksistlerinin karşısında duran en önemli meseleleri oluşturuyor.

İnsanlığın eğer bir geleceği, geleceğe dair bir umudu olacaksa, ona bunu vaat edebilen, bunu yalnızca bilimsel değil, ideolojik olarak da yapabilme yeteneğine sahip biricik teorik çerçeve hâlâ Marksizm olarak duruyor.

İnsanlık toplumsal eleştiriye ve toplumsal kurtuluşun bilimsel bir ideolojisine, Marksizmin eş anlı olarak hem ütopyacı komünizmin fantazyalarına hem de kapitalizmin acımasız gerçekliğine yönelttiği eleştiriyle varmıştı. İnsanlığa bir gelecek tasarımı diye sunulan her şeyin kapitalist hayat tarzının modifikasyonları halini aldığı günümüzde Marksizmin çekirdeğindeki ütopyanın ortaya çıkarılması, onun asıl rasyonel sunuluşu olabilir. Günümüzde Marksistin ütopyacı, ütopyacı denmeye değecek kişinin de Marksist olması gerekli gibi görünüyor.■

KOMÜNİST MANİFESTO: TEORİNİN PRATİĞİ, PRATİĞİN TEORİSİ

Teorinin pratiği, pratiğin teorisi

Karl Marx, 1848 Devrimleri'nin başarılı bir proleter devrimine dönüşmesine ilişkin sonuncu umudunun da Fransa'da III. Napoléon'un darbesi ile yıkılmasının ardından giriştiği bir genel muhasebe olan *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde şunları yazmıştı:

> "İnsanlar, tarihlerini kendileri yaparlar, ama bunu, kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan verili olan ve geçmişten miras kalan koşullar içinde yaparlar. Ölü kuşakların bütün geleneği, olanca ağırlığıyla yaşayanların zihinleri üzerine çöker ve onlar kendileriyle birlikte kendi dışlarındaki dünyayı bir başka biçime dönüştürmekle, yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır göründükleri zaman bile, özellikle devrimci bunalım dönemlerinde, korkuyla geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırlar...
>
> "...Proletarya devrimleri, 19. yüzyıl devrimleri olarak durmaksızın kendilerini eleştirir, ilerleyişleri boyunca

> kendi gelişmelerini sürekli yarıda keser, tamamlanmış olana geri dönerek onu tazelemek ve canlandırmak için ilk girişimlerinin kararsızlık, zaaf ve zavallılığını acımaksızın didik didik ederler... kendi amaçlarının muazzam sonsuzluğu karşısında her türlü geri çekilişi artık olanaksız kılıncaya kadar her seferinde yeniden gerilerler ve sonunda bizzat koşullar kendilerine haykırır: *'Hic Rhodus, hic salta!'*"[30]

Marx'ın burada yaptığı dökümün yalnızca 1848 Devrimleri'nin bir genel muhasebesiyle ilişkili olmadığını; "kendisini eleştiren devrim" metaforu ile kastedilenin, aslında, Engels'le birlikte kendisinin, 1848 Devrimleri'nin gidişat ve sonucuna ilişkin öngörüleriyle, bu devrim süreci içindeki pratiklerinin bir eleştirisi olduğunu düşünmek mümkün görünüyor.

Örneğin, "ölü kuşakların bütün geleneğinin olanca ağırlığıyla yaşayanların zihinleri üzerine çökmesi"nin, yalnızca, Paris'te, Viyana'da, Berlin'de ayaklanan kitlelerin 1789 ve 1830'da olduğu gibi, başlarında burjuvazileriyle bir devrim yapabileceklerine dair hayallerinin edebi bir anlatımı olduğunu düşünmekle yetinilebilir mi? Bu gözlemin, en az bu kitlelerin hayalleri kadar, Marx ve Engelsin 1848 Devrimleri'nin gidişatının her evresinde yıkıma uğratılan beklentileri için de doğru olduğunu, Engels'in kendisi, Marx'ın "*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne 1895'te yazdığı "Giriş"te şöyle dile getirmişti:

> "Şubat devrimi patlak verdiği zaman hepimiz, koşulları ve devrimci hareketlerin gidişini kavrama bakımından,

---

[30] Karl Marx, *Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*, Marx-Engels, *Collected Works*, Cilt 11 içinde, s. 103-11, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 2011).

> geçmiş tarihsel deneyimin, özellikle de Fransız deneyiminin büyülü etkisi altındaydık. Genel altüst oluş işareti bu sefer de, 1789'dan bu yana tüm Avrupa'nın tarihine hükmetmiş olan Fransa'dan gelmemiş miydi? Bu yüzden Şubat 1848'de Paris'te ilan edilen 'toplumsal' devrimin, proletarya devriminin, nitelik ve gidişatı hakkındaki fikirlerimizin, 1789 ve 1830 modellerinin anılarının damgasını taşıması, aşikâr olduğu kadar kaçınılmaz bir şeydi de."[31]

Aynı şekilde, "kendilerini eleştiren (...) ilk girişimlerinin kararsızlık, zaaf ve zavallılığını acımaksızın didik didik edenler", herhalde, Engels'in, "henüz, zaferden sonra izlenecek yol hakkında kesinlikle hiçbir fikirleri bulunma[dığını]", "kendi ihtiyaçlarının ne olduğunu idrak edeme[diğini], bunları ancak belirsiz bir duygu halinde hisset[tiğini]" yazdığı[32] Paris ve Berlin proletaryası olamazdı. Bu eleştiri pratiğinin öznesinin, *Manifesto*'da "hareket hattını, koşulları ve proleter hareketinin nihai genel sonuçlarını açıkça kavrama üstünlüğüne sahip" olduğunu yazdıkları komünistler, yani en başta Marx ve Engels olduğunu düşünmek hem mantığa hem tarihsel gerçeğe uygun düşer.

1848 Devrimleri'nin bir genel bilançosu, Marx ve Engels'in faaliyetlerinin değerlendirilmesi bakımından paradoksal sonuçlar verir. Kesin olan iki şeyden sözedilebilir: Marx ve Engels, "proleter hareketinin nihai genel sonuçlarını" gerçekten de herkesten iyi kavradıklarını *Manifesto*'da

---

[31] Friedrich Engels, "Introduction to Karl Marx's *The Class Struggles in France 1848 to 1850*", Marx-Engels, *Collected Works*, c. 27 içinde, Progress Publishers, Moskova s. 506-24, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1996.)

[32] Aynı yerde.

kanıtlamışlardı; ancak "1848 Devrimleri", bunun pratikte doğrulanması için pek fazla kanıt sunmadı, *Manifesto*'da öngörülenin tersine, kapitalizmin gelişmesi 1848'den sonra daha da hızlandı. *Manifesto*'da sergilenen, kapitalist toplumun yerini bir devrimle komünist topluma bırakmasının diyalektiği, 1848 Devrimleri'nden sonra da, henüz sadece bir teorik hakikatti. Kapitalizm, yıkılacağına dair hiçbir pratik işaret vermiş değildi. Almanya ve Polonya'daki devrimin "hareket hattını ve koşulları"nı ise, doğru tespit edememişlerdi. 1848 Devrimi, Engels'in deyişiyle "onları ve onlar gibi düşünenleri" haksız çıkardı.

Manifesto'dan Talepler'e

"Proleter hareketinin nihai genel sonuçları"na ilişkin görüş, *Komünist Parti Manifestosu*'nda dile getirilmişti. "Avrupa'da bir hayalet kol geziyor, komünizm hayaleti", cümlesiyle başlayan, başlıca dört bölümden oluşan bu metnin "Burjuvalar ve Proleterler" başlığını taşıyan birinci bölümü, maddeci tarih anlayışının bakış açısıyla dünya tarihi üzerinde hızla göz gezdirdikten sonra, kapitalizmin gelişmesinin, bugün de parlaklık ve canlılığını koruyan, edebi bakımdan son derece güzel bir anlatımını verir. Proleterler ve burjuvalar arasındaki sınıf mücadelesinin doğasını, işçi sınıfını bir devrime götüren "tahammül edilmez" koşulları açıklar.

"Proleterler ve Komünistler" başlığını taşıyan ikinci bölüm, komünistlerin devlet, toplum, aile, mülkiyet, toplumsal ilişkiler hakkındaki düşüncelerini açıklar ve devrimle egemen sınıf konumuna sıçrayacak olan proletaryanın burjuva-

ziyi mülksüzleştirerek üretim tarzında bir devrim meydana getirmesinin programını, bir sosyalist programı ortaya koyar.

"Sosyalist ve Komünist Literatür" başlığını taşıyan üçüncü bölüm, Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan çeşitli sosyalist eğilimlerin karşılıklı ilişkilerini; proleter sosyalizmi ile, küçük burjuva, burjuva, gerici ve ütopyacı sosyalist hareketler arasındaki karşıtlıkları dile getirir.

"Komünistlerin Varolan Çeşitli Muhalefet Partileri Karşısındaki Durumu" başlıklı dördüncü bölümde de, komünistlerin öteki işçi sınıfı partileriyle olan ilişkilerini ve devrimin arefesinde özü demokratlarla ittifak olan, taktiğini formüle eder.

Marx, 1848 Devrimleri'nden çıkarken, *Manifesto*'nun dördüncü bölümünü, askeri diktatörlüklerin darbeleriyle çökertilen parlamentoların yıkıntıları altında bırakacak, ama henüz bir nebula halindeki siyasal kavramlar donanımını da bu darbeler altında biçimlendirecekti.

Manifesto'nun ilk üç bölümünü yazarken, Marx ve Engels'in zihinlerinin gerisinde kapitalizmin en gelişmiş biçimlerini barındıran İngiltere vardı. Sonuncu bölümü yazarlarken de geri, feodal-bürokratik bir rejim altında yaşayan Almanya'yı bir an olsun akıllarından çıkarmamış oldukları söylenebilir. Bütün ülkeleri bir devrimci kaynaşma haline sokan Avrupa devrimi içinde, gene de doğrudan eyleme girişebilecekleri tek ülkenin Almanya'dan başkası olamayacağı düşünülürse, *Manifesto*'nun kurgusundaki bu asimetriyi anlamak kolaylaşır.

Komünist Partisi'nin Almanya'daki talepleri

Komünist Manifesto'nun taktik planının ayrıntılı bir reprodüksiyonu olan "Talepler" metni, Marx ve Engels'in Almanya'da yaklaşmakta olan devrimin karakteri hakkındaki görüşlerinin temel belgesidir. Bu taktik plan, bir burjuva devriminde proletaryanın en uç muhalefet partisi olarak kapitalizm çerçevesindeki taleplerinin bir formülasyonunu içerir. "Talepler"in en çarpıcı yönü, *Manifesto*'da bir burjuva devrimini proleter devrimine bağlayacak halka olarak kaydedilen "mülkiyet sorunu"nun herhangi bir biçimde dile gelmemiş olmasıdır. *Manifesto*'da komünistlerin devrimci demokratik hareketler içinde "o andaki gelişme derecesi ne olursa olsun başlıca sorun olarak mülkiyet sorununu öne çıkarmaları"nın gerekliliği özellikle vurgulanmış olduğu halde, "Talepler"de hiçbir biçimde bireysel özel mülkiyet ile toplumsal mülkiyet arasındaki çatışmanın sözünün edilmediği görülür. Öne çıkartılan sorun, Almanya'nın bir demokratik cumhuriyet altında birleştirilmesi ve feodal ilişkilere son verilmesidir.

Bütün bunlar, Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nin Giriş'inde yazdıklarıyla karşılaştırılacak olursa daha da çarpıcı hale gelir. Marx, bu metninde, Almanya için hiçbir burjuva kurtuluş programı olamayacağını şöyle kaydetmişti:

> "Almanya için bir ütopyacı düş olan şey, radikal devrim, insanın genel kurtuluşu değil, kısmi, sırf siyasal bir devrim, yapının temellerini ayakta bırakan bir devrimdir. (...) kısmi bir kurtuluş (...) sivil toplumun bir kesiminin kendisini kurtararak genel egemenliğe ulaşmasıdır. (...) Ama Almanya'da hiçbir sınıf, onu toplumun yıkıcı temsilcisi

> yapacak cüret, kararlılık ve acımasızlığa sahip değildir... Almanya sonuna kadar giden bir devrim yapmadıkça, devrim yapmış olamaz. Almanya'da Ortaçağ'dan kurtuluş Ortaçağ üzerindeki kısmi zaferlerden de kurtuluşla mümkündür."[33]

Oysa "Talepler"de kısmi kurtuluş'un, yani burjuva devriminin, nihai kurtuluş'un, yani proleter devriminin ön şartı halinde ele alındığı görülür.

Bütün bunlara karşılık, çelişik gibi görünen bu belirlemeler arasında bir iç bağlantının bulunduğunu söylemek mümkün. Üzerinde durulması gereken birinci nokta, tarihsel tecrübeyle ilgilidir. Bir proleter devriminin imkânları üzerindeki bütün teorik spekülasyonlara rağmen, 1848 Devrimleri patlak verene kadar dünya tarihinde bağımsız bir proleter devrimi gerçekleşmiş değildi ve Engels'in yukarıda atıfta bulunulan pasajında dile getirildiği gibi, elde bulunan yegâne model, burjuva devrimlerine ilişkindi.

Bu tecrübeye dayalı varsayım şuydu: Bu azınlık devrimleri, mantıki sonuçlarına ulaşmak için hamle yaptıklarında bir tutucu ve bir radikal kanada bölünürler; radikal kanat, son bir çırpınışla, yüzünü pleblere döner, onların taleplerinin sözcüsü haline gelerek yeni güçler derlemeye çalışırdı. İlk tarihsel eylemi, mutlakiyetçi rejimleri devirmek olan ve bu yüzden burjuvaziyi siyasal sahnenin merkezine doğru sürüklemesi beklenen 1848 Devrimlerinde de, devrim mekanizması aynı şekilde çalışacak olursa, burjuva kampı eski düzenle

---

[33] Karl Marx, *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, Cambridge University Press, 1970, s. 135, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1997.)

çatışması sırasında bu şekilde bölündüğünde, Almanya'da 17. yüzyıl İngilteresi'ne ve 18. yüzyıl Fransası'na göre çok daha gelişmiş olan proletarya, "Avrupa uygarlığının çok daha ileri koşullarında", küçük burjuvazi ve köylülerin başına geçerek radikal kanada düşen rolü oynayabilirdi. Sonuç olarak, yeni imkânlar ancak eski model içinde tasarlanabiliyordu. Yeni bir model, ancak yeni bir tecrübeden çıkabilirdi. Bunun için ise, proletaryanın bağımsız eylemiyle tarih sahnesinde yerini alması gerekliydi. Dolayısıyla, modelin zaafının mantıksal değil, tarihsel olduğu söylenebilir.

İkinci nokta, kapitalizmin eşitsiz gelişmesinden doğan kendine özgü özelliklerdir. Almanya, uluslarası ticaretten beslenen bir ticaret burjuvazisi ve mali burjuvaziye sahip olmadığı halde, özellikle Ren ve Saksonya bölgelerinde yeni mekanize sanayi teknolojisi temeli üzerinde bir sanayi burjuvazisi gelişmişti. Proletaryanın, Marx'ın tabiriyle "doksan dokuz parçaya bölünmüş" olan Almanya'da merkezî bir güç haline gelebilmesi ve ulusal ölçekte bir nüfuz edinebilmesi için ihtiyaç duyduğu her şey, bu sanayi burjuvazisinin feodal rejime karşı talepleriyle bütünüyle örtüşüyordu. Proletaryanın gerçek bir toplumsal güç oluşturabilmesi, sanayinin gelişmesini, sanayinin gelişmesi ise monarşik rejimin parçalanmasını gerektiriyordu.

1848 Devrimleri'nin gidişatı, Marx ve Engels'in bu varsayımlara dayalı taktik çizgilerini sonuçsuz bıraktı. Fransa'daki Haziran Ayaklanması, Avrupa tarihinde ilk kez bir proleter devriminin pratik bir imkân haline geldiğini gösterir göstermez, Alman burjuvazisinin proletaryadan duyduğu içgüdüsel korku, dolaysız bir siyasal davranışı geliştirdi. Daha en baştan monarşi ile uzlaşma kapılarını açık tutmayı benimse-

miş olan Alman burjuvazisi, kendisini gericiliğin, militarizmin ve despotluğun kollarına attı. *Neue Rheinische Zeitung*'da Aralık 1848'de yayınlanan Marx'ın şu satırları, eski taktiğin sonunun geldiğinin de ilanıydı:

> "Prusya burjuvazisi, eski toplumun temsilcileri olan monarşi ve soylular karşısında bütün modern toplumu temsil eden 1789'un Fransız burjuvazisine benzemiyordu. Bir tür zümre konumuna düşmüş (...) daha en baştan halka karşı ihanete meyletmişti (...) çünkü kendisi zaten eski topluma ait bulunuyordu."[34]

Devrimin bundan sonraki hikayesi biliniyor. Önce Fransa'da, ardından Almanya, Avusturya, Macaristan ve her yerde her milletin "paşaları", kılıçlarını burjuvazinin emrine verdiler, bir proleter devrimi korkusuyla titremekten kurtardıkları burjuvalar da "kılıç hakkı" olarak onlara burjuva toplumunun yekpare siyasal egemenliğini kullanma hakkını bağışladılar. Bütün Avrupa başkentleri proleterlerin kanıyla yıkandı.

Sürekli devrim ve proletarya diktatörlüğü

Modern toplumun iki sınıfının bütün ulusu iki kampa bölerek birbirlerine karşı giriştikleri ilk çatışma olan 1848 Devrimleri, yeni bir maddi tecrübe mirası oluşturdu. Marx ve Engels'in bu tecrübenin üzerinden daha bir yıl geçmeden ina-

---

[34] Karl Marx. "Bourgeoisie and Counterrevolution", *Neue Rheinische Zeitung*, 11 Aralık 1848, Marx-Engels, *Collected Works*, c.8, s.154, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx. *Seçme Yapıtlar*, Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara, 1976).

nılınaz bir zeka kıvraklığı ile çıkarttıkları sonuçlar, proleter devrimlerinin daha sonraki gelişme yollarının perspektif ve taktiğini *Manifesto*'nun nihai genel sonuçlarına ekledi. Bu teorik faaliyetin iki ürünü -sürekli devrim ve proletarya diktatörlüğü- proleter devrimin politik cephaneliğinin başlıca iki kavramı olarak teorinin ve sosyalist hareketin gelişimi bakımından büyük önem taşıdılar. Sosyalist hareketin tarihinde uğradığı her bölünme, bu iki kavramın çevresinde bir teorik tartışma külliyatının birikmesine yol açtı.

Sürekli devrim taktiği, önceki taktik çizgiden, burjuvaziye hiçbir devrimci rol atfetmemesiyle, öte yandan, eski rejim karşısında anlık olarak devrimci roller oynayabilecekleri varsayılan sınıflarla kesin bir örgütsel ayrım öngörmesiyle ve "bütün az ya da çok mülk sahibi olan sınıfların egemenlik mevkiinden uzaklaştırılmalarına, proletaryanın devlet iktidarını fethetmesine kadar devrimi sürekli kılmak" görevini gündeme getirmiş olmasıyla ayırt edilir. Marx, bütün Alman Devrimi boyunca Komünistler Birliği'nin "Talepleri" içinde ifade edilmiş olmayan şeyi, Mart 1850'de Merkez Komitesi'nin Tebliği'nde sürekli devrim taktiğinin hedefi kılar:

> "Bizim için mesele, özel mülkiyetin şekil değiştirmesi değil, yok edilmesi; sınıf uzlaşmazlıklarının yumuşatılması değil, sınıfların ortadan kaldırılması; varolan toplumun iyileştirilmesi değil, yeni bir toplumun kurulması olabilir ancak"[35].

---

[35] Karl Marx ve Friedrich Engels. "Address of the Central Committee to the Communist League", Londra, Mart 1850, Marx-Engels, *Collected Works*, c. 10 içinde, s. 371-77, Progress Publishers, Moskova, kendi çevirim.

Sürekli devrim taktiği, hâlâ, burjuva toplumun genel çerçevesi içinde kalabilecek bütün devrimci talepler gerçekleşmeksizin proleterlerin gerçek kurtuluş yoluna giremeyeceklerini öngörmekle birlikte, Alman Devrimi'nin tecrübesinden çıkan en önemli sonuçlardan biri olarak proletaryanın bu devrimde burjuva kurumların yanısıra, bir hareket üssü ve ikinci bir iktidar merkezi olarak yerel egemenlik organları oluşturmalarını öngörür ve modern proleter devrimin örgütlenmesi için de yepyeni bir gerçekleşme modeli sunar.

Marx, 1848 Devrimleri'nin sonuçlarını Fransa'da izlerken sürekli devrim kavramını, yalnızca gecikmiş burjuva devrimlerinin sınıf mevzilendirilmesine ilişkin bir problematik içinde görmediğinin bir açıklamasını da vermiş olur. Marx, ilk kez 1848 Devrimleri'nde kendisini fiilen öteki sosyalizmlerden ayrıştıran proleter sosyalizminin, tarihsel tecrübenin belirlediği niteliklerini *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde sıralarken şöyle der:

> "Bu sosyalizm, genel olarak sınıf farklılıklarının; bu sınıf farklılıklarının dayandıkları bütün üretim ilişkilerinin; bu üretim ilişkilerine tekabül eden bütün toplumsal münasebetlerin ortadan kaldırılmasına; bu toplumsal münasebetlerden çıkan bütün düşüncelerin alaşağı edilmesine varana kadar devrimin sürekliliğinin ilanıdır ve, zorunlu bir geçiş uğrağı olarak proletaryanın sınıf diktatörlüğüdür."[36]

Böylece, *Manifesto*'da "egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya" formülasyonuyla, henüz bu örgütlenmenin so-

---

[36] Karl Marx, *The Class Struggles in France, 1848 to 1850*, Marx-Engels *Collected Works*, c. 10 içinde, s. 101-31, Progress Publishers, Moskova, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımları*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 2012.)

mut biçimlerinin tecrübeye dayalı bilgisi ortada bulunmaksızın belirlenmiş olan iktidar uğrağı da tarihsel formülüne kavuşur. Böylelikle, sanki bir kere daha 1844'te, Hegel eleştirisi sırasında elde edilmiş olan teorik pozisyona geri dönülmüş gibidir; bir kere daha Almanya'da "genel kurtuluş, herhangi bir kısmi kurtuluşun *sine qua non*'u" olarak ilan edilmektedir. Ancak aradaki pratik momentin zengin bilgisinin yarattığı muazzam fark gözönünde tutulduğunda, bunun eski saf teorik pozisyonlara çekiliş olmayıp o teorik konumun sağladığı dayanakla tecrübenin zihinde yeniden üretilmesi ve böylelikle ileriye doğru atılan bir adım olduğu anlaşılır. Marx'ın, "yerine getirilmiş gibi görünene geri dönmek"le kast ettiğinin bu olduğu düşünülebilir.

"Eleştiri silahı", teorik bir imkân olarak bir proleter devriminin bilgisini sağlamıştı, "silahların eleştirisi" ise imkânın gerçeğe dönüşme momentinin bilgisinin teoriye kazarulmasını mümkün kıldı. Böylece modern sosyalizm, maddeci tarih anlayışıyla geliştirilmiş siyasal donanımının en elemanter unsurlarını tıpkı kendi bilgisini oluştururken olduğu gibi akıldan değil, tarihten çıkarttı. 1848 Devrimleri, teoride spekülatif olan her şeyi toprağa gömerken, dolaysız tecrübeyi teori katına çıkarmanın tarihsel imkânını sundu.

Marx ve Engels'in 1848 Devrimleri'nin gerçekleşmesine ilişkin yanılgıları bir bakıma teorinin doğruluğunun kanıtları olarak da kabul edilebilir. Marx , "Feuerbach Üzerine Tezler"inin 2.'sinde " *...insan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu yanlılığını (Diesseitigkeit) pratikte kanıtlamalıdır*"[37], demişti. Ancak bir devrim, Marx'ın devrimin taktik

[37] Karl Marx, *Theses on Feuerbach*, Marx-Engels, *Collected Works*, c. 5 içinde, s. 3-4, Progress Publishers, Moskova, kendi çevirim. (Türkçe baskı

anına ilişkin görüşlerinin hakikatle ilgisini kurabilirdi. Marx ve Engels, tutarlı maddeciler olarak, Almanya'da devrim pratiğinin doğrulamadığı düşüncelerini bir yana bırakmakta duraksamadılar. Aynı şekilde, "silahların eleştirisi"nin ulaştığı bütün sonuçları da teoriye dahil ederek 1848'den çıktıklarında, modern sosyalizm, devrimin bilgisi ve kavramsal araçlarıyla donanmış bulunuyordu. Modern sosyalizmin sonraki bütün tarihi, bu bilginin bütün ülkelerin işçileri tarafından mülk edinilmesi için her somut durumda yeniden uygulanmasının tarihi oldu. Her seferinde öğrenilen, teorinin birçok değişkeni içermekle birlikte bir sabit unsurunun da bulunduğudur- her devrimin bilgisi ancak o devrimin kendisinden elde edilebilir.■

---

için bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1999).

PROLETER ENTERNASYONALİZMİ

Tek tanrılı büyük dinlerin, kadim imparatorlukların resmî ideolojisi halini almasından başlayarak, insanlığın birliği ve dayanışması her dönemde çekiciliğini koruyan bir düşünce olageldi.

Çokuluslu Roma İmparatorluğu, Ortaçağda Avrupalıların bildiği tüm dünyayı sınırları içine kattığında, Katolik kilisesi, milliyetleri, kabileleri, soyları, cinsleri, sınıfları aşan bir insanlık fikrinin cisimleşmesi gibi görünmüştü. Ancak Hıristiyan cemaati çevresinde insanların evrensel kardeşliği düşüncesi, bir yandan Müslümanlara karşı açılan Haçlı seferleri, öte yandan Hıristiyan dünyasında ulusal devletlerin kurulması yüzünden patlak veren bitmek bilmeyen savaşlar içinde anlamsızlaştı. Kaldı ki, gerçek hayatta eşit olmayan insanları Tanrı katında eşit kılan Hıristiyanlık ya da başka bir din, Ortaçağ'ın mülk sahibi sınıflarının egemen ideolojisi olarak insanlığın birliğinin değil, gerçek ilişkiler dünyasında sınıflar halinde bölünmüşlüğünün tescili oldu. Ulusları aşan bir insanlık düşüncesi ise, filozofların ve batînî mezheplerin öğretilerinde yaşayan yarı dinsel, marjinal bir öğreti halini aldı.

Gene de uluslararası birlikler oluşturma düşüncesi, aralarındaki bütün sürtüşmelere ve ulusal savaşlara karşın, Ortaçağ'ın egemen sınıfları arasında sıkça başvurulan bir pratik olmuştu.

Köylülerin, zanaatkârların, batînı mezheplerin feodal egemen sınıfların yönetim ve mülkiyet sistemine karşı başlattıkları ayaklanmalar Katoliklerle Protestanları, soylularla burgerleri, Roma Katolik Kilisesi'nin papazlarıyla Lutherci reformcuları dayanışma içine soktu.

1789 Devrimi, uluslararası dayanışma düşüncesini modern bir temel üzerinde yeniden üretti. Devrim kıtada ve Britanya'da gericiliği "Kutsal İttifak"a zorlarken, Jakobenleri de bütün ülkelerdeki devrimci hareketlerle dayanışmaya girmeye, devrimi ulusal sınırların ötesine taşımaya ve devrimin ideallerini yansıtan kozmopolitan bir insanlık ideolojisi geliştirmeye yöneltti. "Bütün İnsanlar" sözleriyle başlayan "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi", Fransız Devrimi'ne uluslararası bir meşruiyet sağlama ihtiyacının yansımasıydı.

Ancak, öteki mülk sahibi sınıflar gibi, burjuvazinin de ulusal bencilliğin ötesine geçen, insanlığın tümünü kucaklayabilen bir birliği kurabilmesi hiçbir zaman mümkün olmadı. Sınıflara bölünmüş olan bir dünyada ideal formu içinde insanlık olarak ifade edilen bütünlük, gerçek çıkarlar ve varlık nedenleri karşı karşıya gelir gelmez derhal bir bölünmeye yol açtı. Sınıf çatışmaları şiddetlendiği an, burjuvazi için insanlık, mülk sahipleri anlamına büründü. Sınıf mücadelelerinin ikonografisinde devrimci işçilerin burjuvalara neden her zaman bir canavarlar kitlesi, gözü dönmüş bir karakalabalık; burjuvaların da işçilere vampirler suretinde görünmüş olduğunu

anlamak böylece kolaylaşır: İnsanlık, her zaman insanlığın bir sınıfı olarak idrak edilmiştir.

İnsanlığın uluslararası dayanışması düşüncesinin dinsel, yarı-dinsel ideolojiler kadar, laik mülk sahibi sınıf ideolojileri içinde de aldatıcı bir yanılsama olduğu Fransız burjuva devrimiyle birlikte görüldü. Uluslararası bir dayanışma fikrinin pratik toplumsal temeli hiçbir zaman bir bütün olarak uluslar değil, sınıflar oluyordu.

Sınıf-tarihsel sınırlılığına karşın, "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" şiarında dile gelen tek bir insanlık düşüncesinin haklılığı kadar, insanlığın aileler, kabileler, sınıflar ve ulus-devletler halinde bölünmesinin de bir tarihsel meşruiyeti vardı. Toplumsal üretimin ilerlemesi, üretim araçlarının bir sınıfın elinde yoğunlaşıp merkezileşme-siyle mümkün olduğu sürece, bir mülk sahibi sınıf diğerinin yerine geçerken kendi gelişmesini bütün insanlığın gelişmesinin şartı olarak sunabiliyordu. Üretimin dünya üretimi haline gelmesi olmaksızın, insanlığın tek bir bütün oluşturması ancak soyut, başaşağı getirilmiş bir insanlık ideali olarak tasarlanabilirdi ve bu bakımdan kendi çağlarının genel zihniyetini paylaşan ezilenlerin tasarımlarının da çoğu kere mülk sahiplerininkiyle özdeş sınırlılıklarla sakatlanmış olmasında şaşılacak bir şey yoktu.

Dünya tarihi içinde ilk olarak kapitalizm, bir dünya pazarı yaratarak, üretimi ve dolaşımı uluslararası bir ölçek üzerinde gerçekleştirmenin maddi imkânlarını yaratmış oldu. Sanayide tek bir ürünün üretilmesi bile bütün ulusları birbirine bağımlı haline getirdi. Bütün 19. yüzyıl boyunca eski ulusal sanayiler yıkıldı. Bunların yerini, hammaddeleri deniz aşırı ülkelerden gelen ve tüketilebilmeleri dünyanın dört bir

yanına dağıtılmalarını gerektiren malların üretildiği sanayiler aldı. Bunların yanısıra doyurulmaları, yeryüzünün bütün ülkelerinin üretimlerinin birbirine eklemlenmesini gerekli kılan ihtiyaçlar doğdu. Entelektüel üretim, maddi üretimin yolunu izledi, her ulusun entelektüel ürünleri, bütün insanlığın ortak bilgisi haline geldi, ulusal edebiyatlar ve kültürler birleşerek, birbirlerine karışarak tek bir dünya kültürü içinde erimenin şartlarına kavuştu.

Kapitalist gelişme, maddi üretimde görülenlerden çok daha önemli bir başka sonuç daha doğurdu. Son derece ayrıntılı bir ihtisaslaşma ve standardizasyonu gerektiren seri üretim sistemi, bir yandan çeşitli emek biçimlerini bütün ülkeler için ayrılaştırırken, öte yandan bu kitlesel üretimle pazarda rekabet edemeyen zanaatkâr işletmelerini çökertti. Mekanizasyonun tarıma uygulanması da büyük bir kırsal nüfus kitlesini tarımdan kopartarak sanayi merkezlerinin çevresine yığdı. Tek sözcükle, metalaşan emek, tüm öteki metalar gibi dünya ölçeğindeki bir emek pazarı üzerinde dolaşıma sokuldu. Bunun pratik toplumsal anlamı, kadınlı erkekli, yüzbinlerce insanın yerlerinden, yurtlarından ayrılarak iş peşinde Avrupa ve Amerika kıtaları üzerinde dolaşmaya başlamalarıydı.

19. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa'dan ABD'ye, Avrupa'nın tarımsal güney bölgelerinden, sanayileşmiş kuzey bölgelerine doğru müthiş bir emek göçüne tanık oldu. Enternasyonalizmin, kitlesel bir ölçek üzerinde ilk kez bu dönemde gelişebilmiş olmasının gerisinde bu maddi ve insani süreç yer alır.

Enternasyonalizm, sosyalizmin asli bir bileşeni olarak, örgütlü işçi hareketinin kendisinden doğdu. 18. yüzyılda kurulan Avrupa'nın ilk işçi örgütü *London Correspondance Society*

(Londra Yazışma Derneği) daha en baştan Fransız Devrimi'ni desteklemeyi kendisine amaç edinmiş, Amerikalı Tom Paine'in özgürlükçü düşüncelerinden esinlenmişti. Fransa'daki göçmen Alman işçilerinin *Horlananlar Birliği* de, ondan doğan *Haklılar Birliği* de, Fransız işçilerinin eylemlerine katılıyordu. İngiltere'de Marx'ın öncülüğünde kurulan *Fraternal Democrats* (Kardeş Demokratlar) *Yazışma Komiteleri* ve *Komünistler Birliği* ise daha en baştan enternasyonal örgütler olarak kurulmuşlardı. 1840'lar Fransası ise, Rus, Polonyalı, Çek, Macar, İtalyan vb. ülkelerden kaçan devrimcilerin kaynaştığı bir ülke olarak bütün devrimci ideolojilerin birbirine karıştığı ve hepsinin işçi sınıfı arasında yankı bulduğu bir ortamdı.

Dolayısıyla, aynı işletmelerde aynı şartlar altında çalışan farklı uluslardan işçilerin, farklı uluslardan gelen devrimcilerden edindikleri sosyalist fikirlere, kendiliğinden enternasyonalist bir yorum getirmiş olmaları kolayca anlaşılabilir. Ancak enternasyonalizmi proleter, proletaryayı enternasyonalist kılan asıl nedenler daha derindedir.

Enternasyonalizmin, sosyalizme kopmaz bir biçimde bağlı olduğu görüşünün temelinde, proleterlerin kapitalizmden nihai kurtuluşlarının ancak dünya ölçeğinde mümkün olabileceği düşüncesi yatar. Marx'ın *Alman İdeolojisi*'ndeki deyişiyle:

> "Etkinliklerinin dünya-tarihsel bir etkinlik olarak genişlemesiyle tek tek bireylerin, kendilerine yabancı, her geçen gün daha da azmanlaşan ve sonunda *dünya pazarı* halini alan bir gücün gittikçe daha çok esiri oldukları, bugüne kadarki tarihin gösterdiği ampirik bir gerçektir. Toplumun bugünkü durumunun komünist devrimle yıkılması ve bu toplumla özdeş olan özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla bu gücün dağılacağı ve her bir bireyin kurtu-

> luşunun, tarih tam olarak dünya tarihine dönüştürüldüğü ölçüde gerçekleşeceği de bir o kadar ampirik olarak belirlenmiştir (...) Bireyin gerçek entelektüel zenginliği, bütünüyle onun gerçek bağlantılarının zenginliğine bağlıdır. Tek tek bireyleri çeşitli ulusal ve yerel engellerden kurtaracak, onları (entelektüel üretim de dahil) tüm dünyanın üretimiyle pratikte bağlantıya sokacak ve tüm yeryüzünün her yöndeki üretiminin (insanın yaratılarının) meyvelerinden yararlanmalarını mümkün kılacak olan şey budur."[38]

Böylece, enternasyonalizm, proletaryanın dünya tarihine girmesiyle birlikte, ahlaki bir ideal olmaktan çıkar, onun varlık şartı haline gelir. Sonunda insanlığı din ve millet bayrakları altında bölen bir ideolojik yanılsamanın yerine çalışan çoğunluğu birleştiren gerçek bir dünya tarihsel hareket halini alır. Her ulusun proleterinin bir diğer ulusun proleterine yaklaşırken "kendi" burjuvasından kopmasının imkânı-nın tanınmasını sağlar. *Manifesto*'nun başlangıcına yazılmış olan "Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" çağrısı, bu anlayışın ifadesidir. Proleterlerin bu şartın bilincinde olup olmamaları, bu şartın varlığına değil, bunun idrakine ilişkin bir sorundur.

Tarih, modern kapitalizm çağında, kendi varlık şartının idrakine varmamış olan proleterleri, dünya savaşlarıyla cezalandırıp, enternasyonalist bilinçle savaşanları ise devrimle ödüllendirerek, bu ilkeyi çoktandır doğrulamış bulunuyor.■

---

[38] Karl Marx, *The German Ideology*, Marx-Engels, *Collected Works*, c. 5, s. 50, Progress Publishers, 1968, Moskova, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1999.)

DEVLET VE DEVRİM

Marksist literatürün başlıca kaynakları arasında yer alan pek az eserin konusu *Devlet ve Devrim*'inki kadar içinde yazıldığı koşullarla örtüşmüş olabilir. Lenin ilk kez 1918'de yayımlanan *Devlet ve Devrim*'i Ağustos-Eylül 1917'de Finlandiya'da saklandığı sırada yazmıştı. Kamenev'e Temmuz'da yazdığı bir mektuptan iki satır, bu şartları kavrayabilmek için başka bir açıklamaya gerek bırakmaz: "Entre nous (aramızda Fr.): Eğer başıma bir şey gelecek olursa, senden 'Devlet Konusunda Marksizm' defterimi (gelirken Stockholm'de kalmıştı) yayınlamanı istiyorum."

Kitabın ilk baskısına 30 Kasım'da düştüğü notta ise şunlar yazılıdır:

> "Yedinci bölüm olan, 1905 ve 1917 Rus Devrimleri'nin Tecrübesi'nin planını çıkartmıştım. Ancak başlık dışında bölüm için tek bir satır bile yazamadım; bir siyasal bunalım -1917 Ekim Devrimi'nin arifesi- kesintiye yol açtı. Devrim tecrübesinden geçmek, devrim hakkında yazmaktan daha hoş ve daha yararlı."[1]

---

[1] V. I. Lenin, "Kamenyev'e not", *Collected Works*, c. 39, Progress Publishers, s. 454, kendi çevirim.

Devrim pratiğinin teoriye ettiği kötülük!

Bir devrim sürecinin orta yerinde, burjuva devletinin ölüm tehdidi altındaki bir devrim önderi olarak başladığı kitabını bitirdiğinde Lenin, bir işçi devletinin başındaydı. Buna bakarak, kimsenin konusunu kendisinden daha iyi bilemeyeceği ileri sürülebilir. Ama Lenin'in yapıtının önemi, dolaysız tecrübenin ürünü olmasında değildir, hatta belki de bütün bu şartlardan ötürü kitabın, kapsadığı alan üzerinde yalnızca en temel olanı ele almakla yetinmek zorunda kaldığı söylenebilir: Sınıf egemenliğinin siyasal düzeyi. Devletin ne iktisadi, ne de ideolojik aygıtları ve bunların işleyiş mekanizmaları; ne burjuva devlet biçimlerinin birinden diğerine geçişin diyalektiği; ne de devletin göreli özerkliği sorunu, *Devlet ve Devrim*'in çözümlemeleri arasında önemli bir yer tutar.

Üstelik, Lenin'in kitabını ele aldığı dönemin atmosferi bütün bunlar üzerinde uğraşılmasını neredeyse gereksiz kılar gibidir: Burjuva egemenliğinin ve kapitalizmin sonu gelmiş, savaştan bir dünya devrimiyle çıkışın imkanları doğmuş bulunmaktadır. Bizzat Lenin, *Devlet ve Devrim*'in "önsöz"ünde Şubat Devrimi'nin "emperyalist savaşın yol açtığı sosyalist proleter devrimleri zincirinde bir halka" olarak kavranabileceğini yazar. Bu bakış açısından, artık tükenmiş, kendi zamanını doldurmuş olduğunun bütün işaretlerini vermekte olan bir üretim tarzının üstyapılarının işleyişi ile ilgilenmenin ne bir gereği ne de bir değeri olabilir.

Bugün, Ekim Devrimi'nin üzerinden 70'ten fazla yıl geçtikten sonra bile kapitalizmin dünya ölçeğindeki egemenliğinin hala sürmekte olduğuna bakarak Lenin'in bu perspektif-

lerinin sahiciliğine karşı kuşkular ileri sürülebilir. Ne var ki, emperyalist savaşın devrimci bir bunalımın içine sürüklediği bütün Avrupa'da kapitalizmin son bulmamış olmasının, bu devrimin imkân ve şartlarının 2. Enternasyonal'e bağlı proleter kitle partilerince idrak edilmemiş olmasıyla çok yakın bir ilgisi olduğu göz ardı edilmeksizin böyle bir hükme varılamaz.

Devrimin bilgisini mülk edinmek

Ve zaten *Devlet ve Devrim*'in başlıca amaçlarından biri de gelişmekte olan devrim karşısında burjuva devletinin koruyuculuğunu üstlenen "oportünist"lerin devlet ve devrim bahsinde Marksizmle bir ilgilerinin kalmadığını sergilemek ve önderliğinin Rus proletaryasına düşeceği sezilen devrimin bilgisinin mülk edinilmesini sağlamaktır. *Devlet ve Devrim*'in, birinci bölümü Maksizmin maddeci tarih anlayışına dayanarak geliştirdiği devlete ilişkin görüşlerini bir arkeolojik kazı yapar gibi, kaynaklarına kadar giderek ortaya çıkartır ve bir araya getirir. Marx ve Engels'in devletin, toplumun sınıflara bölünmesinin sonucu olarak ortaya çıkan bir baskı aygıtı olduğuna ve sınıfların ortadan kalkmasıyla birlikte "söneceği"ne ilişkin düşüncelerini yeniden kurar. Çünkü, Marx ve Engels'in "söneceği"ni öne sürdükleri, yani ortadan kalkması için bir devrime gerek olmadığını düşündükleri devlet, proleter devriminden doğacak bir işçi devleti olduğu halde, II. Enternasyonal sosyalizmi, bir devrimle yıkılmasına gerek kalmaksızın burjuva devletinin de "sönebileceği" düşüncesine gelmişti. Lenin, böyle bir yorumun eğer "devrimi inkar etmi-

yorsa bile, onun önünü karartan en kaba bir çarpıtma" olduğunu ortaya koyar.

İkinci bölüm, 1848-51 Avrupa devrimlerinin tecrübesinin Marx ve Engels tarafından çözümlenip yorumlanmasına ayrılmıştır. Lenin, Marksizmin devlete ilişkin teorisinin gelişmesini pratik tarihsel tecrübenin kavramlaştırılması süreci olarak izlemeye başlar ve 1848'in "devlet olarak örgütlenecek" proletaryasının bulduğu biçimi, Marx'tan yeniden edinir: Proletarya diktatörlüğü. Ve burada Kautsky'nin bir kere daha Marksizmi "çarpıttığı"nı belirler. Kautsky, proletarya diktatörlüğünün Marx'ta bır sınıf egemenliği biçimi olduğunu kabule yanaşmaz.

Üçüncü bölüm, 1871 Paris Komünü tecrübesinden Marx ve Engels'in çıkarttıkları sonuçların bir araya getirilmesine, devlet ve devrim arasındaki ilişkinin belirlenmesine ayrılmıştır. Birincisi, devrimin varolan "devlet makinesini olduğu gibi alıp kullanamayacağı, bu bürokratik askeri makineyi parçalaması" gerektiğidir. Bu ise, zora dayanan bır devrimi şart koşar. Lenin, burada yalnızca Marx'ı devralmakla yetinmez, militarizm ve bürokrasinin her yerde devletin asli karakteri halini aldığı emperyalizm çağında artık egemen sınıfların barışçı yoldan egemenliklerini devretme imkânlarının son bulduğunu belirler. İkincisi, bu parçalanmış makinenin yerine ancak "daha tam bir demokrasi"nin geçebileceğidir: Düzenli ordunun lağvı, görevlilerin seçimle gelmesi ve geri çağrılabilir olması. Burada devlet artık, "bir azınlığın özel baskı aygıtı" olmaktan çıkar, büyük çoğunluğun baskı aygıtına dönüşür. Burada artık özel bir aygıta gerek yoktur. Böylece devlet sönmeye başlar. Üçüncüsü, bu yeni türden devlette parlamentarizmin son bulmasıdır.

Parlamentarizmin sınırları; çalışan bir meclisin gerekliliği

Marx, Paris Komünü'nün sonuçlarını özetlerken, üzerinde en çok durduğu yönlerinden biri Komün'ün "parlamenter değil, çalışan bir kurul", hem yasa yapan hem de yaptığı yasaları yürüten bir kurul olmuş olmasıydı. Bütün Avrupa'da bunun anlamını Lenin'den daha iyi kavrayabilmiş bir başka Marksist'in bulunabileceğini düşünmek zordur. Çünkü 1905 Devrimi sayesinde Lenin, Komün'e yaklaşan bir gelişmeye, 1905-1907 Sovyetlerinin imkânlarına ve bunların kudretine tanık olabilmiştl.

Lenin'in, Marx'la birlikte parlamentarizme itirazı, parlamentonun temsili bir kurum olmasından kaynaklanmaz. Tersine, "temsili kurumlar proletarya diktatörlüğü altında da vazgeçilmez"dir. İtiraz, parlamentoların yetkilerini hükümetlere devrederek, çıkarttıkları yasaların yürütülmesi üzerindeki bütün denetimlerini fiilen yitirmeleri ve bütün iktidarın "bürokratik-askeri makine"yi elinde tutan güce aktarılmasınadır. Bu, en tam burjuva demokrasisinde bile demokrasinin bir hayale dönüşmesinin başlıca nedenidir. Yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılması ve her ikisinin de toplum karşısında bir imtiyaz kaynağı haline getirilmesinin karşısına Komün, halk temsilcilerinin ücretlerinin sıradan bir işçinin ücretiyle aynı olacak şeklide belirlenmesini geçirir. Böylelikle halka kendi üstünde durmayan, lafta kalmayan bir "hizmetkâr"lık kurumu sağlanmış, daha doğrusu halkın gerçekten kendi kendisini yönetmesi ve böylelikle yönetenlerle yönetilenler arasındaki farklılaşmanın sona erdirilmesini sağlayacak bir mekanizma kurulmuş olur.

Böylesi bir demokrasi, parlamentarizmin biçimsel demokrasisinden çok daha derine giden bir temsil imkânı sağlar. Çünkü birinci olarak o, işçilerin seçmeleri ve seçilmelerinin önündeki ilk engeli, kapitalist özel mülkiyeti ortadan kaldırarak, ezilen sınıfı egemen sınıf haline sokan bir devrimin ürünüdür. İkincisi, yönetenleri halk, halkı yöneten haline getiren bir ilkeye dayanır: Temsilcilere işçiler kadar ücret vermek, onları her an geri çağırabilmek. Bu parlamentarizm eleştirisinin eksenini parlamentonun anti-demokratik karakterinin eleştirisi oluşturur. Demokrasiyi yönetilenler için bir hayale dönüştüren parlamentonun yerine, nüfusun asıl emekçi çoğunluğunun seçilmiş temsilcilerine dayalı meclisler işçi devletinin karakteristiğidir Lenin'e göre.

Lenin, Marx ve Engels'ten devraldığı çok daha önemli bir noktanın altını durmadan çizer. Geçiş döneminden sonra, proletaryanın diktatörlüğü "sönme"ye başlar. Özgür emekçilerin birbirleriyle ve bütün toplumla kurdukları ilişki sınıflar arası bir dolayımdan kurtulur, her bireyin birbiriyle ilişkisi toplum aracılığıyla olmaya başlar. Böylece devlet de onun bütün şekilleri de söner gider. Bu çözümleme demokrasinin fetişleştirilmesine de son verir. Özgürce birleşmiş emekçilerin özgür toplumunda en demokratik olanı da dahil olmak üzere bütün devlet biçimleri "tarih müzesine" kaldırılırlar. Ancak, Lenin bu arada önemli bir belirleme yapar, sınıfsız toplumun "sosyalizm" olarak adlandırılan alt evresinde, yani sınıfsız toplumun kapitalizmden çıktığı şekliyle geliştiği evrede, "henüz burjuva hukukunun dar ufku" içinde kalınır:

> "Tüketim mallarının dağıtımı bakımından burjuva hukuku kaçınılmaz olarak burjuva devletini şart koşar, çünkü

hukukun standartlarına uyulmasını gözetecek bir aygıt olmaksızın hukukun da anlamı olmaz." [2]

Böylece, "sınıfsız toplumda bir zaman için yalnızca burjuva hukuku değil, burjuvazisiz burjuva devleti de sürer."

Şu halde devlet ne zaman söner?

> "Toplumun bütün üyeleri, ya da en azından geniş bir çoğunluk devleti kendileri yönetmeyi öğrendiklerinde, bu işi kendi ellerine aldıklarında, sayıları önemsiz kapitalist azınlık üzerinde denetimi örgütlediklerinde, işte bu andan başlayarak herhangi bir hükümet biçimine duyulan ihtiyaç da ortadan kalkmaya başlar. Demokrasi ne kadar tam olursa, onu gereksiz kılan an da o kadar yaklaşır. Zor aygıtı silahlı işçilerden oluşan, artık 'kelimenin alelade anlamında devlet olmayan devlet' daha çok demokratikleştikçe, her türden devlet biçimi hızla sönmeye başlar."[3]

Burada Lenin için demokrasinin ölçülebilir, nesnel bir tek temeli bulunmaktadır: Gittikçe daha çok sayıda işçinin, gittikçe daha çok devlete ait alana müdahale ederek kendilerini yönetmeye başlaması. İşçileri sınıfsız topluma götürecek tek devlet biçimi budur, Lenin'e göre.

Devlet ve Devrim'in yazılmasının üzerinden 70'ten fazla yıl geçti. Gene de *Devlet ve Devrim*, bir devrimci dönemin ortasında yazılmış olmasının dışarıda bırakılmasına yol açtığı, devletin birçok veçhesine ilişkin bilgi ve deneyimin eksikliğine rağmen devlet, devrim ve sosyalizm arasındaki temel bağlantıların daha mükemmeli yazılmış olmayan bir açıklanışıdır.

---

[2] V.I. Lenin, *State and Revolution*, Foreign Languages Press, Peking 1970, s. 117-118, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. V.İ. Lenin, *Devlet ve Devrim*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 2009.)

[3] Aynı yerde s. 121

Devlet ve Devrim bugün de yaşanmakta olan sosyalizm pratiklerinin bir değerlendirilmesi ve çözümlenmesi için kendi günündeki kadar önemli bir işleve sahip. Geçen zamanın toplumsal ilişkileri bütün ülkelerde daha karmaşıklaştırmış olmasına karşın devlet ve devrimin diyalektiği, kendilerine vücut veren şartlarla birlikte değişmemiş olarak kalıyor. Belki de bu yüzden, bu karmaşıklık içinde görülmez hale gelen bütün temel ilişkileri tekrar ve tekrar hatıra getirdiği için *Devlet ve Devrim* bugün de en az kendi günündeki kadar önemli. ■

LENİN

Geyorgiy Plehanov, "Tarihte Bireyin Rolü" adlı makalesinde, toplumların tarihinde bireylerin oynadığı rolün gene toplumsal ve tarihsel şartlar tarafından belirlendiğini, eğer Napoleon olmasaydı, Fransız burjuvazisinin emrine kılıcını verecek bir başka generalin ortaya çıkacağını, Cromwell olmasa bir başkasının onun İngiliz devriminde oynadığı rolü oynayacak olduğunu söyler.[1] Gerçekten de, büyük tarihsel dönüşümlerin, kendilerini yaratan maddi şartlarla birlikte, bu şartların bilgisine sahip bir insan rezervini ve bütün insanlar arasında da önderlik kapasitesine sahip birden çok bireyi yaratacağı, maddeci tarih anlayışı için artık ispatı gerekmeyen bir postulat gibidir.

Ancak daha derinden bir bakış, *ad hoc* oluşlarının, çoğu zaman daha fazla ispatı gereksiz kıldığı bu gibi mülahazaların, ancak büyük tarihsel dönüşümleri kavramak için gerekli olan üretim tarzları ölçeğindeki genelleştirmeler için bir ka-

---

[1] Georgi Plekhaov, "On the Role The Individual in History", Institute for the Study of the Science of Society, s. 25, kendi çevirim. http://www.scienceofsociety.org/about/

bul sağlamayı amaçladığını gösterir. Bu ilkenin, bireylerin toplumsal dönüşüm süreçlerinde oynayabilecekleri rollerin zenginliği ve bu rollerin gerçekleşme imkânlarının çokluğu ve çeşitliliği bakımından daha ötede bir üst sınır getirmiş olduğu yargısına varmak bizzat bu bireylerin eylemlerinin kapsadığı imkanların da tarih tarafından belirlendiğinin üzerinin örtülmesine yol açar. Öte yandan, çok büyük tarihsel dönemleri kapsayan maddi dönüşümlerle, bu dönüşümler içinde gerçekleşen, büyük ölçüde insan iradesinin ve aklının rol oynadığı maddi temelden görece özerk bir alan üzerinde cereyan eden ve bu temel üzerinde mukabil etkide bulunan siyasal ve entelektüel süreçlerin tümünün tek bir deterministik ilke ile açıklanması da bir metodolojik hata olduğu kadar, bireylerin oynamış oldukları rollerin de çoğu kere gözden kaçırılmasına ve değerinin azımsanmasına neden olur.

Bu açıdan, Ekim Devrimi'ni yaratan maddi şartların Lenin olmasaydı, bir başka Lenin'i ortaya çıkartmış olacağı "maddeci" varsayımı, eğer geçmişte kalmış bir imkansızlığı değilse bile, varolmuş olduğu pek kuşku götürür bir imkanı işaret etmektedir.

Lenin, Ekim Devrimi'nin yalnızca önderi değil, en başta gelen nedenlerinden biridir. Ekim Devrimi'nin tarihine ilişkin bütün kayıtlar, Rus Çarlığının yıkıldığı Şubat 1917'de bütün Rusya'da bir sosyalist devrimin mümkün olduğunu düşünen yalnızca iki kişiye işaret eder: Lenin ve Troçki. Düşünceler de tarihsel mücadelelerin izleyeceği yol üzerinde mukabil etkide bulunur ve çoğu kere onların alacağı biçimi belirlerler ama ikisi de Şubat 1917'de Rusya'da bir sosyalist devrimi öngören iki kişiden Troçki'nin değil de Lenin'in Ekim Devrimi'nin nedenlerinden biri olmasının, bu noktadan son-

ra bireylere bağlı olmayan bir başka özgül maddi nedeni vardı. Çünkü, düşüncelerin kendi kendilerine harekete geçen bir gücü yoktur, onlar ancak "kitleleri kavradıkça birer maddi güç haline gelirler" Lenin, yalnızca kitlelerin tarihsel özlem ve güçlerine denk düşen bir düşünceye sahip olmakla kalmamış, bu düşüncelerin kitleleri kavraması için gereken organizasyonu da daha 1901'den başlayarak kurmak, korumak ve geliştirmek için bütün güçlerini seferber etmişti. Aralıksız 16 yıl sürmüş olan bir mücadele içinde birbiriyle kaynaşmış, bir toplumsal devrimi gerçekleştirecek olan tarihsel aksiyon yeteneğine sahip sınıflarla bağlar kurmuş, dolaysız bir tecrübe birikimini yeniden üretecek mekanizmalarla donanmış bir siyasal örgütün Bolşevik Partisi'nin, nihai karar anında otoritesi tartışılmayan önderiydi. Kendi kararını öteki Parti önderlerinin çoğunluğunun eğiliminin karşısına her koyuşunda daima o kazanmıştı. Bu yüzden, yalnızca doğru bir düşünceye sahip olduğu için değil, düşüncesinin doğruluğunu tarihte, pratikte kanıtlamak için maddi güçlere dayanabilme yeteneğine sahip olduğu için de Ekim Devriminde belirleyici bir rol oynayabildi. Bolşevik Partisi'nin ve Rus sosyalist hareketinin öteki önderleri de Avrupalı sosyalistlerin tarihin ayrıcalıklı kıldığı özel bir tabakasını oluşturuyorlardı. Hemen hemen hepsi bilgileri, yetenekleri, yetişme tarzları ve davalarına bağlılıkları ile ayırdedilebilen aydınlar arasından geliyorlardı. Plehanov, Akselrod ve Petrosov gibi eskilerin yanında, Martov, Troçki, Bogdanov, Lunaçarskiy, Zinovyev, Kamenev, Pyatakov, Buharin ve diğerleri yalnızca Rusya'da değil uluslararası sosyalist hareket içinde de öne çıkmışlar ve değer kazanmışlardı. Ancak bir tek Lenin, Rusya proletaryasının insanlık tarihinde oynaması mümkün olan rolü yalnız-

ca herkesten önce kavramakla kalmamış, bunun gerçekleşmesinin aracını inşa etmek için de olağanüstü bir irade göstermiş, hem entelektüel hem maddi güçleri birbirine bağlayacak bir konumu elde tutabllmişti. Bu konum ona tarihte eşi görülmeyen istisnai bir rol sağladı.

Lenin daha 1901-2'de Ne *Yapmalı*'da şunları yazmıştı:

> "Tarih şimdi karşımıza herhangi bir ülkenin proletaryasının karşısındaki tüm *acil* görevlerin *en devrimcisini* getirip koydu. Bu görevin yerine getirilmesi, yalnızca Avrupa değil, (artık denebileceği gibi) Asya gericiliğinin de en güçlü kalesinin yıkılması, Rusya proletaryasını uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü kılacaktır."[2]

Lenin, bu görevi yalnızca Rusya çerçevesinde değil uluslararası bir çerçeve içinde kavradığını 1894 te yazdığı *Halkın Dostları Kimlerdir...?* başlıklı, o zaman yayınlanamamış kitabında şöyle kaydetmişti:

> "Rus işçisi, tüm demokratik öğelerin başını çekerek mutlakıyeti devirecek ve Rusya proletaryasını (bütün ülkelerin proletaryasıyla yanyana) açık siyasal mücadelenin düz yolundan, komünist devrimin zaferine götürecektir."[3]

Lenin, Gramsci'nin ifadesiyle "hakikaten yerel ve hakikaten enternasyonal" olan bu kavrayışa Rusya'daki devrimin bütün iniş çıkışları içinde her zaman sımsıkı sarılmış ola-

---

[2] V. I. Lenin, *What Is To Be Done?*, Foreign Languages Press, Peking, s. 33. (Türkçe baskı için bkz. V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 2010.)

[3] V. I. Lenin, *What the "Friends of the People" Are and How They Fight the Social-Democrats*, Progress Publishers, Moskova, s. 129-332, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. *"Halkın Dostları" Kimlerdir?*, çev. Vahap S. Erdoğdu, Sol Yayınları, 2012.)

rak kaldı. Bolşevik Partisi'ni her zaman örgütsel olarak sağlam tıtabilmek, ideolojik olarak devrimci Marksizme dayandırmak ve onu işçi hareketine bağlayan kanalları açık kılmak için, kendi tarihinden bakıldığında kavranması çoğu zaman zor görünen ayrılıklar ve uzlaşmalar ve bunun çevresinde dönen tartışmalara harcanan enerji Nisan 1917'ye gelindiğinde Lenin'e "dünyayı yerinden oynatacak kaldıraç" olarak Bolşevik Partisi'ni vermişti. Lenin bu kaldıraca sahip olabildiği için Ekim Devrimi'ne de sebep olabildi.

Lenin'in Marksizme yaptığı en önemli katkı da bütün hayatının en önemli mesaisini verdiği bu alanda siyaset teorisi alanında oldu. Ne Marx, ne Engels, ne de onların ardından Alman sosyal demokrasisinin ve uluslararası sosyalist hareketin "babası" rolünü üstlenen Kautsky, sosyalist mücadele için özel bir siyaset teorisi geliştirmiş değillerdi. Lenin'le birlikte ilk kez, uluslararası alandan aktarılan teorik aygıtla, Rusya'daki kronik devrimci kavganın birleşmesinden maddeci tarih anlayışının temel ve üstyapı arasındaki temel bağıntılarını ayrıntılandıran bir kavramsal sisteme doğru geçilebildi.

Sınıf mücadelesinin, iktisadi, politik ve teorik momentleri arasındaki karşılıklı bağlantılar, işçi sınıfının mücadele örgütlerinin birbirleriyle ilişkisi, kendiliğindenlik ve bilinç, siyasal önderlik ve ittifaklar, ajitasyon ve propaganda arasındaki bağlantılar ve bunların araçlarının kullanımı, siyasal bunalımın evreleri, devrimci bunalım ve devrimci durum, taktik ve strateji, parlamenter mücadele ve parlamento dışı mücadelenin ilişkisi ve bütün bunların toplandığı merkezi aygıt olarak parti ve onun işleyiş diyalektiği ve ilkeleri ile aygıtları gibi işçilerin siyasal sınıf mücadelesinin her bir

cephesi Lenin'de bir teorik bütünlüğe kavuşmuş oldu. Çok büyük ölçüde Çarlık Rusya'sının özgül koşullarında süren toplumsal mücadelelerin dolaysız izlerini taşıyor olmakla birlikte ilk kez Lenin, Marksizme özgül bir siyasal mücadele teorisi kazandırmış oldu.

Ne Yapmalı?, *Bir Adım İleri İki Adım Geri*, *İki Taktik*, *Savaş ve Sosyalizm*, *Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı*, *Proletarya Devriminin Askeri Programı*, *Nisan Tezleri*, *Devlet ve Devrim*, *Marksizm ve Ayaklanma*, *Sol Komünizm* gibi bu alana hasredilmiş başlıca eserlerinde Lenin, kilit taşını "somut durumun somut tahlili" kavrayışının oluşturduğu sınıf ve öncünün maddi ve manevi güçleri arasındaki ilişkinin tarihsel maddeci teorisini geliştirdi. Daha önce askerlik, iktisat, sosyoloji vb. disiplinlerden devralınarak kullanılan, "taktik", "strateji", "med", "cezir", "bunalım", "güç", "aygıt" vb. birçok kavramın içeriğini siyasal olarak belirlenmiş bir tarzda yeniden formüle ederek işçi sınıfı mücadelesinin kavramsal aletleri haline getirdi. Merkezinde siyasal partinin bulunduğu bu teorik sistem Lenin'in sağlığında Bolşevizm olarak biliniyor ve yalnızca proleter siyasetinin özgül bir kavranışını değil, bir politik üslubu ve kültürü de dile getiriyordu. Lenin'in kişisel damgasını büyük ölçüde taşıyan bu teori ve kültüre ölümünden sonra özellikle Stalin ve öteki Sovyet önderleri tarafından Leninizm denmeye başlandı. SBKP'nin damgası Komintern üzerinde gittikçe daha büyük bir güçle kendisini duyurmaya başladığı dönemde "emperyalizm ve proletarya devrimleri çağının Marksizmi" olarak Marksizm-Leninizm'den söz edilir oldu. Lenin'in, yaşamış olsaydı kendi adının Marx'ınkinin yanına eklenerek Marx'ın teorisinden söz edilmesine hoşgörüyle bakmayacağı tahmin edilebilir, çünkü

olağanüstü alçak gönüllüğü yanında Bolşevizm'den siyasal anlamı dışında başka bir anlamda hiçbir zaman söz etmiş değildi. Ancak ne kendisine özgü bir felsefi teoriden, ne de bir iktisat düşüncesinden söz etmemiş olmakla birlikte Lenin özellikle iktisat alanında Marx'ın düşüncesine hatırı sayılır bir katkıda bulundu. Ancak bu katkı da saf teorik olmaktan ziyade, 20. yüzyılda bir devrimin imkânlarını öngörmek bakımından sağladığı siyasal avantajlar bakımından önem kazandı.

Leninist emperyalizm teorisi, daha önce anahatları bakımından Hobson ve Hilferding'in öngörmüş ve belirlemiş oldukları bir gelişmeyi tesbit ediyordu: 1903 dünya bunalımı ile birlikte dünya kapitalizmi serbest rekabet evresinden çıkarak tekellerin ve tekelci grupların egemen oldukları bir evreye girmişti. Bu gelişme yol açtığı bir dizi yeni gerilim ve çelişki ile birlikte bütün ülkelerde yeni devrimci imkânlar yaratıyordu. Birinci olarak, meta ihracı yerine sömürge ve bağımlı ülkelere sermaye ihracına dayanan emperyalizm sömürgelerde eski yerel sanayileri çökertirken, yeni sanayilerin kurulmasına ve bir proletarya sınıfının oluşmasına yol açıyordu; öte yandan emperyalistler arası rekabet kapitalizmin eşitsiz gelişiminin ihtilaçlarını şiddetlendiriyor ve büyük sıçramalarla ileriye ve geriye doğru yer değiştiren emperyalistler arasındaki güç ilişkilerini savaşa doğru yönlendiriyordu; bütün ülkelerin birbirine olan bağımlılığını artırarak kapitalizmin alanını ulus-devlet çerçevesinin dışına taşırarak, bir dünya devriminin şartlarını olgunlaştırdığı gibi, sanayi proletaryası sayıca nispeten az geri ülkeler (bu arada Rusya) için de sosyalist devrimi kapitalizmin son haddine kadar gelişmesini beklemeksizin imkan dahiline sokuyordu.

Lenin, kapitalizmin bu yeni evresinin yarattığı yeni imkânları kavradığı andan başlayarak, bir yandan durumun nesnel bir iktisadi açıklanışının teorisini kurarak Marksist iktisat teorisine büyük bir katkıda bulunduğu gibi, kapitalizmin "en yüksek aşaması", "çürüme aşaması" dediği bu yeni iktisadi ilişkiler çağının Rusya ve bütün öteki emperyalist ülkelerin işçilerine yarattığı devrim imkânlarını belirledi ve enternasyonalist Marksistlerin bir devrimle önleyemedikleri savaştan bir devrimle çıkmaları için harekete geçti. Bunun ürünü yalnızca 1917 Devrimi değil, III. Enternasyonal, proletaryanın devrimci partilerinin kurduğu ve Avrupa'nın işçi sınıflarıyla sömürgelerin köylü halklarının tek bir dünya devrimi çevresinde birleşecek mücadelelerini örgütlemeye yönelen dünya devriminin partisi oldu.

1905-7 dönemini izleyen gericilik yıllarının yol açtığı kafa karışıklıklarının ve siyasal mücadelelerin yatışıp yerlerini bütünüyle spekülatif teorik tartışmalara bırakmalarının gerektirdiği felsefi çalışmaları içinde de Lenin'in kayda değer bir miras bıraktığı bilinir. *Materyalizm ve Ampriyokritisizm*'in daha çok felsefi tartışmaların pratik sonuçlarıyla ilgili polemiksel havasına karşılık, Lenin'in yayınlanmamış not ve çalışmalarını içeren *Felsefe Defterleri*'nde Marx ve Engels'ten yola çıkarak, Feuerbach, Hegel ve Aristo'yu yeniden okurken birçok önemli belirleme ve saptamada bulunur. Bunlarda dikkati çeken yön, felsefi kavramlarla insan pratiği arasındaki bağı her seferinde yeniden inşa etmekte gösterdiği fikri takiptir. Örneğin "Mantık Kategorileri ve İnsan Pratiği" başlığı altında çerçeveye aldığı bir aforizmada şunları yazar:

> "İnsanın pratik faaliyeti, insan bilincini, çeşitli mantık kalıplarını, bu kalıplar aksiyomlar halini alıncaya kadar, milyonlarca kere tekrarlamaya yöneltmiştir" [4]

Formel mantık kalıplarının maddeci tarihle açıklanma girişimlerinden diyalektiğin bir düşünme yöntemi olarak ayırdedici özelliklerinin maddeci bir sınıflandırması çabalarına kadar geniş bir felsefe ve felsefe tarihi alanını kapsayan bu çalışmasında da Lenin, bir teorisyen olarak gücünü ortaya koyar. Ama Lenin için, felsefe, politika, tarih vb. bütün entelektüel çalışma alanları, yalnızca işçi sınıfını ezilen konumundan egemen konumuna çıkartacak sınıf mücadelesinin içinde bir anlam taşır ve onun asıl ilgisi ve çabası her seferinde politikaya yönelir. Çünkü işçi sınıfının kurtuluşu siyasal mücadele içinde ve siyasal biçimler alarak gerçekleşecektir.

Lenin, işçi sınıfının kurtuluşunun siyasal biçimini *Devlet ve Devrim* 'de Marx ve Engels'ten devralarak araştırmaya girişir ama burada da "somut şartların somut tahlili" onu kendi kafasından icadettiği biçimlere değil, bizzat Rus devrimci hareketinin yarattığı biçimler olan Sovyetler'e yöneltir. Paris Komünü'nden çıkan işçi devleti ilkelerini Sovyetler içinde yeniden keşfederek Rusya şartlarında bir işçi devletinin alacağı biçimi gösterir.

1917 Devrimi, büyük çoğunluğu köylülerden oluşan, bir yandan en gelişmiş kapitalizmin ilişki ve sömürü biçimlerini öte yandan en arkaik ilişkileri bağrında taşıyan Rusya'da gerçekleşti. Lenin, kapitalist devletler sisteminin bu en geri ülkesinde zayıf halkanın koparılması şansı doğduğu an bunda te-

---

[4] V. I. Lenin, *Philosophical Notebooks*, *Collected Works*, c. 39, s. 190, Progress Publishers, Moskova, kendi çevirim.

reddüt etmeyen yegane Bolşevik önderdi. Bolşevikler dışında kalan öteki Marksistler arasında aynı tavrı gösteren ikinci kişi ise Troçki oldu. Lenin 1903'ten beri kendisine karşı sık sık polemik yürüttüğü ve hatta bir dönem "Janus", mitolojinin iki yüzlü tanrısı, olarak nitelediği Troçki ile birleşmekte bir an için tereddüt etmedi. Tıpkı, 1909'da "Tanrı Yaratıcılar"a karşı felsefi materyalizmi savunmada Plehanov'la birleşmekte tereddüt etmediği gibi, ya da 1898'de Narodnikler'e karşı Struve ile birleşmekte tereddüt etmediği gibi. 1917 Devrimi ile birlikte Lenin ve Bolşevikler yeryüzünde bir işçi devletini tesis edip yönetmeye girişen ilk Marksistler oldular. Böylelikle bir işçi devletinin işleyişi pratiğini tanıyan ve bunun bir teorisini yapmaya ilk girişen kişi de Lenin oldu. Lenin ve Bolşevikler, iktidara geldikleri andan başlayarak, Rus devriminin uluslararası alanda tamamlanacağı düşüncesiyle hareket ettiler ve kendi devrimlerini dünya proletarya devriminin bir parçası olarak gördüler. Brest barışını imzalarken umutları yaşar kalabilen Sovyet Devrimi'nin Alman Devrimi'ne katılabileceğiydi. Kızıl Ordu'yu kurarken ve düzenli orduyu yeniden tesis ederken, kuşatma altında ayakta kalabilmenin kendilerini dünya devrimine dünya devrimini Sovyet Devrimi'ne yaklaştırabileceği umudunu besliyorlardı. Sovyetler Birliği'ni sanayileştirmeye girişirlerken, kendi içinde bir son olarak görmedikleri Sovyet Devrimi'nin dayanaklarını sağlamlaştırmak düşüncesini gütmüşlerdi. Bu yüzden Lenin, "ileri ülkelerdeki ilk muzaffer devrimin ardından biz gene geri bir ülke olacağız" diyor ve Komintern bir dünya sovyet cumhuriyetini başlıca amacı olarak ilan ediyordu.

Ne var ki, tarih Lenin'in umduğu gibi seyretmedi, Batı Avrupa'da bir devrim Sovyet Devrimi'ne eşlik etmedi. Em-

peryalist kuşatma altında ayakta kalma kaygusu, üretimin yeniden örgütlenmesi zorunluluğu işçileri doğrudan üretim görevlerine iade ederken, işçi sınıfının Bolşevik öncüsü de devlet görevlerini birer birer yığın örgütlerinden devralmaya girişti. Bunun yol açtığı bütün sakatlıklara ilk isyan eden de Lenin'den başkası değildi. Ancak yaşaması halinde olayların alacağı seyre ilişkin bütün tartışmaları açık bırakarak 21 Ocak 1924'te öldü. Lenin'in bizzat kendi eserine ve kendi mesai arkadaşlarına karşı açtığı eleştiri kampanyası, her zaman kaçınmış olduğu kişiliğinin yüceltilmesi edebiyatının gerisinde gündemden kaldırıldığında Sovyet Devrimi artık donmuştu. Oysa, Marx, daha 1850'de şöyle yazmamış mıydı: "(...) proletarya devrimleri)...) durmadan kendilerini eleştirir, her an kendi akışlarını durdurur, yeni baştan başlamak üzere daha önce yerine getirilmiş gibi görünene geri dönerler, kendi ilk girişimlerinin kararsızlık, zaaf ve zavallılığı ile alay ederler (...) kendi amaçlarının muazzam sonsuzluğu karşısında boyuna daima yeniden gerilerler, ta ki, her türlü geri çekilişi olanaksız kılıncaya ve bizzat koşullar bağırıncaya kadar:

"Hic Rhodus, hic salta!"■

STALİN

21 Aralık 1879'da Gürcistan'da yoksul bir ayakkabı tamircisinin oğlu olarak doğan Yosif Vissariyonoviç Çugaşviliy, 5 Mart 1953'de Moskova'da öldüğünde, Sovyetler Birliği'nde yaşayan bir insanın yükselebileceği en yüksek karar merciini aralıksız 30 yıl boyunca elinde tutmuş bulunuyordu.

Ekim Devrimi'nin hemen hemen tüm önderleri, Rusya'nın siyasal ve düşünsel hayatı İçinde olduğu kadar, uluslararası sosyalist hareket içinde de tanınmış, düşünce ve kararları önemsenen birinci sınıf aydınlardan oluşmuştu, Stalin ise iki tanıma da uymaz. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin önderleri arasında Çarlık Rusya'sının alt sınıflarından gelen Stalin'den başka kimse yok gibidir. İlk Sovyet hükümetinde Milliyetler Halk Komiseri olarak adı ilan edildiğinde, onu tanıyanlar, ancak Bolşevik yeraltının coğrafyasıyla haşır neşir olanlar olabilir. Stalin, Bolşevikler arasında teorik ve entelektüel kapasitesi ile önderlik konumuna gelmiş bir devrimci de değildi ama, çok değil, devrimden yalnızca beş yıl sonra parti örgütünün en önemli mevkii olan genel sekreterlik bir kere daha elinden çıkmamak üzere Staline geçti.

Devrim'in tarihine yüzeysel bir bakış, Bolşevik önderlik içinde bu kadar mütevazı referanslara sahip birinin nasıl olup da 1917'de yalnızca Sovyet Devrimi'nin değil, dünya devriminin ve dünya komünizminin öncüsü haline gelen Bolşeviklerin başına geçmiş olabileceğini açıklamakta çaresiz kalır. Stalin'in ancak Sovyet Devrimi'nin özgül gelişimi içinde anlam kazanabilecek olan iki özelliğinin, onun Sovyet toplumunun başında geçirdiği evrimi açıklama imkânı sunduğu düşünülebilir. Bunlardan birincisi, Stalin'in Bolşevik Partisi içinde yüzeyden görülebilecek olandan çok daha önemli bir rol oynamış olmasıdır. Stalin, Kafkasya'da sosyalist siyasete adım attığı 1890'ların' sonundan beri bir Bolşevik yeraltı savaşçısıdır. Örgüt için gizli matbaalar kuran, grevler örgütleyen, Parti içinde yarattığı skandallara karşın, Lenin'in onayladığı "kamulaştırmalar"ı örgütleyen, 1905 devriminin yenilgisinden sonra yalnızca Bakû ve Tiflis'te ayakta kalmayı başaran RSDİP birimlerini teşkilatlayan birkaç kişiden birisidir. Koba adıyla savaştığı bu yeraltı mücadelesi sırasında gözü pekliği, kurnazlığı ve zulme baş eğmezliği ile tanınır. Lenin, Troçki, Buharın ve diğerleriyle tanışma fırsatı bulduğu Avrupa'ya birkaç kısa yolculuk dışında Rusya'dan hiç ayrılmaz; geri kalan herkes Rusya dışında, Lenin'in tabiriyle "Çarlık polisinin elinin uzanamayacağı" bir yerde iken Koba, Rusya'nın yeraltındadır. İkincisi, daha sonraki siyasal kariyerinde de görüleceği gibi, bütün kesin siyasal ve örgütsel karar anlarında, kendi tavrını oluşturana kadar geçen bir tereddüt döneminden sonra Koba, hep Lenin'in yanındadır. Sıkı bir örgütçülük yeteneği ve Lenin'in yanında tavır alma itiyadı, Koba'yı Ordjonikidze ve Spandaryan ile birlikte 1912'de, Merkez Komitesi'nin atadığı Rusya bürosuna getirir. Lenin'in

övgüsünü alan "Milliyetler Sorunu ve Sosyal Demokrasi" başlıklı makalesine attığı imzası ile Stalin (Çelik Adam), artık militan Koba değil, Bolşevik Partisi teşkilatının vazgeçmeyeceği yerel önderlerden biridir. 1917'de Şubat Devrimi ile birlikte Sibirya'daki dört yıllık sürgünden dönen Stalin, bu kez doğrudan doğruya Ekim Devrimi için ayaklanma kararını alan merkez komitesine seçilir.

Sverdlov dışındaki öteki parti önderlerinden ve merkez komite üyelerinden hiçbiri, Stalin kadar uzun süre Rusya içinde yeraltında çalışmış, onun kadar tek tek sıradan parti üyeleriyle ilişki kurabilecekleri bir konumda bulunmuş ve bunu çok da istemiş değillerdi. Oysa Stalin, hem teşkilat bilgisine ve teşkilatçılık hünerlerine sahip olmayı gerektiren yeni kuruculuk görevleri bakımından en uygun kişi olması, hem bunu istemesi hem de Lenin'in kendisine beslediği güvenden ötürü, önce, 1919'da çarlıktan devralınan devlet teşkilatını yolsuzluklardan arındırmak ve yeni idareci kadrosunu yetiştirip eğitmekle görevli *Rabkrin*'in (İşçi ve Köylü Teftiş Komiserliği) başına getirildi. Aynı yıl oluşturulan politbüroya girenler arasında Stalin de vardı. Politbüro'ya bağlı olarak çalışan, partinin günlük idari görevlerini ve personel işlerini yürüten *Orgburo*'nun (Teşkilat Dairesi) başına da Stalin getirildi. Nihayet 3 Nisan 1922de parti politbürosunun çeşitli faaliyetleri arasında eşgüdüm sağlamakla görevli yeni ihdas edilmiş Genel Sekreterlik makamı Lenin'in de onaylamasıyla XI. Kongre'de Stalin'e verildi. Olağanüstü koşullarda tek adam egemenliğine imkan verdiği gibi kimi zaman bunu şart da koşan tüm bu görevler köken, gelişme, zihniyet ve formasyon bakımından Stalin'de kendi prototiplerini bulan on binlerce kişiden oluşan tüm parti aygıtını bütün girdi çıktıla-

rıyla birlikte Stalin'in ellerine bıraktı, ona maddi bakımdan tüm Sovyetler Birliği'nde başka hiç kimsenin sahip olamayacağı bir kişisel güç sağladı. Stalin'in giriştiği temizliklerin kurbanı olanların çoğunca, her şey olup bittikten sonra, onun bu gücü fesat ve hile ile ele geçirdiği; elde ettiği konumları hak etmediği, Bolşevik Partisi'nde devrim öncesinde önemli hiçbir görevi bulunmadığı yolundaki iddialar olgular tarafından doğrulanmadığı gibi, Stalin'in daha sonraki yükselişi için de hiçbir makul nesnel açıklama imkânı sağlamaz. Ancak, "Stalin kültü"nün ürünü olan, "Lenin'in en yakın izleyicisi ve doğal halefi Stalin" imgesi de uydurmadır. Bu kurgusal Lenin-Stalin dostluğunun bütünüyle tersine, Lenin, önceleri daha ılımlı olan eleştirilerini 4 Ocak 1923'te vasiyetine yaptığı eklerde çok daha sertleştirerek Stalin'in Genel Sekreterlik görevinden alınmasını istemiş; ardından dört yıldır başında Stalin'in bulunduğu Rabkrin'e karşı "bürokrasi ve yolsuzluğu beslediği" için saldırı başlatmış; Gürcistan sorununda muhalefeti desteklemeye girişmişti. Lenin'in Stalin'e yönelttiği suçlamalardan çok daha hafiflerine konu olabilecek eylemlerin daha sonraki temizliklerde Stalinci normlarla kurşuna dizilmeyi hakeden suçlar olduğu hatırda tutulursa, Lenin'in eleştirilerinin niçin on yıllarca Sovyet kamuoyundan saklandığı, eserlerinin kitaplıklardan uzaklaştırıldığı, belge, mektup ve fotoğrafların tahrif veya yok edildiği daha iyi anlaşılabilir.

Stalin'in egemenliği döneminde belli başlı üç işlevi olduğu söylenebilir, devlet adamlığı, dünya devriminin önderliği ve Marksizm teorisyenliği. Eğer devlet adamlığı, "devlet olarak devlet'e egemen olmak devleti ve ülkeyi korumak ve kalkındırmak olarak anlaşılacak olursa, Stalin'in bu işlevini

yerine getirdiği söylenebilir. Bunun dünya sosyalizmi ve Marksizme ödettiği insani ve fikri maliyet hesaba katılmazsa, Stalin'in iktidarı devraldığı gün Avrupa'nın en geri ülkelerinden biri olan Sovyetler Birliği'ni, ölürken dünyanın ikinci sanayi gücü olarak devretmiş olduğunun kaydedilmesi gerekir. Üstelik bu gelişmenin, dünyanın bütün kapitalist devletlerinin, ticari, mali, sınai teknik ablukası altında, Sovyetler Birliği'nin kendi insani, maddi ve doğal rezervlerinden başka hiçbir şeye dayanmaksızın, her iki dünya savaşından maddi ve teknik güçleriyle insan kaynakları harabolmuş olarak geçtiği 36 yıl içinde gerçekleştirildiği dikkate alındığında gelişmenin büyüklüğü gözler önüne serilebilir. Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi ve tutunmasında ve Hitler ordularının Sovyetler Birliği'ni gafil avlamasındaki payı ne olursa olsun, ülkesinin ve Avrupa'nın Nazi-faşist istilasından kurtarılmasında oynadığı rol de Stalin'i, yalnızca kendi ülkesinde değil bütün Müttefik ülkelerde bir "kurtarıcı" konumuna yükseltti. Dolayısıyla, Stalin, Sovyetler Birliği'ne karşı görevlerini yerine getirmiş sayılabilir. Ancak, bugün uluslararası komünist hareketin içine sürüklendiği bunalımın başlıca kaynağı da, Stalin döneminde yaşanan pratiklerde bulunabilir.

Birinci olarak, Marx'tan bu yana dünya ölçeğinde bir program olan komünizm ve bunun ideolojik dayanağı olan proleter enternasyonalizmi, Stalin döneminde Sovyet devlet çıkarlarını haklı göstermeye yarayacak biçimde deforme edildi. Devletin resmî ideolojisi haline getirilen Marksizm, bütün eleştirici ve devrimci özünden soyutlanarak varoları haklı göstermenin hizmetine sokuldu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi, bütün ülkelerin partileriyle eşit hak sahibi olmaktan çıkarak, Komintern şubelerinin politikasını Sovyet

devletinin çıkarlarına göre tayin eden amir merciye dönüştü. Leninist enternasyonalizm ilkesi, "öteki ülkelerin devrimleri için kendi devrimini feda etmek", mutlak olarak "Sovyetler Birliği'ni korumak için kendi devrimini feda etmek" halini aldı" Komintern'in *raison d'etre*'i olan dünya devrimi, Lenin'in, Sovyet devletinin dış ilişkilerini dayandırdığı temel amaç, "Troçkizm" olarak lanetlendi, ve böylelikle, Sovyetler Birliğini uluslararası alanda, onun dış politikası uyarınca savunma örgütü haline gelen Komintern'in kendisi de, dış politika amaçları bakımından buna ihtiyaç kalmayınca, bir gece içinde lağvedilebildi.

İkinci olarak, SSCB dahilinde, SBKP'nin sıradan üyeleri parti içi hayattan, işçiler ve sıradan halk devlet yönetiminden dışlanarak seçim ilkesine dayalı demokratik Sovyet iktidarı fiilen sona erdirildi; bunun yerini, atamayla gelen görevlilerin oluşturduğu bürokratik bir egemenlik biçimi aldı. Ancak, bundan daha korkuncu parti içinde Stalin'in politikalarına karşı çıkan, muhalefet eden ve bunu yüksek sesle söylemeye kalkışan herkesin temizliklerde ortadan kaldırılmasıydı. Karşılıklı ikna, tartışma ve ideolojik mücadeleye dayandırılması gereken parti içi mücadelenin devletin zor araçlarına, güvenlik ve istihbarat örgütlerine dayalı tek yönlü şiddet aracılığıyla sürdürülmesi sonucunda 1939'a gelindiğinde 1917'nin Merkez Komitesinde yer alan Bolşevik öncünün eceliyle ölenler birkaç üyesi dışındakilerinin tümü her türlü ahlaki, hukuki ve siyasi kural, yasa ve teamül çiğnenerek öldürülmüştü. Bu pratik, parti içi hayatı korku, yalan ve iki yüzlülüğe dayalı bir ast üst hiyerarşisine mahkum etti. Bunun SBKP içinde yarattığı ahlaki ve entelektüel tahribat bütün Komünist harekete taşındı ve kendine özgü bir dalkavukluk gele-

neği oluşturdu. Bütün bu süreçler bizzat Stalin tarafından tasarlanan arzulanan ve onaylanan bir iktidar etme biçiminin ürünüydü. Ve tek mazereti, "devleti ve devrimi korumak"tı. Böyle korunan devletin, bir işçi demokrasisi, "burjuva parlamentarizminden milyon kere demokratik" bir devlet olmaktan çıktığı, aslında Bolşevikler'in kurduğu devletin Stalin tarafından "korundukça", hiçbir şekilde kendiliğinden sönemeyecek olan bürokratik bir baskı makinası halini aldığı, bugün ayrı aygıtı yönetenler tarafından teslim ediliyor.

Uğrunda Sovyet halkının ve işçi sınıfının en yeteneklilerinin kurban edildiği bu egemenliğin meşruiyet gereksinmesi, "mümkün dünyaların en iyisi"nin Sovyetler Birliği'ndeki olduğunu doğrulamak üzere teorinin de deforme edilmesini gerektirdi. Ne Marx, ne Lenin'in sosyalizm teorisinde bulunan, sosyalizm geliştikçe -1936 Anayasası, Sovyetler Birliği'nde sınıfların ortadan kalktığı, komünizmin alt evresi olan sosyalizmin kurulduğu saptamasına dayanıyordu- "sınıf mücadelesinin şiddetleneceği" ilkesi, komünizmin "SSCB sınırları içinde ve devleti koruyarak" gerçekleştirilmesinin mümkün olduğu perspektifi teoriye dahil edildi. İşbölümünün ve hiyerarşinin doğurduğu geçim ve statü farklılıkları, "sosyalizmin insanları gelirleri bakımından eşit kılmayı içermediği" görüşüyle sonsuza kadar sürecek biçimde tescil edildi. Bütün bu teorik-ideolojik deformasyon, toplumsal ve ekonomik haksızlık ve adaletsizlikler, ahlaki kötülük ve yasal cürümleri ortaya koyarak Marx ve Lenin'in sosyalizm anlayışına geri dönülmesini isteyenler ise, o yıllarda sosyalist hareket içinde şüpheyle karşılandı. Kapitalist devletler tarafından kuşatılmış, savaşın eşiğinde ve istila tehdidi altındaki bir devrim ülkesine gölge düşürmeden onu "kendi" burjuvala-

rına karşı savunmak bütün ülkelerin komünistleri kadar, namuslu aydınları tarafından da görev bilindi. Ama hiçbir şeyin sonsuza kadar süremeyeceği bu alemde insanların sosyalizm adına işlenen bu suçları da sonsuza kadar saklamaları ve savunmaları mümkün olamazdı. Birgün Hruşçov, uğrunda bu kadar fedakârlıktan sonra niçin hâlâ sosyalizmin kapitalizmi geçmiş olmadığını soran huzursuz işçilerin önüne Stalin'in sicilini atınca, yepyeni sorularla birlikte Sovyet halkına ve bütün ülkelerin komünistlerine karşı işlenmiş suçların hepsi açığa çıktı.

Ancak, bütün bu cürümlerin, her şeyden önce ve yalnızca ve tek başına Stalin'e mal edilmesiyle yapılmış bulunan bir başka adaletsizliğe razı olmak da ne bilimsel ne ahlaki açıdan meşru olsa gerektir. Sorun kolektif bir tarzda ve birçok cephede birden işlenmiş bulunan hata ve suçları mümkün kılan mekanizmayı ve koşulları açıklayarak ortadan kaldırmaktır. Aslolan, işçileri yönetenlerin iyi ve kusursuz insanlar olmaları değil, işçilerin kendilerini nasıl yönetecekleri ve kendilerini var eden şartlara nasıl egemen olacakları [sorusuna verilecek yanıttır]. Tarihin, bir grup insanı işçileri yönetmekle ayrıcalıklı kıldığına dayalı bir sosyalizm anlayışı egemenliğini sürdürdüğü ölçüde, işçileri "kendi iyilikleri için" baskı altına alacak yöneticiler her zaman çıkacaktır. Sovyetler Birliği'nde Stalin bir istisna değildi.■

ANTONIO GRAMSCI

İtalya Komünist hareketinin eşsiz teorisyeni Antonio Gramsci Nisan 1937'de, İtalyan faşizmi tarafından hapsedildiğinin 19. yılında öldüğünde uluslararası sosyalist hareket açısından, faşizme karşı savaşta kaybedilmiş bir ulusal önderden daha fazla bir önem taşımıyordu. Ölümünden otuz yıl sonraysa, hapishanede geçirdiği uzun yıllar boyunca doldurduğu kısaca *Quaderni* (Defterler) olarak ünlenen *Hapishane Defterleri* dolayısıyla, önce İtalyan Komünistlerinin, ardından Avrupa solunun tüm kesimlerinin ve giderek dünyada Marksist teoriyle yakından ilgilenen herkesin üzerinde ciddiyetle tartıştığı çağımızın en önemli Marksistleri arasına girdi.

Gramsci, 1891'de Sardunya'da sonradan yoksul düşmüş bir ailenin yedi çocuğunun dördüncüsü olarak doğmuş, belkemiğindeki çarpıklığın yol açtığı kamburluğuna ek olarak, sinir sisteminde ve iç organlarındaki bir dizi bozukluk nedeniyle de kısa hayatı boyunca sürekli hastalık çekmiş ve sinir bozukluklarıyla boğuşmuştu.

Gramsci'nin bir bakıma fiziksel yetersizliklerinin de daha çok geliştirmesine imkân verdiği zihinsel yetenekleri, daha

en baştan, içinde yaşadığı kırsal Güney İtalya gerçekliğinin sanayileşmiş kuzey ile oluşturduğu gerilim ve çelişkilerin özgünlüğünü sindirmesini sağlamıştı. İtalya'nın bu özgünlüğüne ilişkin politik tespitleri henüz İtalya dışında pek kimse tarafından tanınmadığı 1920'lerde onu İtalyan komünist hareketi içinde düşünceleri önemsenen ülke çapındaki önderlerden biri haline getirdi.

Gramsci'nin İtalyan sosyalist hareketine katılmasına öngelen entelektüel formasyonunda hayatının sonuna kadar, kendisiyle hesaplaşmayı sürdüreceği Benedotte Croce önemli bir yer tutar. Croce, İtalyan düşünce hayatında bir bakıma, Hegel'in Almanya'da kendi çağında oynadığına benzer bir rol oynamıştı. Ancak bu benzerlik sadece bir idealist felsefe geleneğinin kurumsallaşmasıyla sınırlıydı. Hegel'den çok farklı bir çağda yaşamakta olan Croce, felsefe dünyasına, İtalyan sosyalist hareketi içinde Plehanov'a benzer bir rol oynamış olan Antonio Labriola'nın Marksizminin bir izleyicisi olarak girmiş, 1895 ile 1900 arasında, kendisini Marksist olarak kabul etmiş, ancak daha sonra, Marksizmin "yalnızca bir tarihsel araştırma ve inceleme aracı" olabileceğini öne sürerek "teorik Marksizm(in) İtalya'da öldü(ğünü)" ilan etmişti. Croce, 1926'dan sonra kenara çekilse de faşist rejimin meşruluğunu savunan bir konumda kalmış ama başlangıçta pozitivizme karşı takındığı eleştirel konumla, diyalektik düşünüşün İtalyan felsefe hayatında yer edinmesine katkıda bulunmuştu. Gramsci'nin sosyalist basındaki ilk dönem yazılarında Labriola kadar Croce'nin de izleri görülür.

Gramsci, sosyalist düşünce ile 1911'de yüksek öğrenim için geldiği İtalya'nın kuzeyindeki geniş/büyük ölçekli sanayi bölgesinin en önemli merkezi olan Torino'da tanıştı. Sanayi-

de çalışan işçi nüfusunun yüzde 40'ını kadınların oluşturduğu kentte demir, çelik, kömür ve gemi yapım sanayileri toplanmıştı. Torino işçileri ise, 1904, 1905, 1906'daki büyük kitlesel grevlerle 1912de 75 gün, 1913'de 93 gün süren ve zaferle sonuçlanan genel grevi yürütmüş ve İtalyan proletaryasının en mücadeleci kesimi olarak tanınmışlardı. Gramsci bu ortam içinde Sardunya ve Güney İtalya'nın geri kalmışlığının asıl nedeninin bir bütün olarak kuzey değil, kuzeyli kapitalistler olduğunu ve onların asıl karşıtlarının da işçiler olduğunu yakından gözlemleme imkânı buldu ve 1912'de Tasca'nın etkisiyle PSI'ye (İtalya Sosyalist Partisi) girdi. Aynı yıllarda İtalya Komünist Partisi'nin sonraki önderleri olacak olan Amadeo Bordiga, Angelo Tasca ve Palmiro Togliatti ile tanıştı. Gramsci'nin ilk siyasal yazısı 31 Ekim 1914'te *Il Grido del Popolo* (Halkın Çığlığı) dergisinde "Savaş ve Sosyalist Görüş" başlığıyla yayınlanan makaleydi. Gramsci için siyasal hamlığın yol açtığı bir politik felaket olan bu yazı, Parti'nin sol kanadının önderi olarak savaşa, militarizme ve Libya seferine karşı yürüttüğü mücadele ile tanınan Benito Mussolini'nin "mutlak tarafsızlık" siyasetini eleştirmeye başlayarak savaştan yana eğilim göstermesini savunuyordu. Bu talihsizlik, Gramsci'nin bir yıl boyunca bir daha kamuoyu önünde eline kalem almamasına yol açacaktı.

Gramsci, henüz Torino parti örgütünün önemli üyelerinden biri olmadığı 1915'te Sosyalist Parti'nin yayın organı *Grido del Popolo*'nun yazı kuruluna girdi, Torino'nun toplumsal yaşamından, sanat, kültür, politikaya kadar her konuda yazdı.

Rusya'daki Ekim ve Şubat devrimleriyle Torino'daki işçi ayaklanmalarının patlak verdiği 1917 yılı Gramsci'nin haya-

tındaki dönüm noktası oldu. Rusya'daki devrimin "aynısını yapma" fikriyle dolu olan ve savaşa son verilmesi için tutuşan işçiler, Ağustos'taki ekmek kıtlığının da etkisiyle kendiliğinden bir ayaklanmaya girişiklerinde, bir yandan Torino proletaryasının taşıdığı devrimci atılganlık ruhu, öte yandan da siyasal örgütlenmenin yetersizliği açığa çıktı. Ayaklanmanın şiddetle bastırılmasının ardından, partinin Torino örgütünün bütün önderleri tutuklanınca Gramsci, birden yeraltı faaliyetlerini düzenleyen "Geçici Komite'ye alındığı gibi, yasal olarak çıkmaya devam eden *II Grido del Popolo*'nunda yayın yönetmenliğini üstlendi.

Nisan 1919'da Gramsci, Tasca, Terracini ve Togliatti haftalık sosyalist kültür dergisi *Ordine Nuovo*'yu (Yeni Düzen) yayınlamaya karar verdiler. Ne Gramsci, ne de ötekiler *Ordine Nuovo*'yu çok belirgin bir hedef ve sloganla yayınlamaya başlamışlardı ama çok geçmeden dergi İtalya'da Sovyetlerin karşılığı olan Fabrika Konseyleri'nin kurulmasının savunucusu olmuş ve mütevazı bir kültürel girişim olarak başlayan bu yayın, sonunda 1920'deki büyük Konseyci ayaklanmanın başlıca entelektüel yönlendiricisi haline gelivermişti.

Eylül 1920'de İtalya temsilcileri, Komintern'in ikinci kongresinden döndükleri sırada Milano'da patlak veren fabrika işgalleri süratle bütün ülkeye yayıldı. *Ordine Nuovo*'nun Fabrika Konseyleri için yapmış olduğu ajitasyon hiç kimsenin ummadığı devasa ölçeklerde kabul görmüş ve ülkedeki bütün fabrikalar, işçilerin yönetimine geçmişti ama işçilerin önderlik ve örgütlenmesini üstlenecek bir hazırlığa sahip olmayan parti ve sendikalar başbakan Giolitti'nin yatıştırma politikasına uyunca savaş sonrası İtalyası'nın devrimci bunalımı sona erdi.

İşçi sınıfının devrimci hareketinin yenilgisinin ardından İtalyan egemen sınıflarının onayını, İtalyan orta sınıflarının devrim korkusunun güçlendirdiği desteğini arkasına alan Mussolini'nin faşist çeteleri, kendileri de pek inanamadıkları bir biçimde 1922 de iktidara geldiler. 1922'den başlayarak Gramsci'nin hapse atıldığı 1928'e kadar geçen süre, devrimin imkanlarına ilişkin bir dizi tartışmaya yol açmasına karşın faşist rejimin iktidarını stabilize ettiği ve arkasında kitlesel bir onay oluşturmayı başarabildiği bir dönem oldu. Son darbesini Gramsci'nin de aralarında bulunduğu İtalya Komünist Partisi (PCI) önderlerine indiren İtalyan faşizminin önderi, sosyalist olduğu günlerde kendisini savunurken hayatının ilk politik hatasını işleyen eski "yoldaş"ının "beyninin işlemesini en az yirmi yıl durdurmak gerektiğine" karar vermişti.

Zaten her zaman bozuk olan sağlığının durmaksızın bozulmayı sürdürdüğü hapishanede Gramsci, her gün biraz daha tükenerek kaldığı on dokuz yıl içinde, beyninin bütün gücüyle İtalyan işçi ve sosyalist hareketi içinde geçirdiği on altı yılda edindiği deneyim ve bilgiye dayandırdığı ünlü *Hapishane Defterleri*'ni, kendi kullandığı Almanca deyimle "für ewig" (ebediyete kalacak) bir eser bırakma tutkusuyla doldurmaya başladı. Baldızı Tatiana'nın Gramsci'nin ölümünden sonra cezaevinden çıkardığı bu defterlerin 1941'de Eunadi Yayınevi tarafından yayınlanmasıyla birlikte Avrupa ve dünya Marksizmine Ekim Devrimi'nden sonra yapılmış en önemli katkılardan biri gün ışığına çıktı.

Ama Gramsci'nin eseri daha en baştan kendisinin Marx ve Engels'in yayınlanmamış eserleri için işaret etmiş olduğu bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştı:

> "Yazarın ölümünden sonra ortaya çıkarılan eserlerin içeriğinin büyük bir titizlik ve dikkatle ele alınması gerektiği açıktır. Çünkü, bunların nihai biçimlerini almamış, yalnızca hâlâ işlenmekte olan ve hâlâ geçici olan şeyler olarak görülmeleri gerekir. Ayrıca bunlar üzerinde çok uzun zamandır çalışmaktaysa ve hiçbir zaman sonuçlandırmaya karar vermiş değilse, bu eserlerin yazar tarafından bir yana bırakılacağı veya bütünüyle ya da kısmen yetersiz bulunacağı ihtimali de gözardı edilmemelidir."[1]

Gramsci yaşasaydı 16 yıl boyunca "für ewig" (ebediyete kadar) birşeyler yapmak tutkusuyla durmaksızın doldurduğu defterlerindeki düşüncelerini nasıl açığa vururdu, bilinemez. Ancak, Gramsci'nin kimi zaman hapishane sansürünün dikkatinden kaçırmak amacıyla özellikle muğlaklaştırdığı, kimi zaman ise kesin bir yargıyı oluşturana kadar bilinçli olarak muğlak bıraktığı, ancak ima ettikleri siyasal ve felsefi sonuçları bakımından merkezi önemde olan birçok yazısı, müthiş bir çeşitlilik içinde yorumlanmıştır. Özellikle İtalyan Komünist Partisi'nin Avrupa'nın en büyük ve kitlesel komünist partisi olarak Togliatti ile başlayan ve Berlinguer ile doruğuna çıkan "tarihsel uzlaşma" anlayışının köklerinin PCI teorisyenlerince Gramsci'ye bağlanma çabaları, Gramsci'nin eseri üzerine bugün de önemini koruyan bir tartışmayı başlatmıştır.

Bu tartışmalar, çoğu kere, Türkiye'de de olduğu gibi Gramsci'nin *Quaderni*'deki düşüncelerini teorik olarak çözümleme girişimleri olmaktan çok, tartışmalarda taraf olanla-

---

[1] Antonio Gramsci, *Selections from Prison Notebook*, Lawrence & Wishart, Londra 1971, s.384, kendi çevirim.

nın kendi konumlarını politik olarak anlamlandırmak üzere girişikleri çabaları yansıtmaktadır. Bu değerlendirmelerin uygunluğu bakımından sağlam bir ölçü, Gramsci'nin *Quaderni*'de Komintern'in kuruluş ilkelerine ilişkin herhangi bir açık ya da örtük eleştiriyi öne sürüp sürmediği ve kendisinin *Ordine Nuovo*'da işçi sınıfının politik örgütlenmesi, mücadele yöntemleri, taktik hattının esasları bakımından ileri sürdüğü görüşlerden temelli kopuşlar gerçekleştirip gerçekleştirmediğidir. *Quaderni*'nin yakından ve titizlikle izlenmesi, Gramsci'nin Komintern'in kuruluş ilkeleri ve kendi politik hattı karşısında esas olarak eleştirel bir tavır takınmadığını ortaya koyar. Böylelikle, Komintern'in kendisini ayırmak için en büyük inat ve çabayı gösterdiği parlamentocu/reformcu sosyalizmle Gramsci arasındaki temel ayrımın *Quaderni*'de de sürmekte olduğu görülür.

Quaderni'nin merkezine aldığı temel problem de zaten budur: Avrupa'da bir devrimin imkânları ve işleyiş diyalektiğinin özgüllüğü. Gramsci, Ekim Devrimi'nin "aynısını yapma"nın, İtalya'da gerçekleşemeyişi üzerine daha hapishaneye konulmadan önce düşünmeye başlamıştır:

> "Rusya'da dolaysız gerçekleşen ve kitleleri devrimci bir ayaklanma için sokağa döken belirlenim, kapitalizmin daha yüksek gelişme derecesinin ortaya çıkardığı üstyapılar tarafından çok daha karışık bir hale sokmuştur; bu kitlelerin eylemini daha yavaş ve daha ihtiyatlı kılar ve bu yüzden de devrimci parti için 1917 Mart ve Kasım'ı arasında gerekmiş olandan çok daha karmaşık ve uzun vadeli bir stratejiyi gerektirir."[2]

---

[2] Gramsci'den Togliatti, Terracini and diğerlerine (9 Şubat 1924), *Selections from Political Writings*, Lawrence and Wishart, Londra, 1978

Gramsci'nin *Hapishane Defterleri* bu uzun vadeli stratejinin temelleri, imkanları ve biçimleri üzerine, Marksiz-min teorik aygıtını uygulayarak düşünme sürecidir. Gramsci'nin bu süreçte ulaştığı en önemli sonuçlardan biri ve tartışmaların merkezinde rol oynayanı devlete ilişkin olanıdır. Gramsci, gerek burjuva devletinin gerekse onun yerini alacak olan proletarya devletinin yalnızca devletin zor aygıtlarıyla açıklanması mümkün olmayan bir egemenlik sistemi olduğuna dayalı bir *tarihsel blok* teorisi geliştirerek, Marx'tan beri daha ileri götürülmemiş olan temel ve üst yapı ilişkisini çözümlemeye girişir.

Bir tarihsel blok, bir yanda üretici güçlere dayalı toplumsal yapının, öte yanda ideolojik ve siyasal bir üstyapıya özgül eklemlenme tarzıdır. Bu iki bileşen arasındaki bağ ise, temelde iktisadi yapıda değil, üstyapı düzeyinde kurulur. Bu düzeyin asli unsuru ise aydınlardır. Bu unsur, temel sınıfın, burjuvazinin ya da proletaryanın hegemonyasını toplumsal sisteme yayma, onunla bütünleştirme, egemenliğin toplumsallaştırması toplumsal olarak onaylanması işlevini gerçekleştirdiği nisbette Gramsci'nin *organik aydınlar* olarak nitelediği özel katmanı oluşturur.

Gramsci, bu tarihsel blokun üstyapısal düzeyini çözümlemede Marx'ın Hegelci felsefe geleneğinden devraldığı *sivil toplum/devlet* kavram çiftini içeriğinde bir sıçrama yaparak kullanır. Gramsci'de sivil toplum kavramı, Marx'da olduğu gibi doğrudan doğruya ve yalnızca iktisadi düzeyi de-

---

içinde, kendi çevirim. (Türkçe baskı için bkz. David Forgacs (ed.), *Gramsci Kitabı. Seçme Yazılar 1916-1935*, çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, 2010.)

ğil, bir toplumsal örgütlenme tarzının devletten gayri bütün mekanizmalarını içerir. Egemen sınıf, toplumsal yapı üzerindeki hegemonyasını bu mekanizmalar aracılığıyla sağlar: Aile, din, okul, siyasal partiler, basın, radyo bir bütün olarak ideoloji ve onu üreten aygıtlardır sivil toplum. Devlet ya da politik toplum ise egemenliğin zorlayıcı aygıtları, hükümet ve yürütme gücünün elinde toplanan ordu, polis, hapishaneler vb.'den oluşur. Temel sınıf, egemenliğini bu iki alandaki güçlerini birlikte kullanarak sürdürür ve bunlar sivil toplumda sağlanan hegemonya ile devletin sağladığı zorun organik bir bileşimini, bir organik bloku meydana getirirler.

Gramsci, bu çözümleme araçlarına dayanarak, sivil toplumda tesis edilmiş bulunan hegemonya yıkılmadıkça, devletin zor aygıtı bütünüyle felce uğratılmış olsa bile, egemen sınıfın egemenliğine son verilmesinin olanaklı olmadığını belirleyerek, Batı Avrupa'da devrimin bu sivil toplum alanı üzerinde işçi sınıfının hegemonyasını kurması ile olanaklı olduğu yargısına varır. Bunun yolu proletaryanın kendi organik aydınlarını yaratmasına ve kolektif bir aydın olarak proletaryanın partisinin öncelikle ideolojik savaşı kazanmasına dayanan bir *mevzi savaşı* yürütmesinden geçer. Sivil toplumun nispeten az geliştiği ve temel sınıflar arasındaki mücadelenin devletin çevresinde döndüğü ülkelerden farklı olarak Batı'da mücadele, sivil toplumda sağlanmış bulunan hegemonyanın çökertilmesine bağlıdır.

Bu yaklaşımın belirleyici önemi, Batı Avrupa'da işçi sınıflarının mücadelelerinin bütünüyle iktisadi meseleler çevresinde döndüğü bir taktik hatta karşı mücadeleyi siyasal ve ideolojik düzeye çekmeye, burjuvazinin egemenliğini üzerine dayandırdığı kültürel ve moral çerçeveye karşı bir kültürel ve

moral saldırı başlatmaya elveren bir yeni taktik çizgi, Batı Avrupa komünist partilerinin ekonomist ideolojilerine karşı bir devrimci seçenek sunmasındaydı.

Gramsci, bunun dışında mücadelenin içinde seyredeceği biçimler ve özgül imkânlar hakkında herhangi bir özgül yorumda bulunmadığı, hatta kendi çözümlemelerine ilişkin tüm örneklerini İtalyan ve Rus işçi sınıflarının açık devrimci mücadelelerinden devraldığı halde, metodolojik olarak sivil toplum ile devlet ya da politik toplum arasındaki organik bağın kopartılmasına dayalı yorumlarla burjuva devletinin tedricen ele geçirilmesini öngören II. Enternasyonal ufku içindeki stratejilere meşruiyet sağlayacak bir tarzda değerlendirilebildi.

Gramsci'nin devlet ve devrim arasındaki bağıntıya ilişkin teorisi, kapitalizmin eşitsiz gelişimi koşullarında, kimi üstyapısal düzeyleri bakımından Batı'ya benzer konumlar alan nispeten geri ülkeler için de sunduğu stratejik imkânlar dolayısıyla bugün yalnızca Batı Avrupa için değil, nispeten gelişkin üstyapılara sahip bütün ülkeler için üzerinde düşünmeye ve uygulamaya değer bir kavramsal çerçeve sunuyor. Dolayısıyla, yeniden canlandığı nispette III Enternasyonal perspektiflerini savunanlarca da mülk edinilmek üzere yeni bir ideolojik ve teorik çatışmanın konusu olmaya aday görünüyor.■

HO CHI MINH

Vietnam Marksist hareketinin ve Vietnam Komünist Partisi'nin kurucusu, sömürgeciliğe, Fransa ve ABD işgaline karşı Vietnam halkının kurtuluş savaşının önderi ve Vietnam Demokratik Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk başbakanı Ho Chi Minh, 19 Mayıs 1890'da, öğrenim görmüş bir yoksul köylü ailesinin çocuğu olarak, devrimci geleneğiyle ünlü Nghe An iline bağlı Kim Lien köyünde doğdu. Asıl adı Nguyen Tat Thanh olan Ho Chi Minh'in bir cariyenin oğlu olan babası kendi kendisini eğiterek mandarinliğe yükselmiş, ancak ateşli bir sömürgecilik karşıtı olarak kukla imparatorun sarayını terketmişti. Bu yüzden babasız büyüyen Nguyen, öğrenim için 1905 de tek başına Hue'ye gelerek Fransızca ve Vietnam dilinde eğitim yapan Quoc Hoc Koleji'ne girdi. Ancak eski bir lejyoner olan öğretmeninin zulmü yüzünden okuldan ayrılarak Phan Tiet'teki bir özel okula yazıldı. 1911'de buradan da ayrılarak Saygon'daki meslek okulunun denizcilik bölümünün hazırlık sınıfına girdi. 1912de bu okuldan da ayrılarak, Hafong-Marsilya arasında sefer yapan La Touche Trevillé gemisine tayfa olarak yazıldı.

1914'e kadar, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve ABD'ye sefer yapan gemilerde çalıştı. Bir yıl ABD'de yaşadıktan sonra 1914'te Londra'ya yerleşerek Carlton Oteli'ne aşçı yamağı ve kar küreyici olarak girdi. İngiltere'de İrlanda milliyetçileri, Fabian Sosyalistler ile Çin ve Hindistan'dan gelen işçilerle tanıştı. Fransızca ve üç ayrı Çin lehçesinin yanı sıra İngilizce ve Rusça öğrendi. 1917'de I. Dünya Savaşı boyunca yüz binden fazla Vietnamlının işçi ve asker olarak toplandıkları ve Vietnamlılar arasındaki bütün siyasal eğilimlerin, Fransız siyasal ve edebi eğilimleriyle karışıp kaynaştığı Paris'e geçerek buraya yerleşti. Vietnam'daki anti-sömürgeci mücadelelere beslediği sempatinin bir ifadesi olarak burada Nguyen Ai Quoc (Yurtsever Nguyen) adıyla edebi çalışmalarına başladı. Şiirler, makaleler, sinema eleştirileri yazdı.

1919'da Versailles Konferansı için Paris'e gelen ABD Başkanı Woodrow Wilson'a sunulmak üzere "Vietnam Halkının Küçük Talepleri" adını verdiği bir dilekçe kaleme aldı. 1920'de Fransa Sosyalist Partisi'nin Komünist Partiye dönüşerek Komintern'e katıldığı ünlü Tours Kongresi'ne "Çin Hindi" delegesi olarak çağrıldı. Komintern'in sömürge halklarının kurtuluşunu dünya devriminin bir parçası olarak ele alan programından etkilenen Nguyen Ai Quoc katılma yönünde oy kullanınca FKP'nin ilk kurucuları arasında yer aldı. FKP'nin yayın organı *L'Humanité*'de yazmaya başlayan Nguyen, öte yandan yayın yönetmenliğini yaptığı, Vietnam ve öteki sömürgelerdeki halkın durumunu dile getiren *Le Paria* (Parya) dergisini yayınlamaya başladı.

1924'te Komintern V. Kongresi'ne katılmak üzere Moskova'ya giderek uluslararası hareketin önderleri ile olduğu kadar, sömürgelerin devrimcileri Roy ve Li Lisan'la tanıştı.

Ardından Kanton'a geçerek Tam Tam Xa yurtsever örgütüyle temasa geçti, bir yandan da Çin'deki göçmen Vietnamlı milliyetçi gençler arasında sosyalist faaliyetler örgütleyerek Hội Việt Nam Cách mạng Thanh niên (Vietnam Devrimci Gençlik Birliği) ve Doğu Asya Ezilen Halklar Birliği'ni, 3 Şubat 1930'da da uzun zamandır oluşturmaya çalıştığı Çin Hindi Komünist Partisini kurdu.

Bu tarihten başlayarak Nguyen Ai Quoc'un hayatı bir yandan Kominten'in uluslararası faaliyetleri içinde aldığı görevlerin yerine getirilmesinin, öte yandan Vietnam ulusal kurtuluş ve sosyalizm mücadelesinin tarihiyle örtüşür. Hepsi tam olarak bilinemeyecek sayısız başka adla, kendi tabiriyle "bir profesyonel devrimci" olarak, Britanya, Fransa, Hollanda ve Çin sömürgelerinde komünist faaliyetleri eşgüdümlü hale getirmek için kimi zaman bir rahip, gemici, öğretmen ve gezgin berber kılığında çalışırken, sürekli olarak Vietnam kurtuluş mücadelesinin Marksistlerin çevresinde toplanması için uygun ortamlar yaratmaya uğraşan Nguyen Ai Quoc, dünyaca tanındığı adı, "Aydınlatan insan" anlamına gelen Ho Chi Minh'i, 1943'te Vietnam'da Fransa emperyalizmine karşı silahlı mücadele hazırlıklarına başladığı zaman aldı.

1960'lar Ho Chi Minh'in dünya ölçeğinde önem kazandığı yıllar oldu. Bunun, ABD'nin Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ne saldırarak istila etmesi kadar, uluslararası komünist hareketin ÇKP ve SBKP arasındaki ihtilafla bölündüğü sırada takınmış olduğu özgün tavırla da bir ilgisi vardır.

ABD'nin Vietnam'ı istilası Batı Avrupa ve ABD'de öğrenci ve işçilerin egemen devletlerin karşısına eylemli olarak dikildiği ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanmakta olan statükoyu olduğu kadar, kendilerini bu statükoya

uyarlamış olan geleneksel partilerin politikalarını da sorguladıkları yıllarla örtüştü. Uzun yıllardır, dünya kapitalizminin çevre ülkelerindeki, bağımlı ve yarı sömürge ülkelerdeki devrimlerle ilgilerini kesmiş ve dünya devrimi perspektifini yitirmiş olan geleneksel KP'ler Vietnam'ın yürüttüğü silahlı kurtuluş mücadelesini "dünya dengesi" ve "dünya barışı" açısından hafifletilmesi gerekli bir "gerilim noktası" olarak ele alır ve soruna yalnızca diplomatik bir ilgi gösterirlerken, genç kuşak devrimcileri kendi ülkelerindeki antikapitalist devrimlerin, bağımlı ülkelerin kurtuluş mücadeleleriyle çakışmasını somut olarak yaşadılar. Kendi egemen sınıflarının ABD yörüngesindeki dış politikası Vietnam üzerindeki ABD baskısına hizmet ederken bu egemenliği sorgulamaya girişenler kendi devletlerinin baskısına uğradılar. Bu yüzden statükoyla çelişkiye düşen bütün toplumsal grupların ve güçlerin kitle gösterilerinde Vietnam bayrakları ve Ho Chi Minh'in posterleri dalgalanmaya başladı. ABD ve Batı Avrupa, ama daha çok da Batı Avrupa solu, II. Dünya Savaşının bitiminden sonra ilk kez böylesine yaygın bir enternasyonalist anti-emperyalist dayanışma dalgasıyla sarsılırken, direnen Vietnam'ın simgesi Ho bir anda dünya devriminin simgesi haline geldi.

Ho Chi Minh'in böyle bir konuma yükselmesinin bir dünya devriminin 1960'lardaki teorisyeni olmasıyla çok az ilgisi olduğu söylenebilir. Tersine, Ho Chi Minh'in ölümünden ve Vietnam devriminin siyasal sonuçlarına ulaşmasından bu yana onun adıyla anılabilen hiç bir teorinin tartışmaya konu olmayışından da Ho Chi Minh'in, Marksizmin teorik evrimi bakımından kalıcı bir eser bırakmış olmadığı anlaşılır. Üstelik, teorik kayıtlar, Ho Chi Minh'in bütün yazılarında

yurtseverlik ve enternasyonalizm arasındaki çelişkinin Marksizm açısından son derece hassas bir kerteye kadar belirsizleştirmeye eğilimli olduğunu da gösterir. Bizzat kendisinin, "Beni Leninizm'e Götüren Yol" başlıklı makalesinde yazdığı gibi, Ho Chi Minh, başlangıçta Leninizmi bir tarz yurtseverlik olarak kavramıştı: "O zamanlar, Ekim Devrimi'ni sadece içgüdüsel olarak, henüz tüm tarihsel önemini kavramaksızın destekliyordum. Lenin'i büyük bir yurtsever olduğu ve yurttaşlarını kurtarmış olduğu için seviyor ve hayranlık besliyordum; o zamana kadar kitaplarından hiçbirini okumuş değildim (...) [Enternasyonal tartışmaları ile ilgili olarak] en çok bilmek istediğim ve kesinlikle bu tartışmalarda sözü edilmeyen şey, hangi enternasyonalin sömürge ülkelerin halklarından yana olduğuydu (...) bir yoldaşım bunun III. Enternasyonal olduğunu söyledi ve bana Lenin'in "Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunları Üzerine Tez"ini verdi (...) önce anlamadım... sonunda ana bölümünü kavrayabildim (...) odamda yalnız başıma otururken sanki kalabalıklara sesleniyormuşum gibi haykırdım: 'Aziz şehitler, yurttaşlar! işte bize lazım olan şey, işte kurtuluşumuza götüren yol!..' Başlangıçta, beni Lenin'e ve III. Enternasyonal'e güven duymaya götüren, komünizm değil yurtseverlikti... yalnızca sosyalizm ve komünizmin ezilen halkları ve emekçileri bütün dünyada kölelikten kurtarabileceği düşüncesine tedricen vardım."

Ho Chi Minh'i önemli kılan da, bu kavrayışa yeni birşeyler eklemekten çok, ezilen halkların dünya devrimi sürecindeki rolüne sonuna kadar sadık kalmış olmasıydı. Ho Chi Minh ve Vietnam Devrimi, ulusal kurtuluşun toplumsal devrime, toplumsal devrimin ulusal kurtuluşa bağlı olduğunu kavramanın, geri bir ülkenin dünya devrimine ve enternas-

yonalizmin pratik gerçekleşmesine yapabileceği katkının somut bir ifadesi oldu. Ho Chi Minh'i 1960'larda bütün ülkelerin devrimcileri için önemli kılan bir başka unsur da uluslararası komünist harekette yer alan bölünmede takındığı tavır oldu ÇKP ve SBKP arasında baş gösteren ihtilafta Ho, pragmatik gerekçelerle de olsa bu ihtilafın Vietnam devrimini zayıflatmasına yol açabileceği bütün konumlardan kaçınarak, iki "kardeş parti'nin "Marksizm-Leninizm ve proleter enternasyonalizmi temelinde akıl ve duygunun gereklerini birlikte yerine getirmeleri", çağrısında bulunuyordu. Böylelikle Ho, "Kültür Devrimi"nin etkisi altında "volontarist" bir "enternasyonal devrimci" çizgi dayatan Çin'le de, "üretici güçleri geliştirme" uğruna "dünya barışı" peşinde koşan Sovyetler Birliği ile de arasında mesafe bırakarak, işine bakmayı tercih etmişti. Bunun ne dereceye kadar Marksizmin dünya ölçeğindeki sorunlarını gidermeye yetmiş olabileceği tartışma götürür. Yalnızca verili bir momentteki bir ideolojik çatışmanın tarafları arasındaki konjonktürel tavır alışın, tarafların konumları değişir değişmez önemini yitireceği ve teorik olarak içeriksizleşeceği apaçık olmalıdır. Bu yüzden Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzelmeye yüz tuttuğu günümüzde, bir zamanlar sosyalizmin uluslararası sorunlarına ulusal bir ölçekten bakmayı tercih edenlere çokça güven vermiş olan "Ho Chi Minh tavrı"nın, bugün nasıl bir anlamı olabileceğini kestirmek pek güçtür. Ancak bu "tavrın" paradoksal bir etkisi de olmamış değildir. Ho Chi Minh'in izlediği çizgi, pratik sonuçları itibariyle 1960lı yıllarda dünyanın her yanında yerel ve somut çelişkilerin gerektirdiği devrimci davranıştan herhangi bir doktriner gerekçeyle vazgeçme eğilimlerine karşı diplomatik değil, pratik bir devrimci tavrın

örneği olarak herkesin kendi bulunduğu yerden fazla söze gerek olmaksızın dünya devrimine pekâlâ somut katkılarda bulunulabileceğini gösterdi. Ho Chi Minh bunu ne dereceye kadar teorik olarak ifade etmiş olsa ya da olmasa 1960'larda dünya devriminin kalbi Vietnam'da atıyordu. Vietnam halkı Ho Chi Minh'in önderliğinde Vietnam Devrimini gerçekleştirerek ve bunun için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayarak bunu herkesten daha iyi kavramış olduklarını gösterdi. Bir dünya devrimi, her şeyden önce pratikte her ülkenin işçilerinin "kendi" yerel devrimlerini gerçekleştirmesine bağlı olduğu sürece, Ho Chi Minh'in, Lenin'in Batının işçileri ve Doğunun köylülerinin İttifakına dayanan dünya devrimi projesine 1960'larda en çok pratik katkıyı yapan Marksist olduğu söylenebilir. Kaldı ki, Ho Chi Minh, 2 Eylül 1969 da ölmeden dört ay öncesinde, her zamanki alçak gönüllülüğüyle geleneksel partilerin çoktandır sözlüklerinden çıkardıkları kavramlarla düşünmeyi sürdürdüğünü vasiyetnamesinde göstermişti:

> "En büyük arzum, mücadelede sıkı sıkıya birleşmiş olan halkımızın ve partimizin barış İçinde, birleşmiş, bağımsız, demokratik ve müreffeh bir Vietnam yaratması ve dünya devrimine böylece, onurlu bir katkıda bulunmasıdır."[1]

Uzun bir dönemden beri, "sömürgeleri palmiyeler ve kumsallar"dan başka birşey olarak görmeyi başaramayan Batı'nın sosyalist hareketinin karşısında, kendi yerel devrimine sıkı sıkıya bağlanma isteğini, kolayca yurtseverlik olarak nitelemeden önce, Ho Chi Minh'i vasiyetnamesine ka-

---

Vietnam Komünist Partisi, resmi web sayfası, kendi çevirim. http://tinyurl. com/ qh5sknd.

dar izlemiş olan dünya devrimine herkesin en az Ho Chi Minh kadar yerel katkıda bulunmuş olmasını talep etmek hem tarihin hem siyasetin gereği olmalı. Çünkü devrim pratik bir iştir.■

"CASTROCULUK"UN OLUMLU ANLAMI

Ernesto Che Guevara, "Küba Bir İstisna mı Yoksa Öncü mü" başlıklı 1961'deki bir Küba Devrimi değerlendirmesinde, devrimin genel yasallıkları yanısıra kimi özgül özelliklerinin de bulunduğunu dile getirirken, "ilk, belki de en önemli, ve orijinal etken Fidel Castro Ruz'un kendisidir"[1], diye yazmıştı. Devrimin tarihine içeriden bir bakış yalnızca Che'nin bu yargısını doğrulamakla kalmaz, Castro'nun devrimin önderliğinin tüm tarihsel gelişmesini kendi kişiliğinde cisimleştirmiş olduğuna ilişkin de pek çok kanıt sunar.

Küba Devrimi'nde önderliğin özgünlüğü

Birbirlerini izleyerek emperyalizmin sömürge sisteminin çöküşünü sağlayan tüm devrimler arasında Kübanınkini özgün kılan yönlerden birinin önderliğin tarihsel evrimi olduğu

[1] Che Guevara, "Cuba: Historical Exception or Vanguard in the Anti-colonial Struggle?", *The Che Reader* içinde, Ocean Press, 2005.

söylenebilir. Küba'da devrim Fidel Castro'nun deyimiyle bir "ulusal kurtuluş devrimi"nden sosyalist devrime doğru evrilirken, Moncada Kışlası baskınını gerçekleştiren *Movimiento*'dan sağ kalanların oluşturduğu önderlik de devrimci demokratizmden sosyalizme doğru açılarak öteki "ulusal kurtuluş devrimleri"nde aşağı yukarı eşbiçimlilik gösteren, gelişme eğilimlerinden farklılaşmıştı. Örneğin, Çin'de, Vietnam'da başka birçok Asya ve Afrika ülkesinde devrimin ulusal bağımsızlık ve halk egemenliği talebi ile geliştiği' "devrimci demokratik" ya da "burjuva demokratik" evresinde genel olarak küçük burjuvazi ya da milli burjuvazinin örgütsel ve ideolojik hegemonyası hüküm sürerken devrimin emperyalist sistemle çelişkilerinin derinleşmeye başladığı momentte, komünist hareketin genel ulusal demokratik kamptan kopup demokratik talepleri mantıksal sonuçlarına ulaştırırken sosyalist talepleri gerçekleştirmek üzere ileri doğru atılması neredeyse bir tarihsel yasallık halini almıştı. Küba devrimindeyse gelişme bütünüyle farklı bir doğrultu izledi.

Öncelikle, bütün devrim süreci boyunca Küba'da 26 Temmuz Hareketi dışında bir başka "ulusal kurtuluş" hareketi belirmiş değildi. Öte yandan Küba'da Komünist Partisi de Çin, Vietnam vb. ülkelerin Komünist Partilerinden farklı olarak devrim sürecinin gelişmesinde önderliği üstlenmeye kalkışmamış, Moncada Kışlası baskınını onaylamamış, 26 Temmuz Hareketinin "Granma" çıkartması ile başlattığı gerilla mücadelesiyle çok uzun bir süre ilgilenmek gereğini duymamıştı. Devrimin önderleri Fidel ve Raul Castro kardeşler, Camillo Cienfuegos, Frank Pais, Che Guevara ve diğerleri bütünüyle Komünist Parti geleneği dışında yetişmiş devrimcilerdi.

Dünya proleter devrimleri tecrübesinden çok Küba'nın özgül devrimci deneyiminden esinlenmişlerdi. Marksizmle temasları ise Küba'daki komünist hareketle örgütsel ve ideolojik bir bağ kurmaktan çok, Marksist klasiklerin bağımsız olarak okunmasından ileri geliyordu.

"Devrimci demokrasi"den komünizme

Daha önemlisi, 26 Temmuz Hareketi kendisini ilke olarak "Marksist" diye tanımlamış değildi. Özetle, Küba Devrimi'nin öncü gücü olan 26 Temmuz Hareketi kendisini özgül olarak Küba işçi sınıfının değil, ABD emperyalizmi ve Batista oligarşisi karşısında tüm Küba ulusunun ortak çıkarlarının sözcüsü addeden asli karakteri itibarıyla devrimci demokratik bir hareket olarak doğdu.

Beri yandan 26 Temmuz Hareketi üyeleri ve özel olarak da hareketin beyni ve ruhu olan Fidel Castro'nun idelojik yapısı, öteki sömürgelerin "ulusal kurtuluşcu" hareketlerinden farklı olarak Marksizmle ideolojik ve siyasal bir çatışma mirasına dayanıyor da değildi. Hareketin üyelerinin çoğu, üniversite eğitimleri sırasında Marksizmle tanıştıkları gibi, antikomünizmle aralarında sürekli olarak bir mesafe bırakmışlardı. Moncada baskını sonrasında da hapishanede ve sürgünde bağımsız komünistleri aralarına almakta pek tereddüt etmemişler, Ernesto Che Guevara ile böyle ilişki kurmuşlardı. Bununla birlikte bu ideolojik olarak sola doğru açık devrimci demokratizm, devrim için ikinci defa yola koyulduğunda hareketin karakterinin değişmiş olduğuna dair hiçbir belirti or-

taya koymadı. Ne Havana Deklarasyonu[2] ne başka bir bildiri ya da belgede önderliğin sosyalist yönelimi hakkında hiçbir açıklama da bulunulmuş değildi. Kaldı ki, devrimin karakteri hakkında devrimden hemen sonra ABD'de bir açıklama yapan Fidel Castro kendi ağzıyla "komünist olmadığını" belirtmeyi gerekli görmüştü.

Ancak devrimin ulusal ve demokratik siyasal hedeflerine ulaştırılmasının ardından devrimin temel dayanağı olan işçi sınıfı ve köylülerin toplumsal ve ekonomik taleplerinin gerçekleştirilmesine sıra geldiğinde kapitalist mülkiyete müdahale zorunluluğu devrimin burjuvalar ve toprak sahipleriyle kurmuş olduğu ittifak temelini parçaladı ve önderliğin özgünlüğü bu momentte kendisini açığa vurdu. Devrimci önderlik, demokratik evre tükenip, proleterlerin, yarı proleterlerin ve yoksul köylülerin özlem ve taleplerinin doğrudan takipçiliğini üstlenirken Küba Komünist Partisi ile yakınlaşmaya başladı ve kendi içinde ciddi bir kopuşa uğramaksızın açıkça sosyalist bir konum aldı. Bu geçiş sürecinin kilit unsuru olarak Fidel Castro, ulusal kurtuluş devrimi ile sosyalist devrimi, her iki evrenin dolaysız sözcülüğünü üstlenerek birbirine bağlayan istisnai bir tarihsel rolün üstesinden gelmeyi başarabildi. Bu andan başlayarak Fidel, bir ulusal önderden çok daha yüksek bir kapasite ile sosyalist hareket içinde özgün bir işlevi yerine getirmeye başladı.

[2] Fidel Castro, "The First Declaration of Havana", http://www.walterlippmann.com/fc-09-02-1960.html

Bir tavır olarak "Castroculuk"

Marksist teori ve siyaset açısından bakıldığında Fidel Castro'nun işlevinin belirgin bir biçimde teorik olmadığı kolayca görülebilir. Marksist harekette doğrudan doğruya Fidel Castro'ya özgü bir teorik katkıdan söz edilmekte değildir ancak zaman zaman "Castroculuk" ya da "Castroizm" diye anılan bir ideolojiye atıfta bulunulduğu görülür. Ne var ki, bu "Castroculuk" daha çok burjuva iletişim araçlarının dilinde Küba Devrimi'nin özgül gelişme çizgisini emperyalizme bağımlı tüm ülkelerdeki kurtuluş mücadelesi İçin bir model ve bir tarihsel yasallık olarak gören silahlı hareketlerin keyfi bir biçimde adlandırılmasından fazla bir anlam taşımaz. Bir başka yandan liberter basında da "Castroculuk" Latin Amerika'da devrimci hareketi hegemonyası altına alan bir tür "pederşahi bürokratizm"e ilişkin bir niteleme halini alır. Ancak bu uygun olmayan adlandırmalar bir yana, Küba Devrimi'nde Fidel Castro aracılığı ile temsil edilen bir dizi özelliğin onun adıyla anılmayı hak ettiği söylenebilir. Bu bakımdan yaygın pejoratif kullanımının ötesinde olumlu bir "Castroculuk"tan bir ideoloji olarak değilse de dünya ölçeğindeki etkileri dolayısıyla sosyalist mücadele içinde "klasik" olandan ayrılan bir davranış çizgisi, bir tavır alış olarak sözedilebilir. Fidel Castro ve yeniden kurulan Küba Komünist Partisi uluslararası hareket içinde daha çok '60'lar ve '70'lerde özgün bir rol oynamış olsalar da Castro'nun çehresinde ifadesini bulan devrimci Küba imgesi, '80'ler dünyasında komünizmin devrimci kalabildiği bir izi sürmemizi mümkün kılar.

Komünist Partisi ve kitleler

Bu, olumlu "Castroculuk un göreli değeri, iktidardaki "klasik" Komünist Partilerin yerleşik davranış kalıplarından birkaç düzeyde kararlı ve kasıtlı kopuşundan ileri gelir. Bu anlamda "Castroculuk"un kendisini kuvvetle duyurduğu birinci alan Komünist Parti önderliği ile kitleler arasındaki ilişkidir. Küba Devrimi dışındaki tüm sosyalist devrimler devletle iç içe geçen ve hızla bürokratikleşen partilerin yığınların özlemlerinden hızla kopup birer "savaş örgütü" olmaktan çıkarak "düzen örgütü'ne dönüşmesiyle sonuçlanmıştı. Oysa Küba'da önderlik temel önemdeki tüm kararların alınışını kitlesel kampanyalara dönüştürerek hem kitleler hem parti İçin sürekli bir geri besleme mekanizması oluşturmayı başardı. Yerel yönetimler düzeyinden, ulusal ve uluslararası kararlara varıncaya kadar her konu, bir yandan "halk iktidarı" örgütlerinde tartışılarak karara bağlanırken, Fidel'in ünlü Havana ve öteki kentlerdeki konuşmaları ile de bu kararların paylaşılması için dolaysız bir temas kurumu sağlandı. Bu ilişki, Küba önderliğinin bürokratikleşme hızının asgaride tutulmasının en önemli etkenlerinden biri oldu.

"Castroculuk'un olumlu anlamını tartmamızı sağlayan bir başka ölçüt, sosyalist kuruluş sürecinde maddi özendiricilerin rasyonel öneminin kabul edilmesine karşın, sürecin ana halkası olarak manevi değerlerin yaratılması ve korunmasının kazanmış olduğu önceliktir.

Fidel Castro'nun ağzından "Hiçbir zaman insanların yürekleri ve zihinlerinde dolar işareti ile damgalanmış bir komünist vicdan oluşturmayacağız" biçiminde ifade edilen bu tutum ya da özlem, parti önderliğinin maddi refahın payla-

şılmasından bilinçli bir geri çekilişle, daha çok manevi kalkınmanın hem neden hem de sonuçlarından yararlanarak sürecin önderliğine sahip çıkmasını sağladı. Böylece sürekli olarak kitlelere danışan, onlardan beslenen ve onları besleyen bir ilişki mekanizmasıyla parti, yasal muhalefetin olmadığı koşullarda kitlelerin nabzını elinde tutabileceği özel bir İlişki imkânı yaratarak halk ile önderlik arasındaki kopuşmayı önleyebildi. "Castroculuk"a yüklenebilecek olumlu bir anlam öncelikle böyle liderlik kavrayışını dile getirir.

Manevi kurtuluşa biçilen değer

"Castroculuk"un içinde gerçekleştiği ikinci düzey, sosyalist inşa sürecinin, maddi refah unsurlarının durmaksızın hesaplanıp sayıldığı, insanların gözünün tüketim hırsıyla kardığı bir hareket değil, tersine kültürel ve ahlaki olarak "yeni tipte" insanın yaratıldığı bir uluslararası devrim süreci olarak kavranması oldu. Kıt kaynakları ve yetersiz sanayiiyle, sosyalist İnşa dönemine "tek ürün tek pazar" ülkesi olma özelliğinden sıyrılmamış olarak giren Küba'da tüketim heveslerinin kışkırtılmasının bir felaket olacağını kavramak özel bir meziyet sayılmayabilirdi. Ancak, Küba'daki sürecin ayırdediciliği, bunu "otarşik" bir dünyaya kapanarak değil, tam tersine ABD emperyalizminin yanı başında, Küba'ya karşı özel olarak harekete geçirilmiş İdeolojik aygıtlara meydan okuyarak gerçekleştirmiş olmasıydı. Fidel Castro, Küba halkına, Küba'da elde edilmiş olanın "mümkün dünyaların en iyisi" olduğunu hiçbir zaman telkine kalkışmayarak, komünizmin bir "bolluk toplumu" olacağı ilkesini peşinen kabul ederek ve bu bolluk ülkesine ancak bencillikten kurtulmuş, maddi re-

fahı paylaşmakla yetinmeyen her şeyden çok entelektüel mülkiyet ve refahı yeniden üreten ve paylaşan İnsanların yaratılmasıyla varılabileceğini açıklayarak Küba halkına önderlik etmeye girişti. Bütün sosyalizm pratiklerinin taşlaşmaya başladığı '60'lann ortalarında Küba'dan esen bu gürbüz komünizm rüzgarı dünyanın bütün ülkelerinde özellikle komünizmin manevi hegemonyasının kendisini tazelemesine, geleneksel partilerin kendilerini tüketmeye başladıkları bir dönemde bütün bir genç devrimciler kuşağının, yüzlerini komünizme çevirerek yeni bir dünya perspektifine bağlanmalarına yol açtı. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul ve geri ülkelerinde olduğu kadar, Avrupa ve ABD'de de Küba Devrimi, kapitalizmle yarış içinde, giderek onun normlarına kendisini alıştırmaya başlamış olan sosyalizme, kapitalizme asıl meydan okuyacağı alanı bir kere daha gözden geçirme, yeni düşünceler üretme esini kazandırdı. Bu noktada Fidel'in bir önder olarak oynadığı adanmış rol, dünya sosyalizmi için de paha biçilmez bir değere sahiptir.

Tek ülkede komünizmin imkânsızlığı

"Castroculuk"un, kendisini "klasik" Komünist Partisi iktidarlarından kopardığı üçüncü düzey Komünist devrim mücadelesinin uluslararası kavranışına ve anlamına ilişkindir. Kökeni itibarıyla Komintern partileri geleneğinden gelmeyen Fidel Castro'nun bu özelliği uluslararası komünist hareketin önderliğinde hak iddia eden partilere karşı sürekli bir eleştirelliği koruyabileceği bir konumu kazanmasını sağladı. Küba ekonomisini ayakta tutabilmek için tek ihraç ürünü şeker ve şeker kamışını dünya fiyatlarının üzerinde bir fiyatla satın

alan, ABD emperyalizminin istila tehditleri altında askeri ve ekonomik yardımına gerçekten muhtaç olduğu SSCB karşısında bile Fidel, hiçbir geleneksel partinin göstermiş olmadığı bir ideolojik bağımsızlık örneği ortaya koydu. SSCB'nin komünist bir toplum kurulmasına ilişkin bakış açısını Castro en sert eleştiriye tabi tutan önderdi:

> "Komünizm ve sosyalizm bir bakıma birbirleriyle paralel bir biçimde kurulmalıdır. Kendine göre bir süreç icad etmek ve 'şuraya kadar sosyalizmi kuruyoruz, şu noktadan sonraysa komünizmi kuruyoruz' demek bir hata, büyük bir hata olabilir. Çünkü, hedeflerimize erişme hırsı içinde komünist insanın gelişim ve oluşumunu ihmal etmememiz ya da tehlikeye atmamamız gerektiği açıktır (...) Bazı ülkelerde komünizmin inşasından söz ediliyor. Hatta bir ülke komünizmi kurmaya hazır olduğunu ilan ettiğinde bütün komünist partileri bunu hep bir ağızdan onayladılar. Ancak, biz alçak gönüllülüğü elden bırakmaksızın, önce şunun bir kere daha gözden geçirilip cevaplanması gerektiğini düşünüyoruz: sanayileşmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler, yüksek emek üretkenliğine erişmiş ülkelerle emek üretkenliğinden yoksun ülkeler halinde bölünmüş olan bir dünyada üretici güçler ve teknoloji ilkin dünyanın geri kalmış ülkelerinde geliştirilmeksizin her hangi bir ulus tek ülkede komünizmin kurulmasına kalkışabilir mi? (...) Ben sosyalizmin tek ülkede kurulabileceğine komünizmin de belli bir dereceye kadar kurulabileceğine inanıyorum. Ama bir mutlak bolluk formülü olarak komünizm, bu istenmiş ya da kastedilmiş olmasa bile, gelecek yıllarda kendilerini inanılmaz yoksulluktaki ülkelerle ticaret ve pazarlık yaparken bulmaları tehlikesini göze almaksızın tek bir ülkede kurulamaz (...) Çevremizde, bizim devrim yaptığımız bir çağda devrim yapma fırsatına ya

da talihine sahip olamadıkları için önümüzdeki on yıl içinde bugünkünden daha büyük bir sefalete mahkum insanlar yaşamaya devam ederken nasıl olur da biz komünizmin yarattığı bu süper bolluk içinde yaşayabiliriz (...) Yoksul, azgelişmiş bir ülke olarak bugünkü görevimiz kendimizi, yoksulluk ve sefaletten kurtarmaktır. Ancak gelecekte başka ülkelerin hala yardımımıza ihtiyacı varken büyük bir refahı hayal etmememiz gerekir. Şimdiden çocuklarımızı öyle yetiştirmeliyiz ki, bütün acil ihtiyaçlarımız karşılandığında hedefimiz sırf bolluğun ötesine geçsin. Başlıca idealimiz ve görevimiz geride kalmış olanlara yardım etmek olmalıdır."[3]

Devrim savaşçısı olmayana Komünist denmez!

SSCB'yi onaylamaktan daha tutarlı bir enternasyonalizmi temsil eden bu düşünceler yalnızca düşünceler olarak kalmadı. Fidel Castro önderliğindeki Kübalı devrimciler, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki devrimlere o an için ellerinde olan tek şeyi, hayatlarını verdikleri bir idealizm içinde katıldılar ve bunun ideolojik savunucusu oldular. 1960'lar ve '70'lerin dünyasında "barış içinde birlikte yaşama" ilkesinin bir yansıması olarak kendi egemen sınıflarıyla "barış İçinde" yaşama siyaseti güden muhalefetteki "resmi" komünist partileri karşısında Fidel Castro şu itirazı yöneltiyordu: "Bize göre, uluslararası komünist hareket her şeyden önce komünistlerin, devrim savaşçılarının hareketidir. Ve devrim savaşçısı olmayanlara Komünist denemez!" "Castro-

[3] Fidel Castro, 1 Mayıs Konuşması, 1966 Havana, kendi çevirim. http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1966/19660502.html

culuk" SSCB ve ÇHC'nin tekil devlet çıkarları doğrultusunda uluslararası komünist harekete yön vermeye çalıştıkları '60'ların ve '70'lerin dünyasında Leninist enternasyonalizm ilkesine yaklaşabilen tek etkili tavır oldu. O yüzden Kübalı savaşçılar Bolivya'da Ernesto Guevara'nın yanında savaşırken can verdiler. Angola devrimi ABD ve ÇHC tarafından desteklenen karşı devrimci çeteler tarafından çökertilmeye çalışıldığında "Carlotta Harekatı"yla Angola'ya savaşmaya gitmek için tüm Kübalılar gönüllü yazıldılar, Grenada devriminin adayı işgal eden ABD askerleri tarafından ezilmesine, bu ülkede çalışan İnşaat işçileri gönüllü silahlı direnişle karşılık verdiler. Küba Devrimi, üzerinden 30 yıl geçtikten sonra da enternasyonalizmin pratik bir hayat tarzı olarak yaşar kaldığı tek örnek; "Castroculuk" kendine özgü bir Marksizim versiyonu olma iddiasını hiç taşımadı ama bu canlılığı mümkün kılan pratiklerin gerisindeki zihniyetin ve moralin Castro'nun adıyla kaydedilmeyi hakettiğine kuşku yok.■

"FOCOCULUK"

Latin Amerika'nın İspanyol ve Portekizlilerin istilasıyla birlikte başlayan kurtuluş mücadeleleri tarihi içinde, yabancı boyunduruğuna ve yerli mülk sahibi sınıflara karşı silahlı başkaldırı bir istisna sayılamaz. 1970lerde Uruguay'da kurulmuş olan bir devrimci silahlı mücadele birliğinin adının, beyaz sömürgecilere karşı ilk başkaldırıyı örgütleyen yerli kabile reisi Tupac Amaru'dan esinlenerek Tupamaro konulmuş olması bile, kıtada bir devrim için silahlı mücadeleye yönelenlerin yaslanabilecekleri çok köklü bir gelenek bulunduğuna hemen işaret eder. Simon Bolivar'la başlayıp, José Marti ve Augustino Cesar Sandino önderliğinde sürüp giden 19. ve 20. yüzyılın kurtuluş mücadeleleri de Latin Amerika'da İspanya ve ABD ile onların müttefiki *latifundistlerin* egemenliğine karşı silahlı mücadelelerin en bilinen örnekleri olarak Küba Devrimi sonrasında başgösteren gerilla mücadelelerine esin kaynağı oluşturmuşlardı. Ancak, bu silahlı kurtuluş mücadeleleri ile sonradan esin kaynağı oldukları gerilla hareketleri arasında iki esaslı fark olduğu söylenebilir. Öncelikle, Küba Devriminden sonra patlayan gerilla mücadeleleri

kendilerini yalnızca ulusal kurtuluş amacıyla sınırlamış olmayıp, hemen hemen hepsi karşılarına sosyalist devrim hedefini koymuşlardı; ikinci olarak da bu gerilla mücadelesinin teorisini -sırf askeri denilemeyecek amaçlarla- Leninist teoriye eklemleme girişiminde bulunmuşlardı. Bu bakımdan kıtadaki gerilla mücadelesinin tarihsel geleneğinden bir kopuşu da ifade ediyorlardı.

1960'ların sonlarından 1970lerin ortalarına kadar hemen hemen tüm Latin Amerika ülkeleri Marksist gerilla gruplarının faaliyetlerine sahne olurken, bu faaliyetler hem gerillaların kendileri, hem de Marksist sosyalizm içindeki muarızları tarafından yeni bir adla tanımlandı: *fococuluk*. Bu terim giderek bu faaliyetlere yön veren özgül bir mücadele anlayışını da tanımlar oldu. İspanyolca'da "ocak" anlamına gelen *foco* sözcüğü, daha sonra ima eder olduğu siyasal strateji gibi, Küba devriminin Latin Amerika devrimci solu tarafından yorumlanması sırasında özgül bir anlam kazandı. Kübalı devrimciler, Sierra Maestra'da silahlı mücadeleyi sürdürdükleri sırada oluşturdukları her bir gerilla birimini mücadeleyi tutuşturan bir ocak, bir foco olarak adlandırmışlardı. Küba devrimi zafere ulaşıp, Latin Amerika'da geleneksel KP'lere muhalefet eden bir bölüm devrimci tarafından devrimin modeli olarak benimsenmeye başlayınca Küba devriminin asli mücadele birimi olduğu kabul edilen *foco* da, proleter devrimci eylemin öncü gücü olarak teorileştirilmeye girişildi.

Bu girişimin en tanınmış temsilcisi olan Fransız yazar Regis Debray'ın, *Revolution dans la revolution?* (*Devrimde Devrim mi?*) ve *La critique des armes* (*Silahların Eleştirisi*) başlıklı, ilki henüz Guevara Bolivya'da gerilla savaşına başlamadan, ikincisi Guevara öldürülüp, kendisi de Bolivya'da atıldığı

hapishaneden çıktıktan sonra yazdığı iki kitapta *fococuluk*'a teorik açıklama çerçevesi sağladığı söylenebilir. Ancak, paradoksal olan şudur ki, *Devrimde Devrim mi?* fococuluk'un bir savunusu olduğu halde, *Silahların Eleştirisi* fococuluk'un uygulanmasından elde edilen sonuçların bir eleştirel değerlendirmesidir. Debray'ın birinci kitabında pozitif bir kategori olan *fococuluk*, ikinci kitabında negatif bir kategori olarak eleştiriye uğrar. Debray'ın kendisi, aktif olarak herhangi bir silahlı gerilla mücadelesine katılmamış olmakla birlikte, özellikle Guevara ile yakından tanışmış, Bolivya'daki harekât sırasında bir süre onunla birlikte olmuş, Latin Amerika'daki hareketlerle yakından ilgilenmiştir. Konu üzerine en kapsamlı teorik çalışmayı onun yaptığı genellikle kabul edilir ve *Devrimde Devrim mi*?'nin Küba'da yayınlanan İspanyolca 1967 çevirisinin 200 bin nüsha basılmış olması, Küba Devrimi önderlerinin de Debray'ın yazılarına hiç değilse o dönemde olumsuz bir gözle bakmadıklarını doğrular görünür.

Debray'ın teorisinin merkezine yerleşmiş olan sorunsal Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşecek devrimlerde öncü ve kitle arasındaki ilişkidir. Ne var ki, Debray'ın böyle bir teorileştirme çabasına giriştiği dönemin özgüllüğünün yarattığı baskı, bu arayışın gerçekten analitik bir düzeye yükselmesini önler. Özellikle *Devrimde Devrim mi?*'nin Latin Amerika ülkelerindeki devrimlere modellik edeceği varsayılan Küba devriminin her bir özgül momentinin de zamandan ve mekândan bağımsız olarak her ülkede geçerli olacağı iddiasının yegâne kanıtı, bu iddianın kendisidir. Bu dönemin özgüllüğü, büyük çoğunluğu ABD destekli askeri diktatörlüklerin egemenliği altındaki Latin Amerika ülkelerinde, geleneksel KP'ler içinde, Küba devriminin sosyalist bir yörüngeye otur-

masından sonra, silahlı devrimin mümkün olduğuna inanan bir "sol" kanat eğiliminin ortaya çıkmış ve silahlı mücadele için bir başlangıç noktası arayışına girmiş olmasıdır. Debray'ın kitabı, "Küba'dakinin aynısını yapmak" kararlılığındaki bu eğilimlere, geleneksel KP'ler karşısında hâlâ Marksizm çerçevesinde kalabilen bir teorik savunma çizgisi çekebilmek çabası içinde, partisiz de devrim yapılabileceğini kanıtlama girişimidir.

Debray, geleneksel KP'lerin "milli burjuvazi de içinde, dört sınıfın ittifakına dayanan eski teorisi'nin; "milli demokrasi", yani, "sonradan sosyalist dönüşümü isteyecek kitlelerin kontrolü altında bütün emperyalist müdahalelerden arınmış kapitalist ilişkilerin devamı" programının ve "böyle bir görünüş kendilerine gerçekten de cazip gelmeyen köylü tabakalarını küçümseme"ye dayalı stratejisinin belirli bir örgütlenme ve mücadele anlayışını dayattığı yargısına varır. Çin ve Vietnam'dan farklı olarak, politik bağımsızlığa sahip oldukları için bir milli kurtuluş savaşı yönetme olanağından tarlhen yoksun kalan bu partiler, Debray'a göre, bir işçi köylü ittifakı gerçekleştirme şansına hiç sahip olamamış ve kendi gelişme şartlarına tâbi bir iç yapı edinmişlerdir. Oysa Küba devrimi işgal koşulları olmaksızın da bir devrimci silahlı mücadele verilebileceğini örneklemiştir. Buna göre:

1) Belli şartlar altında siyasal olan ve askeri olan birbirinden ayrı olmayıp, çekirdeği gerilla ordusu olan halk ordusundan ibaret tek bir organik bütün oluştururlar. Öncü parti, gerilla *foco* biçiminde zaten mevcuttur.

Gerilla, gücü tohum halinde bulunan, partidir.

Öncüsüz devrim olamaz. Bu öncü mutlaka Marksist-Leninist parti değildir. Gerilla gücü çekirdek halinde politik öncüdür. Bu çekirdeğin gelişmesiyle gerçek parti meydana

gelir. Politik öncünün gelişmesi için gerilla kuvvetinin gelişmesi şarttır.

2) İttifaklar bir kurtuluş programının çevresinde değil, var olan bir şeyin çevresinde yaratılır. Kitlenin "büyük motor'unu, "küçük motor" -*foco*- harekete geçirir ve bir cephe kurulmasına yol açar. Zafer "küçük motor'ların artmasıyla kazanılır.

3) Şehir ile kır, dağ İle ova arasındaki çelişme kırın ve dağın temel alınmasıyla çözümlenir. Dağ, burjuva ve köylü unsurları proleterleştlrir; şehir, proleterleri burjuvalaştırır.

4) Gerilla savaşı, her türlü tehlikenin bütün sorumluluğunu kabul eden bir önderlik ile dıştan değil içten yönetilir. Önderlerin çoğunluğunun şehirleri bırakarak gerilla ordusuna katılmaları zorunludur. Biyoloji ile ideoloji arasında sıkı bir bağ bulunur ve fiziksel elverişlilik gerilla savaşı için en gerekli unsurdur.

Askeri harekâta göre kurulmuş böylesi bir örgütlenmede parti içi demokrasinin kaldırılması ve demokratik merkeziyetçilik ilkesinin lağvedilmesi gerekir. Focoların taktik bağımsızlıkları ve askeri disiplin gerekleri bunu şart koşar.

Halk kitlelerinin desteğini kazanmak için *foco* silahlı propaganda faaliyetinde bulunmak zorundadır. *Foco*, devrimin amaçlarını açıklamak, toprak dağıtmak, hainleri cezalandırma tehdidinde bulunmak üzere kitlelere propaganda yapar. Ancak Vietnam ve Çin'den farklı olarak *foco*, Latin Amerika'da daimi güçlerin merkezinde bulunur ve buradan aşağıya doğru yarı düzenli güçler ve milisler gelişir."[1]

---

[1] Regis Debray, *Revolution in The Revolution?, Armed Struggle and Political Struggle in Latin America*, Monthly Review Press, New York, Londra, 1967, kendi çevirim.

Ana hatları itibariyle bu biçimde özetlenebilecek olan Debray'in *foco* teorisi, 1967-1973 arasında, Latin Amerika'da *Komünist Partileri'nden* kopan ve çoğunluğunu gençler ve aydınların oluşturdukları gruplar tarafından belli uyarlamalar ve modifikasyonlarla uygulamaya konuldu. Ancak hem bir silahlı mücadele için uygun şartların oluşmadığını savunan KP'ler tarafından, hem silahlı mücadeleyi kabul etmekle birlikte bunun bir köylü halk savaşı biçiminde gelişmesini öneren Maocu muhalefetler tarafından, hem de Latin Amerika'da dünyanın öteki bölgelerine göre daha çok pratik ve entelektüel güce sahip Troçkist hareket tarafından devrimin maddi ön koşullarını hiçe saydığı hem de devrimde proletaryanın sınıfsal ve ideolojik rolünü küçümseyen voluntarist bir bakış açısına sahip olduğu için eleştirildi. Beri yandan, Debray'in teorisi, *OLAS*'a katılmış olan başka gerilla grupları tarafından da eleştiriye uğradı, bunlar arasında Brezilya'dan Carlos Marighela, Debray çizgisinin Latin Amerika'nın bütün ülkeleri için evrensel geçerliliği iddiasına karşı çıkarak, bir kıta büyüklüğündeki Brezilya'da "bir gerilla *focosu* kurma yerine" şunu öneriyordu:

> "Bizim devrimci savaş stratejimiz birbirini tamamlayan üç biçimden oluşur: şehir gerillası, kır gerillası, ve psikolojik savaş. Kır gerillası, çabalarımızı yoğunlaştırmamız gereken esas alandır. Bu alan *fococu* terimler çerçevesinde düşünülemez, ülkemizin büyüklüğünün gereklerine uygun olarak bir hareket savaşının icap ettirdiği gelişmiş bir altyapıyı kurmamız gerekir."[2]

---

[2] Carlos Marighela, *Minimanual of the Urban Guerrilla*, University of Miami Press, 1982, kendi çevirim.

Carlos Marighela, KP'lerin muhafazakârlığı ile, *foco*-culu'ğun uçkunluğunun ortasını bulmayı denemişti: "politika ile askerliğin", "kentle kırın", "gerilla ile klasik kitle çalışmasının" "devrimci savaş içindeki birliği" Bununla birlikte, Marighela da Debray ve diğerleri gibi, "sürekli siyasal bunalım"ın gerilla mücadelesi ile dönüştürülebileceği, bir devrimin şartlarının bizzat devrimci savaşın kendisi tarafından yaratılabileceği perspektifini paylaşıyordu. Ne var ki, Marighela da 1969 da öldürüldü. Marighela'dan önce ve sonra Latin Amerika'da KP'lere alternatif bir çizgi yaratarak "devrimci savaş"! başlatmaya koyulan bütün gruplar da birer birer siyasal sahneden kaldırıldılar. Kuşkusuz bütün bu gruplar Debray tarafından eğitilmiş, yönlendirilmiş ve özgün bir teorik çizgi olarak *fococuluk*'la teçhiz edilmiş olmayabilirlerdi. Ancak onların yenilgisinde "Debrayizm"in teorik yenilgisinin cisimleştlği düşünüldü. Küba devriminin, Küba Komünist Partlsi'nin önderlerinin, OLAS ve OSPAAAL'ın 1965'ten sonraki etkinlikleri göz önüne alındığında bu değerlendirmeye hak vermek çok kolay gibi görünmüyor. Debray böylesine geniş bir hareket alanı üzerinde gezinen fikirlerin, tasarımların, hayallerin ve umutların bir teorik toplamını sunmuş olabilirdi ama, bu düşünceleri yaygın kılmak ve uygulamaya sokmak bakımından hiçbir zaman Kübalıların sahip olduğu ölçüde nüfuz ve otoriteye sahip olmuş değildi. Bolivya'da bir foco açmak fikrini Guevara'ya Debray'ın vermiş olduğunu sanmak için hayli saf olmak gerekir.

Gene de kendi *fococuluk*'unun en kapsamlı eleştirisinin Debray'ın kendisinden geldiğini söylemek gerekir. *Silahların Eleştirisi*'nin Debray'ında bu sefer sarkacın öteki tarafına sav-

rulmaya kendisini kolayca bırakmaksızın, önceki mekanik, tarihsiz, salt işlevsel teorinin bir eleştirisini buluruz:

> "En basit anlamı -Küba devriminin tek yanlı ve büyük ölçüde aşırı basitleştirilmiş bir imgesini sunarak bizzat kendimin yaygınlaştırılmasına yol açtığım ve bütün sorumluluğu da yalnızca bana ait olan anlamı- içinde fococuluk askeri mücadelenin siyasal mücadeleden, yeraltı mücadelesinin legal mücadeleden, öncünün eyleminin kitle hareketinden, stratejinin taktikten, dağların kentlerden, toplumun ileri kesimlerinin geri kesimlerinden kopartılmasına yol açtı. (...) Fococuluk bunları kaynaştırmak ve karşılıklı olarak birbirlerini zenginleştirmelerini sağlamak için bilinçli bir biçimde yola koyulsa bile amacının araçlarından yoksundur. Daha en baştan ara halkaları kopartarak, gerekli örgütlenme araçları ve mekanizmalarını reddederek ayağının altından toprağı kaydırır: Parti yoktur, 'asgari program' yoktur, ara kadro olsa olsa bir kaç tanedir, kendileri gerilla olamasalar bile militan eyleme bir şekilde katılmak isteyenleri kucaklayacak ara örgütlenmeler yoktur. (...) Öncü durmaksızın öncüsü olduğunu farzettiği halktan kopar gider. (...) Küba devriminden beri on beş yıldır kıtada süren 'devrimci savaş' denilen şey bir 'halk savaşı' değil, hemen her yerde bir öncü savaşıdır". [3]

Debray, bundan sonra Latin Amerika'daki deneyimlerin bir eleştirel tahliline girişir. Bir kere daha eski öğretmeni Althusser'in *Devrimde Devrim mi?* yayınlanır yayınlanmaz kendisine gönderdiği eleştiriye döner:

> "Bu kavramı (ve onun etkilerini) gerilla gücünün içinde varolduğu tarihsel koşullardan bağımsız olarak tahlil etti-

[3] Regis Debray, *A Critique of Arms*, Penguin Publishers, Londra, 1977, s. 97, kendi çevirim.

ğin sürece senin gerilla gücü tahlilin soyut bir tahlil olarak kalır (...) Gerilla gücü kavramının önkoşullarını tahlil edişin sırasında sanki biraz Feuerbach gibi (*mutatis mutandis*) davranma eğilimindesin: doğaya tarihin gücünü yüklüyorsun (...) Dağlarda mücadele edenlerin içinde yaşadıkları koşullarla ilişkili etkilerin bizzat kendileri daha genel başka koşulların, gerilla gücünün doğuşuna, yaşamasına, gelişmesi ve nihai başarısına izin veren koşulların: başka bir deyişle, bir ülkeyi bir gerilla gücü çıkartacak ve zafer elde edilene kadar destekleyecek hale getiren tarihsel koşulların sonucudurlar."[4]

Debray ikinci kitabını yazarken Althusser'in verdiği tarih dersini anlamış görünüyordu. Ancak *fococuluk* da kendisini doğuran tarihsel koşullardan yoksun değildi. ABD emperyalizminin ve yerli oligarşilerin baskıcı rejimlerini "ulusal uzlaşma" projeleri ile karşılamaya kararlı "Komünist Partileri" işçi hareketi üzerinde egemenliklerini sürdürdükçe buna karşı bir tepki olarak *fococuluk*'un başka biçimlerinin ortaya çıkabileceği tarihsel koşullar zemini de hep var kalacak. ■

[4] Aynı yerde, s. 258-263

"CHE" Sİ!

"Guevara'nın hangi koşullarda öldüğünü bilmiyoruz. Ama ölümünden sonra cesedine yaptıklarına bakarak, eline düştüğü insanların kafa yapısı hakkında bir fikir edinebiliriz. Önce sakladılar cesedi. Sonra sergilediler. Sonra, bilinmeyen bir yerde adsız bir mezara gömdüler. Sonra kazıp yeniden çıkardılar. Sonra yaktılar. Ama yakmadan önce, daha sonra teşhis edilebilsin diye, parmaklarını kestiler. Bu bize onların, öldürdükleri kişinin gerçekten Guevara olduğundan kuşkulandıklarını düşündürebilir. Aynı biçimde bundan hiç kuşku duymadıklarını ama cesetten korktuklarını da düşündürebilir. (...) 10 Ekim'de yayımlanan fotoğraftan amaç, bir efsaneye son vermekti."[56]

John Berger

> "Bir kez daha, kadidi çıkmış Rocinante'ımın kaburgalarının bacaklarıma dokunuşunu hissediyorum. Gene kalkarımı omuzlayıp yolculuğa koyuluyorum..."[57]

Ernesto "Che" Guevara, Bolivya dağlarında bir CIA operasyonu ile öldürüldüğü 8 Ekim 1967'ye kadar sürecek son

---

[56] John Berger, *Selected Essays and Articles: The Look Of Things* ,Penguin, 1972, s. 42-43, kendi çevirim.

[57] Jon Lee Anderson, *Che Guevara: A Revolutionary Life*, Grove Press, New York, 1997 s. 599, kendi çevirim.

"yolculuğu"na çıkmadan, 1965 ortalarında ailesine yazdığı veda mektubuna bu sözlerle başlamıştı. "Che"nin kendisini Cervantes'in ünlü kahramanı Don Quixote'a benzetmesinin bir nedeni, kıta ölçeğinde bir devrim tasarımına beslediği, kendisini alaya alacak ölçüdeki güvenliyse, öbür neden Latin Amerika kıtasında bir devrimin imkânsızlığına besledikleri güvenden ötürü, "Che "nin Latin Amerika ölçeğinde bir devrim tasarımını "yel değirmenleriyle savaş"tan farksız bulmuş olan "resmi" sosyalizme ironik bir eleştiri yöneltme isteği olmalı.

1960'ların ve 1970'lerin dünyasında "Che"yi önemli kılan bir dizi özgüllükten söz edilmezden önce, onun kendi tarihinde kimler için sahici bir önem taşımış olduğunu kaydetmek gerekli olabilir. Bugün, "resmî" sosyalist ikonografide kendisine hayli cömert bir yer ayrılmış olmasına karşın, SSCB'nin ABD ile "barış içinde birlikte yaşama" siyasetinin, yerel partilerin de "milli burjuvazilerle barış içinde yaşaması" biçiminde tercüme edildiği "detant" yıllarında "Che" ve temsil ettiği devrimci eylem çizgisi, SBKP eksenindeki Komünist Partilerince bir tür "maceracılık" olarak mahkûm edilmişti. SBKP'nin global siyasetlerine şiddetle karşı çıkan ÇKP eksenindeki partiler de "Kültür Devrimi"nin "kitlesellik" kültü dolayısıyla, "Che'nin girişimini "bireysel terörizm"e iade-i itibar kazandırmak olacağı gerekçesiyle görmezden geldiler. Ancak bütün bu "maceracılık ve bireysel terörizm" kınamalarına rağmen, Latin Amerika'nın ezilen halkları, emperyalizme karşı mücadele eden ulusal kurtuluş hareketleri, hiçbir jeostratejik hesaba aldırış etmeksizin Avrupa ve ABD'de "kurulu düzen"le çatışan 1968'in radikal öğrenci hareketleri "Che"yi öylesine tutkuyla sahiplendiler ki, *reel-politik* onun

da komünist kahramanlar galerisine kaldırılmasını gerektirdi. Ancak bu kez, "Che'nin "büyüklüğü"ne, "kahramanlığı"na yöneltilen yapay övgü seli, onda özgün olanın üzerini örter, somut bir değerlendirme yapılmasını önler oldu.

Ataları ABD'den gelen, Latin Amerika'nın birçok ülkesinde dolaştıktan sonra, Guatemala'da ABD işgaline karşı koyan devrimcilerin arasına karışan, Meksika'da Kübalı devrimcilere katılıp 30 yaşında Sierra Maestra'da *commandante*, 32 yaşında Havana'da İktisat Bakanı olan bu Arjantinli doktor, 39 yaşında Bolivya'da bir gerilla *foco*'sunun lideri olarak ölürken 1960'ların dünyasında devrimci aydınların yaşamayı ve ölmeyi anlamlı kılabilecek bir hayat tarzı arayışlarının en parlak modeli olabildiği için önemliydi öncelikle. Burada "Che"nin bir devrimin araçları ve imkanlarına ilişkin özgül teorisinden çok, devrimci adanmışlığın simgesi haline gelen ölümü, kendi çağının bütün aydınlarının dikkatlerini üzerine toplayan etkendi. Marksist fikrî mirasın ve komünist hareket geleneğinin içinden yetişenler kadar, gelenek dışından gelenler için de 1917'den beri, bir bakıma devrimin yapılabilirliği artık kanıtlanmıştı; asıl önemli olanın "devrimi yapmak" kadar onu sürdürebilmek olduğu düşüncesi, önceki tecrübelerden çıkarılabilecek en esaslı ders gibi görünüyordu. Gerçekleşmiş bütün devrimlerin donduğu, devrimci kahramanların devlet adamlarına dönüştüğü bir anda, başarılmış bir devrimden sonra devrimci kalmanın bir imkânının hâlâ var olduğunu kanıtlayan canlı bir örnek olduğu için de "Che"nin, statükoyu reddeden aydınların gözünde devrimciliğin çağdaş bir ahlaki modeli halini aldığını söyleyebilmek mümkün.

Latin Amerika'nın ezilen halklarının, "Che"nin kendisini onlara adadığı yoksul insanların, özellikle Bolivyalı işçilerin

ve köylülerin, ne onun kıta ölçeğindeki devrim projesine ne de Bolivya dağlarında tutuşturmaya çalıştığı devrim *foco*'sunun stratejik anlamına ilişkin bir değerlendirmeye sahip olduklarını doğrulayacak hiç bir somut kanıt bulunmuyor. Üstelik "Che" ile *guerilleros*'unu askerlere ihbar edenler gerilla için üs bölgesi olarak seçilen yörenin köylüleriydi. Ama "Che"nin öldürülmesinin üzerinden bir hafta geçmeden pazar yerinde satılan fotoğraflarından edinip bir "aziz" tasviriymişçesine evlerindeki haçın yanı başına iliştiren gene onlardı. Bilinçli olanları içinse "Che", yüzyıldır kıtada kendileri için bir kurtuluş imkanı sunabilmiş yegane mücadele biçimini yeniden harekete geçirmeyi deneyen istisnai bir örnekti.

Asya'da, Afrika'da, öteki Latin Amerika ülkelerinde ABD emperyalizmiyle ve yerli oligarşilerle silahlı savaş halindeki, çoğu kendisiyle kişisel olarak tanışan kurtuluş hareketlerinin önderlikleri içinse "Che", ortak düşmana karşı savaşta bir cephe daha açmak için hayatını vermiş bir yoldaştı.

Ernesto "Che" Guevara, Latin Amerika ölçeğinde gelişeceğini umduğu bir silahlı mücadeleyi başlatmak üzere Bolivya'da seçtiği üste CIA ve Bolivya ordusu tarafından kıstırılarak, henüz harekete geçmeden önce yaralı olarak yakalandı. Kısa bir sorgudan sonra kurşuna dizilerek öldürüldü. Resmi sosyalizmin sıkıntılı sessizliğinin eşliğinde emperyalist iletişim ve propaganda mekanizmasının, aynı yolu tutmaya özenecekler için bir ibret teşkil etmek üzere yaydığı trajik ölüm hikâyesi beklenin tam tersi bir etki uyandırdı. Gerçek bir cinayet olan öldürülmesinin yarattığı nefret kadar, mücadelesinin haklılığına verilen onay ve ölümü karşılayışından mağrur tavrı dolayısıyla da inanılmaz bir hızla çağdaş bir ef-

sane halini alan "Che"nin gerçek projesi ise, bu efsanenin gölgesinde kalmış görünüyor.

Çok bilinen bir sloganla –"İki, üç... daha fazla Vietnam yaratın!"- dile getirilen bu projenin "stratejik hedefi", "en sağlam kalesi ABD tarafından uygulanan baskının silahlı mücadeleyle ortadan kaldırılarak emperyalizmin topyekün çökertilmesi"ydi. "Taktik yöntem" ise, "halkların teker teker ya da gruplar halinde tedricen kurtarılmasını sağlamak", "düşmanı bütün ikmal üslerinden, yani kendisine bağımlı topraklardan yoksun bırakarak kendi topraklarından uzakta zorlu bir savaşa sürüklemek"ti. "Bu stratejik hedefin temel unsuru olan tüm halkın kurtuluşu (...) Amerikamız'da bir Sosyalist Devrim'le gerçekleşecek"ti.

Ernesto "Che" Guevara'nın 16 Nisan 1967'de OSPAAAL (Asya Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) yayın organı *Tricontinental* (Üç Kıta) dergisinde yayınlanan mesajında ana hatlarıyla bu şekilde özetlediği proje, birçok bakımdan dikkat çekicidir. Birinci olarak "Che", "kapitalizmin son aşaması olan emperyalizm"in "bir dünya sistemi olduğundan ötürü dünya ölçeğindeki bir kapışma ile yenilmesi gerektiği" noktasından hareket etmektedir. Böylesi bir yaklaşım, öncelikle, "Che"nin bir dünya devrimi perspektifinin gündemden kaldırıldığı 1930'lardan beri, her yerel devrime uluslararası ölçekte bir devrimci sürecin bir parçası olarak yaklaşma yolunda öne sürülmüş ilk pratik projeyi gerçekleştirmeye koyulmasını ve sosyalist devrimin uluslararası niteliği üzerine yeniden düşünülmeye başlanmasını mümkün kıldı. Öte yandan, "Che"nin projesi, yalnızca soyut bir devrim imkânından değil, ABD saldırısı altında kalmış olan Vietnam'ın devrimci kurtuluş savaşına enternasyonalist bir kat-

kıda bulunma zorunluluğundan yola çıkan acil ve pratik bir hedefe de sahipti. "Che", *Tricontinental*'da yayınlanan mesajında, şunları yazıyordu:

> "Dünyanın tüm ilerici güçlerinin Vietnam'la dayanışması bugün için, Roma arenasındaki gladyatörlere tezahürat yapan pleblerinki kadar ironiktir. Sorun baskının kurbanına başarı dilemek değil, onun kaderini paylaşmak, ona zafer ya da ölüme kadar eşlik etmektir (...) ABD emperyalizmi saldırganlıktan suçludur (...) ama bu aynı zamanda Vietnam'ı -elbette bir dünya savaşı tehlikesini göze alarak ama emperyalizme kendi kararını dayatarak- sosyalist dünyanın dokunulmaz bir parçası haline getirmekte tereddüt edenlerin de suçudur. Suç, bir süre önce, birbirleriyle suçlama ve iftira yarışına giren sosyalist kampın iki büyük gücünün temsilcilerinindir.
>
> "(...) Emperyalistler insanlığa savaşla şantaj yaptıklarına göre, buna verilecek akıllıca karşılık, savaştan korkmak olamaz. Halkın genel taktiği, nerede meydan okuma varsa orada bütün cephelerde sürekli ve kuvvetli bir saldırı başlatmaktır."[58]

İkinci nokta, "Che'nin aşamalı değil, kesintisiz bir devrim süreci öngörüyor olmasıdır. Geleneksel KP'lerin "demokratik" ve "antiemperyalist" ittifaklar dolayımıyla, "milli burjuvazilerin desteğini alarak önce demokratik bir devrim gerçekleştirme, daha sonra sosyalizme yönelme stratejilerine karşın "Che", Küba devriminin de verdiği dersle ulusal kurtuluştan sosyalist devrime doğru kesintisiz bir devrim öngören stratejisiyle de yerleşik sosyalist politika pratiklerinden ayrılan bir çizgi kurar. Böylelikle Komintern 'in her-

[58] Ernesto "Che" Guevara , *Message to the Tricontinental*, kendi çevirim. http:// www. marxists. org/archive/guevara/1967/04/16.htm

hangi bir devrimci imkan sağladığı kanıtlanmış olmayan "Halk Cepheleri" politikasına karşı yeni bir alternatif sunuşuyla dikkati çeker.

"Che'nin hattında dikkati çeken üçüncü nokta "silahlı mücadele"nin gereğine yapılan ısrarlı vurgudur. Bu vurguda önemli olan yalnızca, iktidarın ele geçirilmesi bakımından burjuva devletlerinin yıkılması için başka hiçbir "makul yol"un kalmamış olması değildir. "Che" için silahlı mücadelenin gereği şurada yatar:

> "Giderek, küçük silahlı çeteleri bastırmak için yeterli olan modası geçmiş silahların yerini modern silahlar ve ABD askeri yardımının yerini gerçek silahlı muharipler alır, ulusal kukla orduları gerillaların usandırıcı saldırıları altında dağılma emareleri gösteren hükümetlerin göreli İstikrarı bozulmaya yüz tuttuğu anda gitgide artan sayılarda düzenli birlikler yollamak zorunda kalırlar." [59]

Böylelikle, "doğal çevresinden dışarı sürüklenmiş olan düşman" (...) "bozulan morali ile üst üste yenilgilere uğratılarak", zafere giden yol açılmış olur. Burada, silahlı mücadelenin asıl amacı, yerel iktidarı fethetmekle yetinmek değil ABD'yi gerillalarla savaşa zorlamak ve "yerli işbirlikçileri"nin gerisinde duran emperyalizmi çökertmek ve böylece tüm halklar için bir kurtuluş yolu açmaktır. "Che'nin başlattığı mücadele yalnızca kendi özgül görüşlerinin ürünü olarak kalmış da değildi. SBKP ve CKP'nin birbirleriyle ve global stratejik denge hesapları içinde ABD emperyalizmi ile kurdukları karmaşık ilişkiler Küba Devriminin önderlerinin devrimi Latin Amerika ülkelerinde yalnızca kendilerinin yayabi-

[59] Aynı yerde.

lecekleri inancını pekiştirerek OLAS ve OSPAAAL örgütleri aracılığıyla gerllla hareketlerine uluslararası destek sağlamanın önderliğini de üstlenmelerine yol açmıştı. Bu örgütlerde toplanan silahlı devrimci hareketler "Che"nin genel planı çerçevesinde bir genel koordinasyon içine sokulmaya çalışılmışlardı.

"Che"nin Latin Amerika ülkelerinin kayda değer bir homojen yapıya sahip oldukları, aynı dili konuştukları ve "hemen hemen kıtadaki bütün ülkelerin bu tür bir mücadele için olgunlaşmış oldukları" belirlemesine dayanan bu kıta ölçeğindeki devrim projesi, devrimin öznel koşullarının bizzat devrimci mücadelenin kendisi tarafından yaratılacağı anlayışıyla pekiştirilmişti. Ancak bu süreç umulduğu gibi sonuçlanmadı. Önce "Che" yenilgiye uğratıldı, ardından birer birer öteki hareketler yenildiler ve Küba ile SSCB arasındaki ilişkilerin 1973'te normalleşmeye başlamasının ardından bu proje pratik bir faaliyet olarak gündemden kaldırıldı. "Che"nin kıta ölçeğindeki devrim projesi hiçbir pratik tarihsel başarı kazanmış olmamasına karşın bugün hâlâ önemli, çünkü 1968'de komünistin aynı zamanda devrimci de olabileceğinin, yerel kurtuluş için dövüşmenin enternasyonalist de olmayı kaçınılmaz kıldığının, dünya devrimi için kendi devrimini feda edebilmenin aslolduğunun, yani devrimci enternasyonalizmin, yegâne pratik deneyimi onun projesinden çıktı.

"Che"nin stratejisinin pratik imkanları hakkında pek çok spekülasyon yapılabilir ve bunların çoğu da mantıksal olarak doğru olabilir. Dünya ölçeğindeki büyük güç analizleri, her bir ülkede yalnızca sınırlı bir reform imkânına işaret ettiği halde, silahlı mücadeleye girişmenin taktik yanlışlıkları üze-

rine ciltlerle belge sıralanabilir. Ancak bunların hiçbiri, niçin 1968'de bir devrimin hâlâ mümkün olduğuna inanan milyonlarca insanın "Che Si" diyerek bu "yanlış"a onay vermiş olduklarını açıklamaya yetmez.

Dünyayı değiştirmede bireysel insan iradesinin olanaklarının sınırlarına olduğu kadar, bunun içerdiği potansiyellerin çokluğu ve sınır tanımazlığına da işaret ederek, "nesnel" denilen toplumsal süreçlerin "bireysel öznellikler"in organik bir toplamı olduğunu bir kere daha düşünmemize ve bir devrimi istemenin onu başarmaya yetmediğini, ama ancak bir devrimi hakikaten istemenin ve onun için bu dünyadaki bütün çıkarlardan vazgeçebilmenin onun yegane öznel imkanı olabileceğini somut olarak kavramamıza hizmet ettiği için, "Che"nin ölümü, "emperyalizmi topyekün çökertme" stratejisinde kazandığı en büyük zafer oldu. İnsanları mantıksal bir "yanlış"a tarihsel bir onay vermeye yönelten, bu zaferi kutlama arzusundan başka ne olabilir? ■

isyanın izinde

Selçuklu ve Osmanlı padişahlarının zulmü hayatı kendileri için katlanılmaz kıldığında Anadolu halklarının, yüzlerini döndükleri toplum tasarımı yüzlerce yıldır bildikleri, içinden çıkıp geldikleri ilkel eşitlikçi aşiret demokrasisi oldu. Toplumun iktisadi temeli karmaşıklaşıp göçebelik tarihsel temelini yitirdikçe sahici anlamından uzaklaşan bu eşitlikçi ütopya uğruna girişilmiş kavgalar ve verilen kurbanlar, askerî feodal Osmanlı Devleti'nin yerine sınıfsız bir toplumun geçmesini sağlayamazdı ama, bozkırlarda özgür yaşamak özlemiyle tutuşan yoksullar her başkaldırılarında bu despotik devletin temelini kemirerek, ortadan kalkmasını kolaylaştırdılar. Bugün, onların ayaklanmalarından geriye kalan zalime başkaldırma ve ortaklaşa yaşayıp çalışma ruhu, popüler kültürün içinden çağdaş özgürlük kavgalarına sızarak sosyalist mücadeleye yerel duyarlılıklarının üzerinde gelişeceği tarihsel zemini sağlıyor. Yeni kuşaklar isyanın izine düşerken türkülerinde hep aynı çığlık: Eşitlik!

*dipnot

ISBN-978-605-4878-00-0
www.dipnotkitap.com

9 786054 878000